

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЕКОНОМІЧНА
ЕКСПЕРТИЗА:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ
ТА ОРГАНІЗАЦІЯ

Монографія

За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора
Михайла ЛУЧКА

Тернопіль
ЗУНУ
2021

УДК 657.6.02
Е 45

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Західноукраїнського національного університету
(протокол № 7 від 24.02.2021 року)*

Рецензенти:

Олена ПЕТРИК – доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри аудиту КНЕУ;

Михайло ПРОДАНЧУК – доктор економічних наук,
директор ТОВ «Бухгалтерська школа
бізнесу та аудиту»;

Ольга ПАВЛИКІВСЬКА – доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри бухгалтерського
обліку та аудиту ТНТУ ім. І. Пулюя.

Е 45 **Економічна експертиза: теорія, методологія та організація:** моногр. за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Михайла Лучка. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 308 с.
ISBN 978-966-654-647-3

Монографія є результатом наукових досліджень колективу авторів з теоретичних питань та прикладних аспектів здійснення економічних експертиз.

Розглянуто теоретичні засади здійснення експертної діяльності у сфері економіки, визначено сутність і роль економічних експертиз в контрольній практиці, приділено увагу особливостям надання послуг з економічних експертиз і експертних досліджень.

Об'єктами вивчення стали практичні аспекти проведення економічної експертизи бухгалтерського, податкового обліку і звітності; економічної діяльності підприємств і організацій; фінансово-кредитних операцій.

Монографія буде корисною для науковців, дослідників, представників ділових сфер, експертів, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 657.6.02

ISBN 978-966-654-647-3

© Колектив авторів, 2021.

© ЗУНУ, 2021.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
-----------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	8
1.1. Суть і об'єктивна необхідність проведення експертизи.....	8
1.2. Роль економічної експертизи в економічному розвитку суспільства.....	17
1.3. Нормативно-правове регулювання економічної експертизи обліку та звітності в діяльності підприємств....	31
1.4. Об'єкти експертної діяльності.....	48

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	64
2.1. Методологія економічних експертиз.....	64
2.2. Економічна експертиза облікової політики підприємства...94	
2.3. Економічна експертиза оплати праці в умовах інституційного середовища.....	115
2.4. Економічна експертиза фінансової неспроможності підприємства за даними фінансової звітності.....	151

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ТА АУДИТ ЯК НЕОБХІДНІ СКЛАДОВІ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	169
3.1. Роль інформаційного поля підприємства у розвитку експертних досліджень.....	168
3.2. Класифікація фінансової звітності як об'єкта аналізу та аудиту.....	178
3.3. Мінімальна заробітна плата в функціонуванні сучасного підприємства та її аналіз.....	190
3.4. Аналіз інновацій в банківському секторі.....	209
3.5. Аналіз доцільності запровадження логістичного менеджменту у діяльність закладів охорони здоров'я.....	229
3.6. Прямі іноземні інвестиції в Україну: аналіз формування та основні тенденції.....	239
3.7. Аудит грантових програм: організація та методика.....	248
3.8. Аудит та неаудиторські послуги: дилема та окремі питання застосування.....	257
3.9. Аудиторська експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні.....	275
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	286
НАШІ АВТОРИ	306

ПЕРЕДМОВА

Реформування ринкового механізму призводить до зміни умов господарювання, зростання числа правопорушень у сфері економіки. Вони зумовлені недостатньо необґрунтованими правовими нормами, обмеженнями у веденні бізнесу, значним податковим навантаженням та ін. За таких умов виникає потреба у регулюванні процесів, які відбуваються в економіці. Важливе місце серед них належить економічній експертизі. Необхідність її проведення виникає при розгляді адміністративних і кримінальних справ про посадові злочини, пов'язаних з присвоєнням товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, необґрунтованою виплатою заробітної плати, ухиленням від сплати податків тощо. Економічна експертиза дозволяє оцінити реальний фінансовий стан підприємства при провадженні справи про банкрутство, встановити факти правопорушень у процесі здійснення господарюючими суб'єктами фінансово-кредитних операцій, невиконання ними договірних зобов'язань.

Об'єктами економічної експертизи, як аудиторської послуги можуть бути різні процеси і системи підприємства: системи управління, систем управління персоналом, системи матеріального стимулювання та оплати праці персоналу; інформаційні системи, системи інформаційної безпеки і т. д. Дана послуга дозволяє помітно поліпшити якісний рівень менеджменту підприємства та його інвестиційну привабливість.

Об'єктивна необхідність удосконалення методології та організації економічної експертизи, потреба у доповненні її теоретичних та практичних положень вимагає здійснення ґрунтовних досліджень.

Представлена на розгляд читача монографія містить дискусійні питання, тому автори будуть вдячні за одержання конструктивних зауважень та побажань.

Відповідальність за достовірність поданих до друку матеріалів несуть автори.

У першому розділі «Теоретичні засади здійснення експертної діяльності в Україні» сформульовано основний категорійний апарат здійснення експертної діяльності на основі сутнісних аспектів. Розкрито об'єктивну необхідність проведення експертизи та її суть (п. 1.1. Р. Кулик). Обґрунтовано роль економічної експертизи в економічному розвитку суспільства (п. 1.2. З. Литвин). Уточнено нормативно-правове регулювання економічної експертизи обліку та звітності в діяльності підприємств (п. 1.3. С. Саченко). Дано оцінку об'єктам експертної діяльності (п. 1.4. М. Шестерняк).

Другий розділ монографії «Окремі питання проведення економічних експертиз та експертних досліджень» присвячений таким питанням, як: методологія економічних експертиз (п. 2.1. М. Пушкар), економічна експертиза облікової політики підприємства (п. 2.2. Л. Будник), економічна експертиза оплати праці в умовах інституційного середовища (п. 2.3. М. Щирба, І. Щирба), економічна експертиза фінансової неспроможності підприємства за даними фінансової звітності (п. 2.4. В. Панасюк).

В третьому розділі «Аналіз та аудит як необхідні складові експертних досліджень» визначено роль інформаційного поля підприємства у розвитку експертних досліджень (п. 3.1. М. Пушкар); узагальнено існуючі підходи та доповнено класифікацію фінансової звітності як об'єкта аналізу та аудиту (п. 3.2. З. Литвин, І. Гарбарець); розкрито сутність, історію, функції та економічну теорію мінімальної заробітної плати, а

також здійснено аналіз мінімальній заробітній платі в Польщі та в окремих країнах Європейського Союзу (п. 3.3. Р. Дмуховський); проаналізовано інновації в польському банківському секторі (п. 3.4. С. Шмітка); обґрунтовано доцільність запровадження логістичного менеджменту у діяльність закладів охорони здоров'я (п. 3.5. Р. Ціщик); дано оцінку прямим іноземним інвестиціям в Україну (п. 3.6. В. Маслій); розглянуто процес організації та методики проведення аудиту грантових програм та визначено проблемні питання аудиту грантових проєктів, які потребують вирішення (п. 3.7. М. Купер); обґрунтовано аудит, супутні аудиторські послуги та неаудиторські послуги, визначено їх напрямки їх застосування у єдиній ієрархічній системі діяльності аудиторських фірм (п. 3.8. М. Лучко); проаналізовано сучасний стан аудиторської експертизи та перспективи її розвитку в Україні (п. 3.9. О. Черешнюк).

Інформаційною базою монографії послуговували монографічні видання, фахові статті, виступи на міжнародних науково-практичних конференціях, результати дисертаційних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та експертизи.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Суть і об'єктивна необхідність проведення експертизи

Динаміка розвитку суспільства призводить до швидких змін в трактуванні звичних явищ. Теоретичні висновки і практична діяльність сьогодення визначає необхідність їх оцінок фахівцями-експертами, тобто слугує причиною проведення відповідної експертизи. Вона проводиться, як правило, в екстраординарних випадках, коли знань осіб, відповідальних за ухвалення рішень у сфері соціального, економічного і виробничого управління, судочинства, освіти, буває недостатньо.

Оптимальні рішення в будь-якій сфері людської діяльності не можуть бути прийняті без урахувань вагомої думки експертів, тобто кваліфікованих фахівців у відповідних галузях знань. Тому інститут експертів існує практично на всіх рівнях управління – від вирішення глобальних державних проблем до розв'язання повсякденних господарських питань.

Доцільність призначення експертизи викликана наступними обставинами:

- необхідністю отримання об'єктивної думки фахівця (третьої сторони), який не зацікавлений в ухваленні того чи іншого рішення або здійсненні дії;
- виникнення конфліктної ситуації у управлінні, здійсненні владних повноважень, наявності спірних позицій по одному і тому ж питанню;
- потребою вирішення проблеми, що знаходяться на стику різних галузей науки, техніки, економіки;
- у випадку, коли межі проблеми ширші за обсяг сумарних знань осіб відповідальних за її вирішення;
- у випадку, коли це вимагається чинним законодавством або відповідним підзаконним актом.

За результатами експертного дослідження надається мотивований висновок. У ньому даються відповіді на поставлені питання, а також описується сам процес проведення експертизи. Отриманий висновок слугує доказом і свідчить про наявність або відсутність тих чи інших фактичних даних, які досліджуються при вирішенні поставленого питання.

Експертиза може проводитися у різних державних органах, відомчих установах і недержавних організаціях залежно від предмету і призначення експертизи. При цьому у всіх випадках, коли говорять про експертизу, то мають на увазі дослідження, що проводиться досвідченою особою (експертом) для відповіді на питання, що вимагають спеціальних (наукових, дослідних, професійних) знань. Постановка вирішуваних експертами питань визначається потребами практики державних органів, комерційних і некомерційних організацій, посадових осіб і просто інтересами громадян. Найчастіше такі питання відносяться до галузей науки, техніки, мистецтва і ремесла. Предметом дослідження експертизи можуть бути обставини і елементи різних сфер практичної діяльності, для професійної оцінки яких необхідні спеціальні знання.

У науковій і навчально-методичній літературі не припиняються спроби сформулювати визначення експертизи, але серед

вітчизняних та зарубіжних авторів немає одностайності з цієї проблеми. Термін «експертиза» походить від латинського «*expertus*», що означає «знавець», «досвідчений».

На думку І. Чечеля, експертиза є рефлексію практики, реконструкцією того, що відбувалося, виявленням істотного та розглядається як вид аналізу окремого дослідження, ціллю якого є співвіднесення уявлень про об'єкт, що проходить експертизу із виявленими в результаті експертної діяльності характеристиками цього об'єкта [1].

У редакції К. І. Плетньова, експертиза – «це засноване на використанні накопичених людством знань і досвіду вивчення яких-небудь питань, що проводиться за певними правилами спеціально відібраними висококваліфікованими фахівцями з метою забезпечення ухвалення рішень по даних питаннях якнайповнішим об'ємом необхідної і достатньої для цього інформації» [2, с. 7].

На думку Е. М. Гутцайта, В. А. Мстиславського, Л. Н. Овсянникова, експертиза – «обов'язковий атрибут людської діяльності, що передбачає використання професійних знань» [3, с. 38].

У найбільш загальному вигляді експертиза у наукових працях розглядається як спосіб аналізу причинно-наслідкових зв'язків не тільки стосовно того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому завгодно «об'єктивному дослідженню» [4].

У великому економічному словнику під ред. А. Н. Азріліяна експертиза – «дослідження фахівцем (експертом) яких-небудь питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва і т. д.» [5, с. 40].

У економічній енциклопедії експертиза – «дослідження фахівцем (експертом) яких-небудь питань, що вимагає спеціальних знань і представлення мотивованого висновку» [6, с. 991].

У Сучасному економічному словнику експертиза – «1) аналіз, дослідження, які проводяться залученими фахівцями (експертами), експертною комісією і завершуються написанням акту, висновку, в окремих випадках – сертифікату якості, відповідності; 2) перевірка достовірності грошових знаків, коштовних паперів, документів; 3) перевірка якості товарів, робіт, послуг» [7, с. 251].

В ілюстрованому енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза і І. Ефрона експертиза – «дослідження і встановлення фактів і обставин, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання в якій-небудь науці, мистецтві, ремеслі або промислі. Особи, що володіють відповідними пізнаннями і запрошені до суду або до інших установ для подачі своїх думок, називаються «експертами» [8, с. 251].

Аналізуючи вітчизняні законодавчі і нормативні акти необхідно відзначити, що більшість визначень поняття «експертиза» є вузькоспеціалізованими та стосуються окремих сфер діяльності, наприклад, архітектурної, торгівельної, сільськогосподарської, ветеринарної, банківської, діяльності з охорони праці тощо.

Так, в законі України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року № 687-XIV у розділі I стаття 1 поняття «експертиза» визначається як «діяльність фахівців-експертів, які мають відповідні кваліфікаційні сертифікати і за дорученням замовника (забудовника) надають висновки щодо відповідності проектних рішень вимогам законодавства, державним нормам, стандартам, будівельним нормам і правилам та які несуть відповідальність за достовірність наданих висновків» [9].

Згідно з Інструкцією «Про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» затвердженою наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22 квітня 2002 року № 258, експертиза – це «вивчення, перевірка, аналітичне дослідження висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного предмета, які вимагають спеціальних

знань у відповідній сфері суспільної діяльності і результати яких оформляються у вигляді експертного висновку» [10].

Постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України «Про затвердження Положення про проведення експертизи та порядок реєстрації експертів при Національній комісії регулювання електроенергетики України» від 12 лютого 2003 року № 129 експертиза визначається як «процес дослідження експертами кола питань з метою отримання інформації, необхідної для забезпечення прозорості, обґрунтованості та об'єктивності рішень, що приймаються НКРЕ у межах її компетенції» [11].

У Положенні «Про проведення державного контролю та нагляду за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини, які застосовуються в Україні» затвердженої наказом Міністерства аграрної політики України від 28 травня 2003 року № 39 під експертизою розуміється «перевірка, аналіз та спеціалізована оцінка матеріалів щодо ветеринарних препаратів, субстанцій, кормових добавок, готових кормів з метою підготовки вмотивованих висновків про реєстрацію (перереєстрацію) чи відмову в реєстрації (перереєстрації)» [12].

Постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 року № 1631 «Про затвердження Порядку видачі дозволів Державним комітетом з нагляду за охороною праці та його територіальними органами» подається наступне визначення поняття експертизи – «це діяльність експертних організацій щодо оцінки відповідності об'єкта експертизи вимогам законів та інших нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки» [13].

У наказі Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про підвищення ефективності залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій» від 29 грудня 2004 року № 451 експертиза визначається як «процес

аналізу проектних документів, результатом якого є професійно зроблений висновок» [14].

Згідно з цим наказом розрізняють спеціалізовану експертизу, яка аналізує та робить висновки за окремими вузькопрофесійними питаннями проекту, і комплексну експертизу, яка охоплює основні висвітлені у проектних документах питання і всебічно описує проект.

Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про затвердження Правил безпеки під час експлуатації магістральних нафтопроводів» від 23 травня 2007 року № 110 подано наступне визначення поняття: експертиза – це «спеціальні дослідження на відповідність вимогам нормативно-правових актів з наданням відповідного висновку» [15].

Відповідно до Інструкції «Про порядок проведення експертизи Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі» затвердженої рішенням Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі від 26 березня 2009 року № 3 під експертизою розуміється «дослідження Національною комісією продукції і видовищних заходів у будь-яких матеріальних формах та на будь-яких носіях на предмет їх відповідності вимогам чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі та можливості їх обігу на території України» [16].

Позитивним фактом для розвитку експертизи було ухвалення законів України «Про судову експертизу», «Про наукову і науково-технічну експертизу». Це створює реальні можливості використання всіх досягнень науки у діяльності установ влади, державного управління, правоохоронних органів для захисту прав громадян та інтересів держави, зміцнення правопорядку і законності.

У вищеназваних нормативно-правових актах вказується, що будь-яка фізична особа, підприємець, юридична особа мають право з власної ініціативи звернутися до спеціаліста відповідного профілю для одержання письмового висновку. Підставою для

цього є конституційні принципи, законодавчі норми про гарантії прав людини, свобод підприємництва. Висновки, зроблені за результатами експертизи, можуть надаватися в державні, судові та інші органи і установи для захисту порушених прав і законних інтересів громадян. У таких випадках діє демократичний принцип – жодні фактичні дані не мають наперед встановленої сили.

У результаті узагальнення і критичного аналізу вищенаведених визначень поняття «експертиза» на нашу думку, це – дослідження кваліфікованими спеціалістами поставлених перед ними питань, що вимагають спеціальних знань у галузі науки, економіки, техніки і інших з наданням мотивованого висновку.

Незважаючи на відмінності в трактуванні категорії «експертиза» для різних видів діяльності, можна виділити її спільні характеристики, а саме:

По-перше, передбачено, що проведення експертизи здійснюється тільки фахівцем, тобто експертом, який має спеціальні знання та кваліфікацію, підтверджену документом встановленого зразка.

По-друге, результатом проведення експертизи є надання висновку, який має бути об'єктивним та обґрунтованим. Тобто, спеціального документа, складеного експертом, в якому відображається хід та результати проведених досліджень.

По-третє, якісне проведення експертизи можливе лише за умов існування відповідних нормативів, правил, зразків, еталонів тощо, з якими можна порівняти об'єкт експертизи. У разі відсутності такої порівняльної бази може виконуватися тільки експертна оцінка, але не експертиза.

По-четверте, для проведення експертизи необхідна підстава, тобто зацікавленість третьої сторони (не експерта і не об'єкта експертизи) в її результатах, які не мають самостійної цінності, а слугують основою для прийняття відповідних рішень. Це означає, що результати експертизи мають бути як за формою, так і за змістом зрозумілими замовнику експертизи.

По-п'яте, експертиза проводиться на основі інформації про об'єкт, яка може бути неповною або взагалі навмисно прихованою, тому у процесі експертизи здійснюється пошук додаткових даних, виконується верифікація наявної інформації, тобто проводиться дослідження.

По-шосте, оскільки результати експертизи використовують для прийняття рішень, то експерт несе відповідальність за якість та корисність висновків. Тобто має бути розроблений механізм зворотнього зв'язку, який забезпечує таку відповідальність і контролює рівень кваліфікації експерта.

По-сьоме, незважаючи на різноманітність видів експертизи, всі вони користуються базовими загальнонауковими методами.

Експертиза є прикладним дослідженням конкретного об'єкту з метою досягнення не власне наукового, а прикладного знання. Вона має певний регламент, порядок проведення і застосування особливих, спеціалізованих методик, що зумовлюється специфікою предмету експертизи і сферою використання спеціальних знань.

Список використаних джерел:

1. Чечель И. Д. Эксперт-консультант по вопросам образования: особенности подготовки и направления деятельности. И. Д. Чечель. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://iuogao.ru/20120930/222-2012-10-02-08-55-39>
2. Плетнев К.И. Экспертиза в развитии экономики по инновационному пути. М.: Изд-во РАГС, 2006. 290 с.
3. Гутцайт Е. М., Мстиславский В. А., Овсянников Л. Н. Независимая бюджетная экспертиза. Аудитор. 2009. № 3. С. 38–48.
4. Экспертиза в современном мире: от знания к деятельности. Под ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2006. 452 с.
5. Большой экономический словарь / А. Н. Азрилиян [и др.] М: Институт новой экономики, 2007. 1280 с.
6. Абалкин Л. И. Экономическая энциклопедия. М: Институт новой экономики, 1999. 1011 с.
7. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1997. 1582 с.

8. Ілюстрований енциклопедичний словник Ф. Брокгауза і І. Ефрона. М.: Эксмо, 2007 959с.
9. Закон України «Про архітектурну діяльність». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.help/law/687-XIV/edition10.06.2017/page1>.
10. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02>.
11. Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України «Про затвердження Положення про проведення експертизи та порядок реєстрації експертів при Національній комісії регулювання електроенергетики України» від 12 лютого 2003 року № 129. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basext/ua-dmtrxr.htm>.
12. Положення «Про проведення державного контролю та нагляду за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини, які застосовуються в Україні». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0480-03>.
13. Кулик Р. Р. Суть і об'єктивна необхідність виникнення експертизи. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28, № 4. С. 95–99.

1.2. Роль економічної експертизи в економічному розвитку суспільства

В умовах нестабільної соціально-економічної та політичної ситуації необхідно посилювати державний контроль за економічною діяльністю всіх суб'єктів господарювання. Основну увагу доцільно приділяти попередженню здійснення економічних правопорушень. Тому держава має ініціювати процес формування інституту економічної експертизи, як незалежної системи, що досліджує економічну діяльність суб'єктів господарювання.

Економічна експертиза спрямована на вивчення господарської діяльності підприємства, процесів формування фінансових показників за проведеними операціями та правильності відображення їх в обліку. Метою економічної експертизи є виявлення спотворень обліку таких негативних явищ як нестача, допущення збитків, бездіяльність, крадіжки цінностей та інше. У процесі проведення економічної експертизи, аналізується виробнича і фінансово-економічна діяльність підприємства різних форм власності, які понесли збитки, втрати, привласнення товарно-матеріальних цінностей тощо [4].

Оцінка сучасного стану економічної експертизи неможлива без напрацювань фахівців у цій галузі, а саме у теорії та практиці, з врахуванням політичних і економічних змін в країні. Свій доробок у розвиток економічної експертизи внесли і вносять науковці, юристи та судові експерти-практики, такі як: С. В. Бородін, В. К. Лисиченко, З. М. Соколовский, В. Ф. Орлова, Б. І. Шевченко, А. Р. Шляхов та інші.

Фахівці висловлюють різні погляди щодо характеру, наукових основ експертизи в цілому та її часткових аспектів.

Засади організації та методології економічної експертизи розкрито у роботах М. Т. Білухи, Т. М. Дмитренка, І. В. Перезової та інших.

Теоретичні основи судово-експертної діяльності висвітлюються у працях Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, О. О. Ейсмана, Ю. Г. Корухова, Н. Т. Малаховської.

Проблемні питання щодо використання експертизи в економічній діяльності суб'єктів господарювання присвятили свої дослідження Ф. Ф. Бутинець, Г. Г. Мумінова-Савіна, В. Д. Понікаров та інші.

Щодо однозначного визначення економічної експертизи зокрема, визначення її сутності, критеріїв класифікації, як функції попередження економічних злочинів, фахівці-практики і науковці не змогли знайти спільної думки.

В юридичній літературі, слідчій, судовій та експертній практиці усі експертизи називаються судовими. проте в Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства, Кримінальному процесуальному кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України йдеться лише про експертизу. Вона призначається в тих випадках, коли для розв'язання певного кола питань у процесі провадження в справі необхідні фахові знання.

У своїй діяльності правоохоронні органи і експерти в галузі економіки керуються Законом України «Про судову експертизу». Він визначає (ст. 1) судову експертизу як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень врегульовано види судово-економічної експертизи, такі як: економічна (бухгалтерського й податкового обліку); фінансово-кредитних операцій; фінансово-господарської діяльності.

Із існуючої в законодавстві класифікації зрозуміло, що судово-бухгалтерська експертиза є видом (чи складовою) судово-економічної експертизи. Таким чином, визначаючи сутність су-

дово-економічної експертизи, слід враховувати той факт, що деякі дослідники ототожнюють ці два поняття, інші – вважають судово-бухгалтерську експертизу складовою судово-економічної експертизи.

На нашу думку, економічну експертизу потрібно розглядати як інструмент запобігання економічним зловживанням. Однак, більшість науковців розглядають економічну експертизу як доказ економічного злочину.

Експертиза – це спосіб аналізу причинно-наслідкових зв'язків не тільки стосовно того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому завгодно «об'єктивному дослідженню» [5].

Здійснивши аналіз законодавчих та нормативних актів, робимо висновок, що здебільшого визначення поняття «експертиза» є вузькоспеціалізованим та стосується окремих сфер діяльності, таких як, архітектурна, ветеринарна, діяльність з охорони праці тощо. А трактування поняття «експертиза», подані у наказах, носять загальний характер та можуть застосовуватись в усякій сфері діяльності, однак, це загальне визначення не надає змоги оцінити сутність поняття експертизи у економічній діяльності.

У науковій літературі здебільшого йдеться про судово-економічну (судово-бухгалтерську) експертизу, яка проводиться за завданням судово-слідчих органів із метою встановлення істини стосовно законності й правдивості відображення у системі фінансового та управлінського обліку фактів господарського життя; порушень основних вимог щодо складання податкової, фінансової та статистичної звітності; здійснення кредитних й розрахункових операцій, а також операцій із власним та позиченим капіталом.

М. Т. Білуха стверджує, що судово-економічна експертиза досліджує виробничу й фінансово-господарську діяльність під-

приємств різної форми власності, які допустили збитки, втрати, крадіжки цінностей, безгосподарність та інші негативні явища, що стали об'єктом розглядання правоохоронних органів [1].

На думку В. А. Єрмоленка, судово-економічна експертиза – є дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, котра володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку щодо кола питань, що були поставлені органами дізнання, досудового слідства чи суду [2].

О. Ейсманом визначено цілий ряд важливих положень щодо змісту та структури концепції економічної експертизи, визначена система взаємодії експертології із такими науками як вчення про бухгалтерську експертизу.

І. В. Перезовова розглядає економічну експертизу, як фахове дослідження, яке включає в себе документальну перевірку, аналіз та оцінку окремих питань стосовно господарської діяльності підприємства, бізнес-процесів, особою-експертом за ініціацією суб'єктів управління системи інтелектуалізованого менеджменту для вироблення або уточнення управлінських рішень спрямованих на підвищення ефективності діяльності підприємства [9, с. 13].

Вона стверджує, що економічну експертизу потрібно виокремити у самостійну науку, яка розвиватиметься на стику економічних й юридичних наук, буде приносити у них абсолютно нові та розвивати уже відомі методологічні, теоретичні, організаційні і технологічні положення. На даний час в нашій країні більша потреба у судово-економічній експертизі, що обумовлено фактами нецільового використання й розкрадання бюджетних коштів, рейдерськими захопленнями успішних підприємств тощо, як наслідок системної корупції усіх рівнів владної вертикалі.

І. В. Перезовова вважає, що є ряд негативних моментів, які пов'язані із станом невизначеності економічної експертології в Україні, а саме:

- ірраціональність практичного функціонування механізму проведення економічної експертизи;
- хаотичність сприйняття сутності економічної експертизи за назвами та реаліями окремих її форм;
- термінологічні невідповідності у процесі проведення економічної експертизи як окремого дослідження;
- нереалізованість потенціалу окремих методичних прийомів контролю у процесі економічної експертизи;
- підміна одних форм економічного контролю іншими;
- відсутність єдиного підходу в різних фінансово-економічних, наукових, законодавчо-нормативних, процесуальних документах до назв окремих форм експертизи;
- уточнення назв і видів заключних документів, що формуються за кожною із форм економічної експертизи;
- невизначеність рівня фахових спеціальних знань, якими має володіти експерт-економіст, що є в конкретній ситуації представником суб'єкта контролю і реалізує визначену форму контролю;
- помилки під час викладання фахових дисциплін, предметом яких є окремі форми економічного контролю («Аудит», «Внутрішній аудит», «Судово-бухгалтерська експертиза», «Ревізійна справа» тощо) [6].

На думку А. Р. Шляхова, визначення економічної експертизи таке: «... у всіх випадках, коли йдеться про експертизу, то мають на увазі дослідження, проведене досвідченою особою (експертом) для відповіді на питання, які потребують спеціальних (наукових, досвідчених, професійних) знань» [13, с. 16].

На основі різних поглядів вчених щодо визначення поняття економічної експертизи можна зробити такий висновок, що під економічною експертизою слід розуміти дослідження, яке здійснюється через застосування спеціальних знань, вмінь та навичок експерта-економіста для досягнення визначеної мети і розв'язан-

ня конкретних завдань, пов'язаних з веденням бухгалтерського й податкового обліку, фінансово-кредитними операціями, фінансово-господарською діяльністю.

Сьогодні жодна господарська справа, кримінальна чи цивільна справа не може якісно розслідуватися, щодо економічної злочинності без допомоги експертів-економістів. Для вирішення відповідних питань по цим справам необхідні фахові економічні та бухгалтерські знання. Тоді згідно закону призначаються судово-економічні експертизи. Спеціальні знання – це знання якими володіє обмежене коло фахівців, а не загальновідомі знання. На думку С. С. Чернявського, спеціальні економічні знання експерта – це такі, які використовуються для вирішення ключових питань в справах про злочини в сфері банківського кредитування, не можуть бути зведені винятково до бухгалтерських, а вимагають застосування можливостей усього класу економічних експертиз [12, с. 15]. Особа, яка володіє спеціальними знаннями приймає участь в кримінальному процесі, як спеціаліст, як експерт і є фахівець.

При розслідуванні економічних злочинів використовується допомога експертів, спеціалістів, які можуть бути фахівцями в одній і тій самій галузі з економічних питань. Вітчизняне кримінальне законодавство не забороняє залучати експерта, який брав участь у іншій справі як спеціаліст. Між спеціалістом і експертом доцільно розглядати відмінності, а саме, у різній площині вирішуваних проблемних питань і в різних аспектах. Це стосується мети залучення експертів чи спеціалістів, методів дослідження, низки завдань які ними розв'язуються, фактичних доказів для прийняття рішення, результатів роботи, тощо.

Судово-економічні експертизи – це експертні дослідження матеріальних об'єктів (документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню в суді за їх змістом та формою і допомагають суду досягти об'єктивності в доказуванні. Проведе-

ні дослідження оформлюються у вигляді висновків експертизи. Експерт досліджує тільки ті бухгалтерські (фінансові) операції, які стосуються справи та цікавлять судово-слідчі органи.

Мета судово-економічної експертизи – це встановлення фактичних обставин справи, яка порушена за фактом вчинення злочину економічного характеру. Сьогодні набуває великої авторитетності та надійності збирання доказових фактів у ході судового пізнання використовуючи спеціальні знання у формі експертизи.

Необхідність в проведенні економічної експертизи виникає під час розслідування кримінальних проваджень в галузі економіки та оподаткування, а також в ході розгляду адміністративних та цивільних справ, коли для вирішення питань, що виникають, необхідне застосування відповідних спеціальних навиків. Коло питань, які може вирішувати судово-економічна експертиза, необмежене і залежить від конкретних фактів порушень, виявлених в ході ревізій та перевірок. Підстави призначення судово-економічної експертизи наведені на рис. 1.

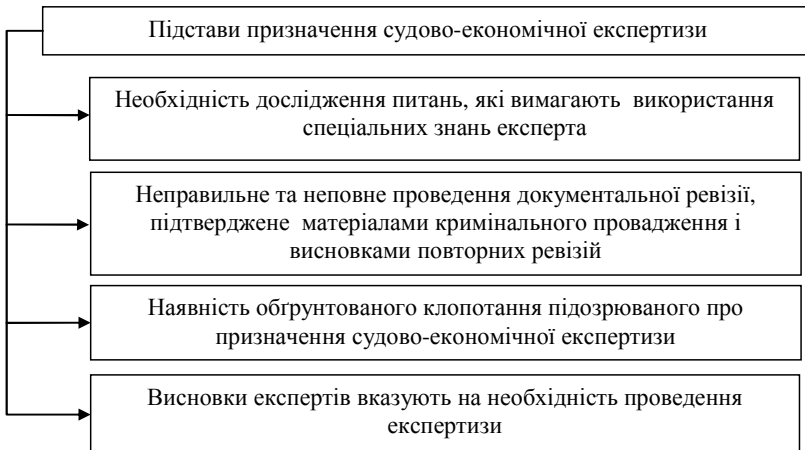

Рис.1. Підстави призначення судово-економічної експертизи

Судово-економічна експертиза здійснюється експертом. Її проведення є однією з форм використання спеціальних економічних знань в кримінальному судочинстві. Має важливе значення для розслідування злочинів, оскільки результати економічного дослідження у вигляді висновку судового експерта є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, що має об'єктивний характер та відображає кореляційні зв'язки з метою кримінального процесу щодо встановлення об'єктивної істини у конкретному кримінальному провадженні та його вирішення по суті.

Аналіз процесу доказування в судочинстві як окремого випадку пізнання вказує на те, що розв'язання переважної більшості проблемних ситуацій, які виникають в процесі правового регулювання, потребує опори на ґрунтовні, досконалі знання. Збирання доказових фактів у ході судового пізнання за допомогою спеціальних знань набуває сьогодні великої авторитетності й надійності, а надто в тих випадках, коли такі знання використовуються у формі експертизи [11, с. 84].

Експерт, який призначений постановою слідчого, зобов'язаний:

- якісно виконувати доручену йому експертизу;
- з'явитися за викликом органу, який призначив експертизу, для допиту з приводу проведеної експертизи чи повідомити про неможливість її проведення;
- провести повне дослідження і скласти обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо змісту висновку;
- заявляти самовідвід при наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі;
- у письмовій формі повідомити слідчого про неможливість зробити висновки в разі недостатності наданих йому

му матеріалів, а також якщо поставлені слідчим питання виходять за межі його спеціальних знань;

- не розголошувати даних досудового розслідування під загрозою кримінальної відповідальності.

За напрямками досліджень економічна експертиза поділяється на:

- судово-бухгалтерську експертизу,
- фінансово-економічну експертизу;
- фінансово-кредитну експертизу.

Бухгалтерська експертиза досліджує документи бухгалтерського, податкового обліку та звітності. Фінансово-економічна проводить дослідження документів про економічну діяльність підприємств та організацій. Фінансово-кредитна аналізує документи фінансово-кредитних операцій. Кожний напрям дослідження економічної експертизи має свій предмет та завдання (рис. 2).

Рис. 2. Предмет економічної експертизи

Практична діяльність експерта, межі його компетенції в аспекті визначення низки питань, залежить від правильного визначення предмета експертизи які він може вирішувати. Предмет експертизи – її суттєва ознака якою визначаються знання експерта будь якої спеціальності.

Об'єктами дослідження в експертизах виступають:

- первинні документи (накладні, акти приймання-передачі, касові та банківські документи, митні декларації, інвентаризаційні описи, відомості нарахування заробітної плати тощо);
- облікові реєстри (касові книги, картки складського обліку, реєстри податкових накладних, відомості аналітичного обліку, журнали-ордери, головні книги);
- бухгалтерська, фінансова та податкова звітність звіти матеріально відповідальних осіб, касові звіти, звіти про використання коштів, наданих під звіт, баланси та фінансова звітність, податкові декларації та звіти).

Також, при дослідженні можуть використовуватися у якості джерел інформації інші матеріали справи:

- акти ревізії, документальних перевірок діяльності підприємств;
- протоколи допитів, свідчення звинувачених і свідків;
- висновки експертів інших спеціальностей.

Оцінка висновку судово-економічної експертизи здійснюється за тими ж нормами, що й оцінка інших доказів, але вона має певну специфіку й цінність, оскільки цей доказ заснований на використанні фахових економічних знань, якими не володіють слідство та суд.

Висновок експерта – це результат діяльності експерта з проведення експертизи, що представляє собою докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи, викладений у складеному відповідно до вимог закону документі.

Як вид дослідницької, аналітичної та прогнозної діяльності сучасний етап розвитку економічної експертизи поза рамками процесу судочинства здійснюється в двох основних формах:

- як елемент (стадія) процесу управління – внутрішньовідомча, корпоративна, внутрішня експертиза;
- як вид консалтингової діяльності – незалежна (комерційна, замовна) зовнішня експертиза, що здійснюється незалежними експертами.

Щодо поняття «послуга економічної експертизи», то це вид інтелектуальних послуг, спрямованих на вирішення внутрішніх проблем економічних систем з метою вдосконалення їх системи управління. Додатковими ознаками цієї послуги є віднесення її до таких, що потребують праці висококваліфікованих фахівців, платних та періодичних.

Замовниками та користувачами економічної експертизи можуть виступати: зацікавлені особи (юридичні чи фізичні); будь-які установи (бюджетні, не бюджетні).

Економічна експертиза відіграє вагомую роль в організації боротьби із економічною злочинністю та підвищенні її ефективності через механізм профілактичної діяльності, що здійснюється як у спеціальній, так й у неспеціальній формах. Чинники, які визначають розвиток економічної експертизи наведені на рис. 3.

Сьогодні, законодавство, яке регулює питання призначення та проведення експертиз, обмежує коло замовників і виконавців у даній сфері. Зокрема В. В. Федчишина вважає, що часто виникають законодавчі суперечності, а саме, Податковий кодекс України надає можливість для проведення експертиз та визначає, коли це можна зробити, а законодавство із питань призначення й проведення експертиз обмежує коло її замовників та виконавців [10, с. 41].

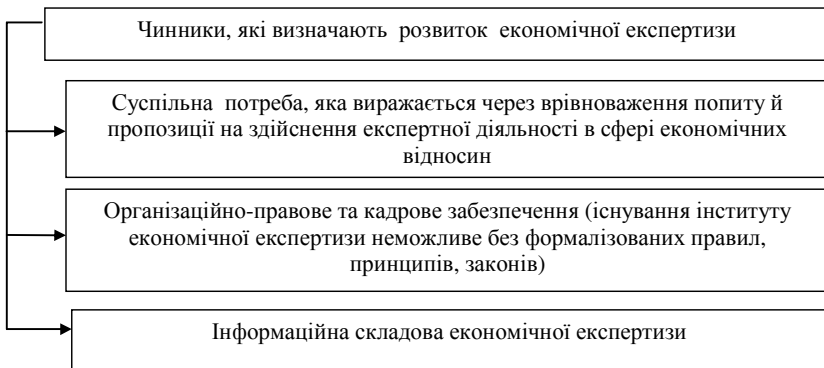

Рис. 3. Чинники, що визначають розвиток економічної експертизи

Тому, в Україні потрібно уніфікувати процесуальне законодавство із питань призначення та проведення економічної експертизи, адже у кожній галузі процесу дана діяльність регламентується по-різному.

Слід зазначити, що суттєвою перепорою у роботі експерта-економіста на сьогодні є й той факт, що він повинен досліджувати тільки надані йому документи, не маючи при цьому права отримувати необхідну додаткову інформацію, знайомитись з суб'єктом господарювання. Усе це унеможливає здійснення дій, які могли б сприяти швидшому та якіснішому вирішенню справи і наданню обґрунтованого висновку експерта-економіста. Для прикладу, для дослідження питань щодо розрахунків із оплати праці будь-якого суб'єкта господарювання експерту-економісту варто було б мати можливість виїхати на об'єкт, поспілкуватися з працівниками, визначити, навіть і опосередковано, рівень трудової дисципліни, дослідити, використовуючи різні способи та прийоми контролю, необхідні йому питання [3].

В сьогоденних умовах нестабільної соціально-економічної та політичної ситуації доцільно здійснювати контроль не тільки

після проведення господарських операцій, а й до їх здійснення. Це буде сприяти попередженню фактів економічних зловживань.

Список використаних джерел:

1. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. К. : Воля, 2004. 656 с.
2. Єрмоленко В. А. Сутність дефініції «судово-економічна експертиза» [Електронний ресурс] 2014. № 12. С. 42–43. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_21.
3. Кривцова Т. О. Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю [Електронний ресурс]. Бізнес Інформ. 2015. № 2. С. 48–53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_2_8.
4. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика). Монографія. К. : Логос, 2004. 324 с. 88.
5. Литвин З. Б. Економічна експертиза як функція попередження економічних злочинів. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 6 (12).
6. Литвин З. Б. Економічна експертиза як пріоритетна форма фінансового контролю на підприємствах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36-2. С. 123–128.
7. Литвин З. Б. Сутність та особливості послуг з економічної експертизи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація політики модернізації економіки в умовах державно-приватного партнерства». Запоріжжя, 2017. С. 153–156.
8. Литвин З. Б. Місце та роль економічної експертизи у сфері державного контролю економічної діяльності. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи». Одеса, 2018. С. 89–34.
9. Перезовова Ірина Володимирівна. Теоретичні та організаційні засади економічної експертизи в управлінні підприємствами: дис. д-ра екон. наук: 08.00.04, Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ, 2014. 466 с.
10. Федчишина В. В. Щодо окремих аспектів податкової експертизи. *Фінансове право*. 2016. № 1 (35). С. 38–42.

11. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_. К., 2017. 84 с.
12. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2002. 20 с.
13. Шляхов А., Ромашов А. Судебно-бухгалтерская экспертиза. Социалистическая законность. 1971. № 5. С. 28–32.

1.3. Нормативно-правове регулювання економічної експертизи обліку та звітності в діяльності підприємств

Організація бухгалтерського обліку та звітності підприємств України базується на вимогах викладених у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність на Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV (зі змінами від 05.10.2017 р. № 2164-VIII) [14], а також у наказі Міністерства фінансів України «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування» від 30.11.99 р. № 291 [12].

Загальне призначення системи бухгалтерського обліку полягає у забезпеченні суцільного та безперервного відображення усіх господарських операцій, які відбуваються у процесі діяльності підприємств. Іншою реальністю ведення обліку та складання звітності, яка відрізняє вітчизняну практику від зарубіжної є забезпечення подання контролюючим органам законодавчо встановленого переліку звітних форм у встановлені строки. Щодо зарубіжної практики, то попри те, що у розвинутих країнах компанії також звітуються перед різними державними інституціями, однак більший акцент робиться на задоволенні запитів внутрішніх користувачів – управлінських працівників для прийняття рішень і оптимізації діяльності.

Актуальність переведення обліку та звітності підприємств зі статусу задоволення запитів державних органів для потреб контролю у русло внутрішнього користування для прийняття рішень – важливий напрям їх удосконалення. Для такої трансформації, як свідчить оцінка стану обліку вітчизняних підприємств, є усі необхідні передумови, пов'язані з нормативним регулюванням. Зокрема, цьому сприяє застосування вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності, якими керуються при формуванні звітності. Звідси можна зробити висновок, що основний крок до на-

ближення обліку та звітності українських підприємств до задоволення запитів внутрішньої системи управління вже зроблено.

Повертаючись до якості обліку вітчизняних підприємств, зауважимо, що вона певною мірою визначається рівнем професіоналізму фахівців, зайнятих його веденням. Однак простежується і значний зовнішній вплив. Він проявляється у потребі дотримання законодавства і облікових питань, що ретельно контролюються відповідними органами. Самостійно провадити таку діяльність, яка б сприяла удосконаленню обліку на засадах оцінки його якості, правильності ведення, відповідності облікового відображення чинним нормам, зазвичай вважається недоцільним (у зв'язку з затратами), або проігнорованим.

Більше того, саме поняття «економічна експертиза» у сучасній практиці суб'єктів господарювання здебільшого асоціюється і пов'язане з судовими експертизами [5; 8; 11; 22; 23]. Так, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 08.10.1998 р. № 53/5 [10], яка містить перелік судових експертиз, зазначено в їх складі економічну експертизу бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій (п. 1.2.3 Розділ «Загальні положення»).

Вище названа інструкція також містить положення, які визначають основні підходи до проведення експертиз (експертних досліджень). Зокрема, в п. 1.4 Розділу «Загальні положення» зазначено, що «з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо, а визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта» [10]. З огляду на це, можна стверджувати, що єдиної позиції щодо методики проведення економічної експертизи досягти не вдасться. Адже кожен

фахівець може застосовувати обрані ним методи дослідження, а також покладатися на власний досвід проведення експертизи.

Недостатньо чітко позиціонується економічна експертиза і в законодавстві, а в бухгалтерському – таке поняття взагалі відсутнє. Натомість можемо констатувати наявність означень поняття «експертиза», «судово-бухгалтерська експертиза» тощо (табл. 1).

Таблиця 1

**Законодавчо-нормативні підходи
до означення поняття «експертиза»**

Джерело	Означення
1	2
Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року № 687-XIV	Експертиза діяльність фахівців-експертів, які мають відповідні кваліфікаційні сертифікати і за дорученням замовника (забудовника) надають висновки щодо відповідності проектних рішень вимогам законодавства, державним нормам, стандартам, будівельним нормам і правилам та які несуть відповідальність за достовірність наданих висновків
Наказ Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» від 22квітня 2002року № 258	Експертиза – це «вивчення, перевірка, аналітичне дослідження висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного предмета, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності і результати яких оформляються у вигляді експертного висновку
Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України «Про затвердження Положення про проведення експертизи та порядок реєстрації експертів при Національній комісії регулювання електроенергетики України» від 12лютого 2003року № 129	Експертиза процес дослідження експертами на основі спеціальних знань кола питань з метою отримання інформації, необхідної для прийняття НКРЕ відповідного рішення в межах її компетенції

1	2
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволів Державним комітетом з нагляду за охороною праці та його територіальними органами» від 15 жовтня 2003 року № 1631	Експертиза – це діяльність експертних організацій щодо оцінки відповідності об'єкта експертизи вимогам законів та інших нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки.
Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про підвищення ефективності залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій» від 29 грудня 2004 року № 451	Експертиза процес аналізу проектних документів, результатом якого є професійно зроблений висновок. При цьому в наказі розрізняють спеціалізовану експертизу, яка аналізує та робить висновки за окремими вузькопрофесійними питаннями проекту, і комплексну експертизу, яка охоплює основні висвітлені у проектних документах питання і всебічно описує проект.
Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про затвердження Правил безпеки під час експлуатації магістральних нафтопроводів» від 23 травня 2007 року № 110	Експертиза – це спеціальні дослідження на відповідність вимогам нормативно-правових актів з наданням відповідного висновку
Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343.	Стаття 2 містить вимогу щодо організації проведення експертизи фінансового стану державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 25 %, при підготовці справи про банкрутство до розгляду або під час її розгляду господарським судом у разі призначення судом експертизи та надання відповідного доручення.

Примітка: * сформовано на основі дослідження нормативно-правових актів України [15; 16; 17; 19; 20; 21]

Як видно з табл. 1, здебільшого сутність поняття «експертиза» має вузькоспеціалізований характер та стосується відповідних сфер діяльності (архітектури, охорони праці тощо). Практичні всі вищенаведені означення характеризуються деякою загальністю, а тому зазвичай можуть використовуватися і щодо різних сфер. Однак попри таку можливість, вони ускладнені для застосування щодо обліку та звітності, а також економічної діяльності загалом.

Проведений аналіз нормативно-правових актів свідчить, що це поняття вимагає уточнень. Самі організації, які здійснюють подібного роду діяльність та є офіційними суб'єктами, наділеними правом надавати результати експертних досліджень (письмові висновки) згідно чинного законодавства, в основу їх трактування покладають власні позиції. Наприклад, Київська незалежна судово-експертна установа (офіційний сайт: <https://kise.ua/golovna/idexam.html?id=1>) у рубриці «Економічна експертиза», подає таке пояснення: економічна експертиза спрямована на вивчення діяльності фінансово-економічного характеру, включає в себе перевірку документів бухгалтерського, податкового обліку а також дослідження кредитної діяльності. До економічної експертизи належать такі види експертиз, як судово-бухгалтерська та фінансово-економічна (рис. 1) [9; 22; 23;24].

З точки зору юриспруденції такий поділ раціональний. Однак якщо прагнути взяти економічну експертизу на озброєння з позиції її використання для цілей підвищення якості та достовірності обліку й звітності страхових компаній не в екстремальних (кримінально-судових) цілях, а для підвищення ефективності діяльності, то вищенаведений розгляд не дуже коректний. Ми вважаємо, що в такому разі слід розрізняти внутрішню та зовнішню економічну експертизу. Зовнішня, пов'язана з діяльністю правоохоронних органів та полягає в вивченні бухгалтерської інформації, об'єктивній оцінці законності й достовірності облікового відображення господарських операцій для цілей розпізнавання ознак протиправних дій, або їх відсутності.

Економічна експертиза: теорія, методологія та організація

Рис. 1. Складові економічної експертизи*

Примітка: * сформовано на основі [18].

Внутрішня має на меті також виявити порушення, недоліки в обліку страхових компаній, але вона переслідує зовсім іншу мету. Її мета полягає у встановленні порушень чи зловживань та забезпеченні оперативного їх виправлення. Також метою внутрішньої економічної експертизи може бути розробка на основі її результатів заходів, спрямованих на поліпшення обліку, а також формування більш раціональної стратегії господарювання.

Але спільним для обох експерти є те, що їх проведення вимагає застосування певного комплексу знань та умінь, що в свою чергу, потребує наявності в експерта, як особи, котра проводить дослідницькі дії, відповідних компетенцій. Останні мають відповідати вимогам розуміння бухгалтерської інформації та якнайповнішого їх використання для розв'язання господарських справ.

В історичному плані судово-бухгалтерська експертиза, як складова зовнішньої економічної експертизи пройшла певний шлях розвитку (рис. 2).

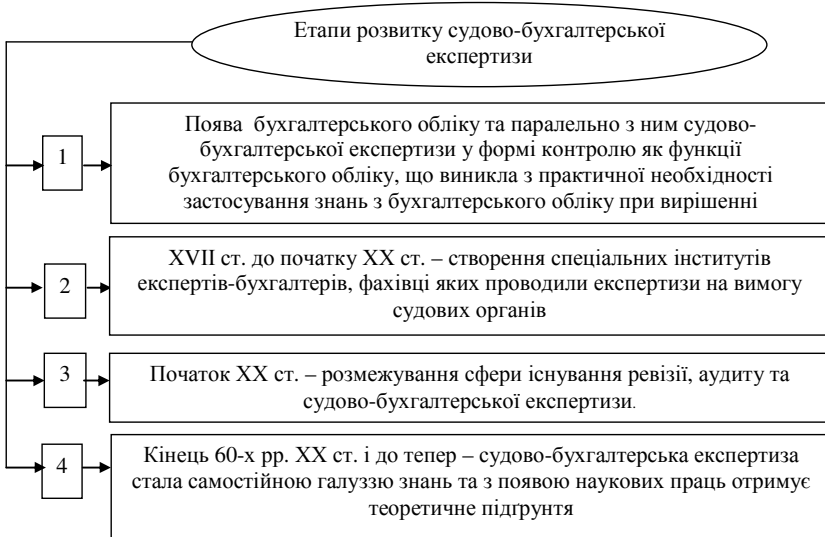

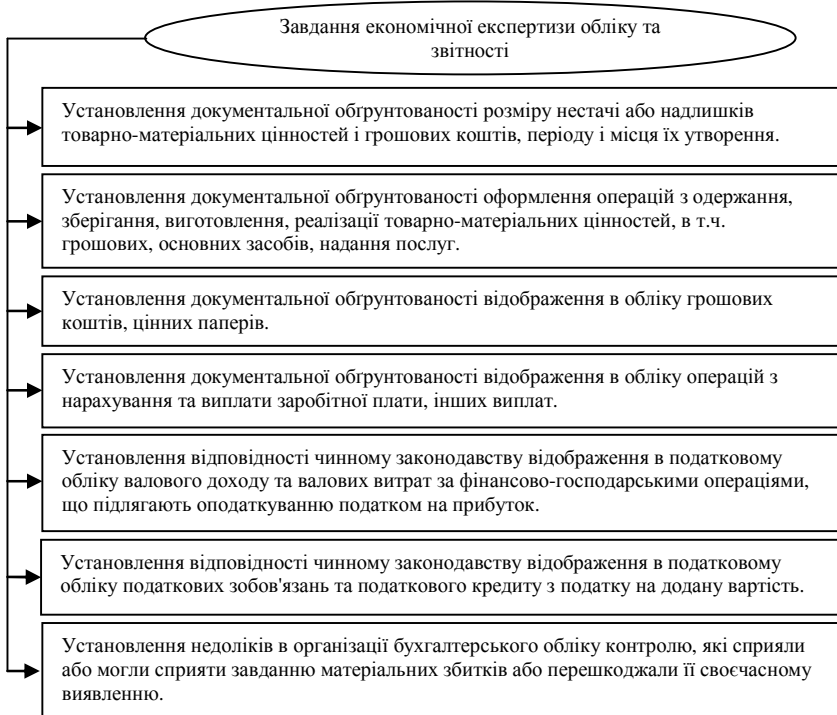
Рис. 2. Розвиток судово-бухгалтерської експертизи*

Примітка: * сформовано на основі [1]

Причиною призначення судово-бухгалтерської експертизи є вчинення господарських злочинів (злочинів, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності). Також в останні роки актуалізувалося призначення судово-бухгалтерської експертизи щодо розслідування випадків ухилення від сплати законодавчо встановлених податків. З огляду на це, об'єктом такої експертизи виступає інформація, зафіксована системою документообігу (бухгалтерська документація), а також договірні та інша документація.

Експертиза, як спосіб використання спеціальних бухгалтерських знань, організовується правоохоронними органами, а проводиться експертом (комісією експертів) [11, с. 236].

Практика діяльності суб'єктів, котрі здійснюють економічну експертизу, у тому числі дослідження бухгалтерських документів (бухгалтерського/податкового обліку) та звітності свідчить, що перед нею ставляться різні завдання (рис. 3).

*Рис. 3. Основні завдання економічної експертизи**

Примітка: * сформовано на основі [4; 9; 2; 3].

Слід визнати, що попри усі відмінності у визначенні сутності поняття «експертиза», можна виокремити ряд спільних рис і характеристик. А саме:

- експертизу може здійснювати особа, яка володіє спеціальними знаннями (кваліфікацією) та має відповідний документ, який це підтверджує;
- проведення експертизи супроводжується складанням експертного висновку і експерт несе відповідальність за достовірність відображеної в ньому інформації;

- методика проведення експертизи вимагає наявності відповідних нормативів, якщо таких немає, то може бути здійснене лише експертне оцінювання;
- для проведення експертизи має бути підстава, яку формують ті чи інші державні інституції або особи. У зв'язку з цим експертний висновок має бути зрозумілий замовникам експертизи. Він не матиме цінності, якщо не зумовить певних рішень, у тому числі і управлінських;
- джерела експертизи можуть мати явний і неявний (на-вмисно прихований) характер. Для того, щоб правильно оцінити об'єкт експерту потрібно здійснювати пошук і дослідження додаткової інформації.

Таким чином, говорячи про економічну експертизу обліку та звітності підприємств, слід керуватися тим, що чітких роз'яснень щодо суб'єкта та об'єкта її проведення в чинному законодавстві наразі немає. Тому варто куруватися вимогами Закону України «Про судову експертизу». Згідно із ним, судова експертиза може призначатися тільки на стадії судового розгляду за рішенням суду, і в цьому випадку державний орган з питань банкрутства не має компетенції організувати її проведення, оскільки судовий експерт є процесуально незалежною особою, а порядок призначення і проведення судової експертизи регламентований іншими нормативними актами. Якщо ж розглядати вказану експертизу як один із видів економічно-фінансових послуг, які фактично не упорядковані в чинному законодавстві, то можна зробити висновок, що йдеться про поглиблений аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства [3].

Деяку інформацію щодо проведення експертизи містить Податковий кодекс України. Так, ст. 82 ПКУ «Строки проведення виїзних перевірок» містить припис, що проведення документальної виїзної планової та позапланової перевірки великого платника податків може бути зупинено за рішенням керівника податкового органу у випадку необхідності проведення експертизи, завершення розгляду

Економічна експертиза: теорія, методологія та організація

судом позовів з питань, пов'язаних з предметом перевірки, відновлення платником податків втрачених документів, перевірка може бути зупинена на строк, необхідний для завершення таких процедур. Крім того, ст. 83 ПКУ [13] визначає підстави для проведення експертизи і отримання експертних висновків (рис. 4).

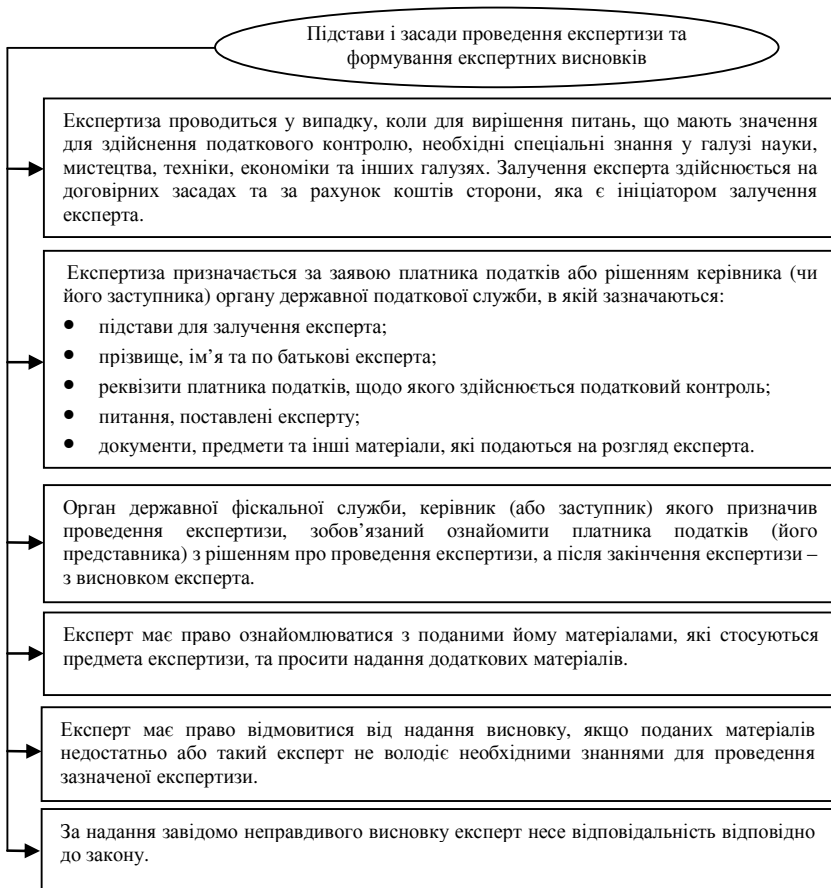

Рис. 4. Засади проведення економічної експертизи*

Примітка: * сформовано на основі вимог [13].

У Податковому кодексі визначено ряд умов щодо проведення експертизи, але в інші законодавчі акти з питань призначення та проведення експертизи (судової) зміни не вносилися. Тобто є законодавчі суперечності: з одного боку, ПКУ дає можливість проведення експертиз та визначає, в яких випадках це можна зробити, а з іншого, законодавство з питань призначення та проведення експертиз обмежує коло замовників та виконавців.

На сьогодні виконання вимог, вказаних у ПКУ, можливе за допомогою економічних досліджень, а не експертиз, для проведення яких не вимагається постанова судового або слідчого органу. Крім того, в Державному класифікаторі продукції та послуг такого виду послуг, як послуги з економічної експертизи, немає [3].

Натомість найбільш близькими, як справедливо зауважує Г. Гавриш, до послуг з економічної експертизи є послуги: з досліджень і розробок (код 73), з досліджень і розробок в галузі економіки (код 73.20), у сферах права, бухгалтерського обліку та оподаткування, корпоративні послуги з питань управління (код 74.1), у галузі бухгалтерського обліку (код 74.12), консультаційні послуги з питань управління комерційною діяльністю (код 74.14) [3].

У свою чергу кожна з вищеперерахованих послуг включає у себе певне коло питань дослідження, які можуть бути вирішені завдяки їх наданню. Деталізація послуг у галузі бухгалтерського обліку включає в себе щонайменше 3 складові (рис. 5).

Як бачимо, Державний класифікатор розмежовує послуги з досліджень у галузі економіки та послуги у сфері права та бухгалтерського обліку. Їх, на наш погляд, можна об'єднати в такий вид, як послуги з економічної експертизи.

Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» передбачено, що для визначення фінансового стану боржника в підготовчому засіданні суду чи під час розгляду справи про банкрутство суддя може призначити експертизу. За дорученням суду експертиза проводиться

державним органом з питань банкрутства із залученням для її проведення спеціалістів у встановленому порядку. Отже, знову ніякої конкретики та процесуального визначення суб'єкта проведення вказаної експертизи.

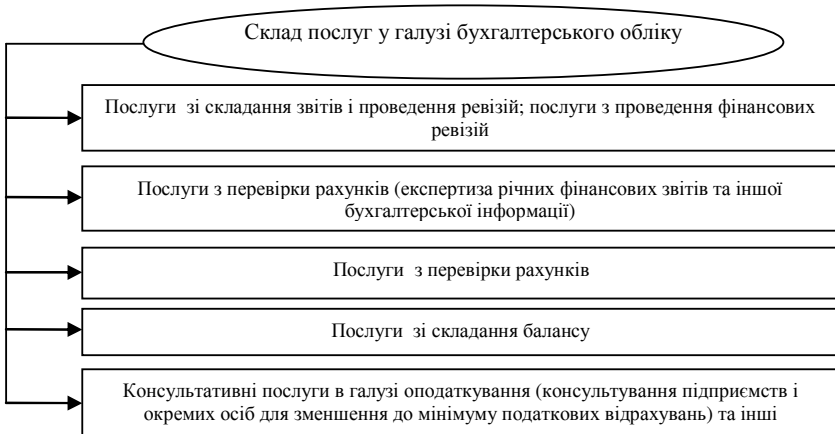

Рис. 5. Види послуг в сфері бухгалтерського обліку, які можуть надавати згідно чинного законодавства*

Примітка: * сформовано на основі вимог Державного класифікатора послуг [6].

Вище вже було зазначено законодавче розмежування економічної експертизи на судово-бухгалтерську та фінансову. Проте на практиці та наукових дослідженнях більшого поширення набуло поняття «судово-економічна експертиза» під якою прийнято розуміти дослідження відповідно до чинного законодавства фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання особою зі спеціальними знаннями в галузі бухгалтерського обліку з метою подання висновку щодо кола питань, поставлених органами дізнання, попереднього слідства чи суду.

А от в чинному законодавстві визначення поняття судово-економічної експертизи нема. Це негативно позначається на тлумаченні її сутності науковцями та практиками, а також призводить до неузгодженостей у методиці. Виходом зі становища можна вважати те, що рішенням Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30 січня 2001 року судово-бухгалтерську експертизу було перейменовано на судово-економічну.

Вона включає в себе експертизу документів про економічну діяльність, дослідження формування й відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, формування їх статутних фондів, акціонування, паювання, банкрутства та ліквідації тощо.

Об'єктом експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій є матеріальні носії інформації економічного характеру (бухгалтерські дані та звіти, плани та аналітичні документи), в яких відображаються як позитивні, так і негативні зміни господарської діяльності підприємства. Об'єкти економічної експертизи конкретизують її предмет і визначають параметри досліджень відповідно до завдань, які необхідно виконати. Слід звернути увагу також на те, що спорідненими до послуг економічної експертизи є: аудит, ревізія та послуги з оцінки бізнесу [3; 7; 9; 22; 23; 24 та ін.].

Отже, послуги економічної експертизи спрямовані на задоволення потреб її замовників щодо дослідження економічних показників на предмет їх правдивості та відповідності чинному законодавству. Такі послуги здійснюються з залученням фахівця в сфері бухгалтерського та податкового обліку, аналізу фінансово-господарської діяльності, ревізії та економіки.

Особливостями таких послуг можна вважати, насамперед, специфіку їх застосування – такі послуги надаються переважно юридичним особам і лише за певних обставин, ринок послуг економічної експертизи законодавчо не регулюється, тому перспек-

тивним напрямом є розробка законодавчого забезпечення діяльності цього ринку, розробка механізмів його формування та розвитку.

В Україні для створення сприятливіших умов надання послуг з економічної експертизи, загалом, та в сфері обліку й звітності, зокрема, а також її активізації в середині суб'єкта господарювання (внутрішня економічна експертиза) на законодавчому рівні необхідно ідентифікувати поняття економічної експертизи, засади й принципи її здійснення тощо.

Для прискорення процесів впровадження послуг з економічної експертизи слід розробити концепцію, яка дала б змогу, враховуючи особливості функціонування національного ринку послуг, сформувати ринок послуг з економічної експертизи, за рахунок чого можна очікувати підвищення ефективності функціонування національної економіки.

Також суб'єктам господарювання для підвищення ефективності діяльності можна застосовувати внутрішню економічну експертизу обліку та звітності. Вона сприятиме вирішенню проблем раціональності використання ресурсів, оптимізації складу послуг і витрат на їх надання та уможливить ліквідацію ряду інших диспропорцій через те, що в її основі лежить використання економіко-аналітичного та контрольного інструментарію, а методика базується на аналізі та оцінці облікових показників.

Список використаних джерел:

1. Волкова І.А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр учбової літератури, 2009. 84 с.
2. Гавриш Г. О. Послуга економічної експертизи: сутність та особливості Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2011. № 6. С. 5–10.
3. Гавриш Г. Сутність та особливості послуги з економічної експертизи [Електронний ресурс] Незалежний аудитор. Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/ru/component/na_archive/896.html?view=material.

4. Головні завдання економічної експертизи [Електронний ресурс] / Судова незалежна експертиза України: офіційний сайт. Режим доступу: <https://ekspertiza.com.ua/uk/ekonomichna-ekspertiza/golovni-zavdannya-ekonomichnoji-ekspertizi>.
5. Голяш І. Д., Романів С. Р. Використання методу гіпотетичних припущень у судово-економічній експертизі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Прогнозування та моделювання соціально-економічних процесів сьогодення». К., 2017. С. 87–90.
6. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016-97 № 822 від 30.12.97: затверджено наказом Держстандарту України від 30 грудня 1997 р. № 822 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.5200.0>.
7. Дерій В. А. Економічний аналіз: теорія і практика. Проблеми і перспективи розвитку статистики, аудиту та економічного аналізу: моногр. / В. А. Дерій, І. Д. Голяш, М. Т. Щирба, С. І. Саченко, І. В. Будник Л.А., Загородна, З.Б. Литвин, Я. І. Костецький, В. З. Семанюк, В. М. Серединська, Р. В. Ціщик, Л. П. Матійчук та ін.; за ред. д. е. н., проф. В. А. Дерія. Тернопіль: Крок, 2016. С. 222–238. Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/13523>.
8. Доник Н. Я. Судова бухгалтерія / Н. Я. Доник, Г. П. Доник. К. : Центр учбової літератури, 2011. 208 с.
9. Економічна експертиза [Електронний ресурс] / Київська незалежна судово-експертна установа: офіційний сайт. – Режим доступу: <https://kise.ua/golovna/idxam.html?id=1>.
10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р № 53/5 (в редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
11. Олійник Л. Г. Судово-бухгалтерська експертиза: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 5, Т. 2. С. 234–237.
12. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від

- 30.11.99 р. № 291 станом на 18.03.2014 р. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99>.
13. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
 14. Правила формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17 грудня 2004 року № 3104 (зі змінами та доповненнями від 29 липня 2014 року № 2264).
 15. Про архітектурну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 20 травня 1999 року № 687-XIV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/687-14>
 16. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 року № 2343.
 17. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України : Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 22 квітня 2002 року № 258.
 18. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства юстиції № 965/5 від 01.06.2009 р. із змінами та доповненнями від 26.12.2012 р. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
 19. Про затвердження Положення про проведення експертизи та порядок реєстрації експертів при Національній комісії регулювання електроенергетики України : Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України від 12 лютого 2003 року № 129.
 20. Про затвердження Порядку видачі дозволів Державним комітетом з нагляду за охороною праці та його територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 року № 1631.
 21. Про підвищення ефективності залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «» від 29 грудня 2004 року № 451.

22. Романів С. Р., Голяш І. Д. Економічна експертиза: її сутність і роль у сфері контролю. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові економічні дослідження : теорії та пропозиції». Запоріжжя, 2016. С.76–78.
23. Саченко С. І., Черешнюк О. М. Економічна експертиза взаємовідносин підприємства з споживачами. Приазовський економічний вісник. 2017. № 2. С. 159–163.
24. Саченко С. І., Черешнюк О. М. Економічна експертиза розрахунків з покупцями. Сучасні наукові погляди на вдосконалення економіки: перспективи та розвиток: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. К.: Аналіт. центр «Нова економіка», 2016. С. 69–72.

1.4. Об'єкти експертної діяльності

Динамічні умови сучасної світової і вітчизняної економіки спонукають до змін й обумовлюють необхідність проведення експертних досліджень у різних галузях економіки. При цьому економічну експертизу розглядають як сферу практичної діяльності. Теорія виступає основою практичної діяльності та ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваних явищ. Формування і розвиток знань економічної експертизи базується на свідомій цілеспрямованій діяльності. Професійність та компетентність економічного експерта пов'язана з особливостями і специфікою галузі та видом діяльності підприємства, на якому проводять експертне дослідження. Тому для науковців та фахівців актуальним є питання дослідження об'єктів експертної діяльності та вирішення певних проблем, які украй необхідні для підвищення ефективності роботи економічного експерта.

Становлення і розвиток суспільства не може відбуватися нормально без двох взаємопов'язаних елементів цивілізації – засвоєння знань, досягнутих у поступальному процесі, які нагромаджені за всю попередню історію людства і розвитку науки, як засобу подальшого освоєння властивостей об'єктів реального світу та розширення знань для їхнього практичного використання з метою поліпшення умов життя та підвищення рівня культури людей [1, с. 5].

Практика свідчить, що в сучасний період жодна кримінальна, цивільна та господарська справа в межах економічної злочинності не може бути якісно розслідувана без допомоги експертів-економістів. Чинне законодавство призначає судово-бухгалтерські експертизи у тих випадках, коли для вирішення відповідних питань по цим справам необхідні спеціальні економічні та бухгалтерські знання.

Закон України «Про судову експертизу», ст. 1 [2], трактує, що «судова експертиза» – це дослідження на основі спеціальних

знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

У розділі 1 «Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» від 17.07.2017 року, № 591, подано таке трактування: «експертне дослідження» – дослідження, яке проводиться експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, за зверненням юридичних або фізичних осіб» [3].

Окрім того, даний документ [3] визначає поняття «об'єкти дослідження» як будь-які матеріальні носії інформації (сліди або їх копії, документи, речовини, зображення, вихідні дані тощо) та/або відомості про них та порівняльний матеріал, що надходять до ДНДЕКЦ, НДЕКЦ з метою дослідження під час проведення судової експертизи або експертного дослідження.

Судово-економічні експертизи слід розуміти як експертні дослідження матеріальних об'єктів, а саме – фінансової звітності, бухгалтерських та податкових документів, що включають інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню у суді за їх змістом та формою і допомагають суду досягти об'єктивності у доказуванні. Як відомо, проведені дослідження формуються у вигляді висновків експертів.

Проблеми судової експертизи висвітлено в працях Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, А. М. Васильєва, Н. Т. Малаховської та інших. Окремі питання організації та методології судово-бухгалтерської експертизи розглянуто в роботах М. Т. Білухи, М. Г. Гаджиева, В. І. Лакіса, Т. М. Дмитренка, О. В. Шестакова, С. П. Голубятнікова та інших. Однак, незважаючи на важливість проведених досліджень, питання об'єктів експертної діяльності залишаються поза увагою науковців або розкриті недостатньо, що потребує подальшого наукового опрацювання.

Експертні дослідження в галузі економіки є не менш важливі, ніж сама експертиза. Адже, економічні експерти надають широке коло послуг, які є об'єктами експертної діяльності, та безпосередньо впливають на підвищення ефективності діяльності компанії в цілому.

Теоретичні, організаційні та методичні дослідження об'єктів експертної діяльності залишаються фрагментарними, дискусійними і потребують наукового узагальнення. Це стосується, зокрема, уточнення понятійного апарату об'єктів економічної експертизи та розвитку сучасного виду надання послуг – експертного консультування.

Зважаючи на це, актуалізується дослідження сутності таких термінів як «експерт», «експертиза» та «об'єкт», що є необхідним для ефективного розвитку експертної діяльності та формуванні нематеріальної інфраструктури країни.

Так, у довідковій літературі дефініцію «експерт» (*лат. «expertus» – досвідчений*) визначають як: «фахівець, який здійснює експертизу» [4, с. 219]. Разом з тим, термін «експертиза» трактують як розгляд, дослідження експертом яких-небудь справ, питань, що потребують спеціальних знань (наприклад, медична експертиза, бухгалтерська експертиза, судова експертиза) [4, с. 219]. Інше джерело тлумачить, що «експертиза» – розгляд, дослідження якої-небудь справи спеціалістом у цій галузі (експертом) або групою відповідальних спеціалістів з метою дати правильну оцінку ситуації, явищу [5, с. 208].

Зміст поняття «об'єкт» (*лат. «objectus» – предмет*) в економічній літературі розглядають з трьох позицій: 1) те, що становить частину зовнішнього, матеріального світу; 2) факт, предмет, явище, на які спрямована певна діяльність (наприклад, об'єкт спостереження); 3) підприємство, будівництво, установа, окрема ділянка чогось як місце людської діяльності [4, с. 425]. Окрім цього, дефініцію «об'єкт» визначають як: 1) те, що існує в дійсності незалежно від свідомості людини; 2) те, на що спрямовують

певні дії, увага тощо (наприклад, предмет); 3) окремий предмет, виділений з оточуючого середовища (наприклад, одиниця, точка) [5, с. 400]. Поряд із цим, термін «об'єкт» трактують як: 1) пізнана дійсність, що існує поза свідомістю людини й незалежна від неї; 2) явище, предмет, особа, на які спрямовані певна діяльність, увага й таке інше (наприклад, об'єкт спостереження); 3) предмет наукового й таке інше дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції (наприклад, об'єкт експерименту) [6, с. 429].

Як стверджує професор М. С. Пушкар, об'єкт – пізнавальна дійсність, яка існує незалежно від свідомості людини; предмети, явища, процеси, на які спрямована певна діяльність людини, певна одиниця господарського значення [1, с. 98].

На основі викладеного можна стверджувати, що об'єкт – це явище, предмет, особа, процес на які спрямована певна діяльність та увага людини, певна одиниця господарського значення.

Стосовно дослідження об'єктів експертної діяльності, то аналіз практики показує, що одним із таких об'єктів є консалтинг (*англ.* «*consulting*» – *консультування*), який надає консультаційну допомогу в різноманітних сферах людської діяльності.

Консалтинг – це вид інтелектуальної діяльності, основне завдання якого полягає в аналізі, обґрунтуванні перспектив розвитку і використання науково-технічних і організаційно-економічних інновацій з урахуванням предметної області і проблем клієнта [7]. Консалтинг вирішує питання управлінської, економічної, фінансової, інвестиційної діяльності організацій, стратегічного планування, оптимізації загального функціонування компанії, ведення бізнесу, дослідження і прогнозування ринків збуту, руху цін і т. д. Іншими словами, консалтинг – це будь-яка допомога, що надається зовнішніми консультантами, у вирішенні тієї чи іншої проблеми. Як правило, основною метою консалтингу є підвищення ефективності діяльності компанії в цілому і збільшення індивідуальної продуктивності праці кожного працівника.

Сучасна стадія розвитку українського консалтингу є перехідною, і подальші перспективи формування галузі цілком залежатимуть від процесу стабілізації ринкових відносин в цілому [9, с. 199].

Отже, консалтинг – це надання консультаційних послуг щодо вирішення тієї чи іншої проблеми замовника на основі збору інформації, аналізу, вироблення готових рішень широкого кола питань та дослідження конкретної ситуації.

Існує два основних види класифікації консалтингових послуг [4]:

- 1) з погляду предмета консультування – предметна класифікація;
- 2) з погляду методу консультування – методологічна класифікація.

Предметна класифікація знайшла більше поширення, оскільки зрозуміліша користувачам консалтингових послуг. Відповідно до неї, консалтингові послуги кваліфікуються залежно від тих розділів (елементів) менеджменту, на які вони спрямовані: загальний менеджмент, фінансовий менеджмент, виробничий менеджмент і т. д.

Методологічна класифікація професійно орієнтована на самих консультантів, позаяк кваліфікує їх в залежності від методів роботи. Відповідно до цієї класифікації розрізняють: експертне, процесне і навчальне консультування.

Дослідження показують, що класифікації, які публікуються національними та міжнародними асоціаціями консультантів, часто об'єднують предметний і методологічний підходи. При формуванні, як правило, орієнтуються більше на предметну класифікацію. Крім того, вони включають в перелік консалтингових послуг й інші професійні послуги.

Прикладом такого «синтетичного» підходу є класифікація Європейського довідника-показчика консультантів з економіки та управління, яку видає ФЕАКО (Європейська Федерація асоці-

ацій консультантів з економіки та управління). До цієї класифікації включені, з одного боку (предмет консультування), такі послуги, як забезпечення інформаційними технологіями, промисловий інжиніринг, навчання менеджменту (тренінг), відносини з громадськістю і т. д., що складає професійні послуги, а з іншого, – такі види консультування, як навчальний консалтинг, тобто метод консультування [4].

У межах поняття «консалтинг» (в широкому розумінні) до інших видів професійних послуг відносять: 1) аудит; 2) бухгалтерське обслуговування; 3) юридичні послуги; 4) забезпечення інформаційними технологіями; 5) інжиніринг; 6) інвестиційний банкінг; 7) рекрутинг; 8) реклама і зв'язки з громадськістю; 9) ділова інформація; 10) лобіювання; 11) тренінг.

Проведені дослідження дають підстави уніфікувати класифікацію видів послуг, які є об'єктами експертної діяльності, як це подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Класифікація видів послуг,
які є об'єктами експертної діяльності***

№ з/п	ВИДИ ПОСЛУГ	
	групи	підгрупи
1	2	3
1	Загальне керівництво:	<ul style="list-style-type: none"> - огляд і дослідження організації - оцінка бізнесу - оцінка управління - визначення ефективності системи управління - визначення конкурентоспроможності - організаційна структура і розвиток - злиття і придбання - реінжиніринг - стратегічне планування - пошук партнерів - внутрішній менеджмент - кризове управління - бенчмаркінг

Продовження табл. 1

1	2	3
2	Адміністрування:	<ul style="list-style-type: none"> - організація і методи управління - аналіз документообігу - планування робочих приміщень та їх оснащення - регулювання ризику - гарантії безпеки
3	Фінансове управління:	<ul style="list-style-type: none"> - фінансове планування і контроль - оподаткування - системи обліку - оборот підприємства - оцінка капітальних витрат - зниження собівартості - неплатоспроможність (банкрутство) - збільшення прибутку - збільшення доходів - фінансові резерви
4	Управління кадрами:	<ul style="list-style-type: none"> - пошук кадрів - відбір кадрів - планування робочої сили - контроль та оцінка результатів діяльності працівників - винагорода - підвищення кваліфікації працівників і управління кадрами - аналіз функціонування - психологічна оцінка вирішення конфліктів - здоров'я і безпека (охорона праці) - програми заохочення
5	Маркетинг:	<ul style="list-style-type: none"> - дослідження ринку - управління збутом - навчання збуту - реклама та сприяння збуту - методи контролю за станом товарних запасів - стратегія маркетингу - ціноутворення - соціально-економічні дослідження і прогнозування

Розділ 1. Теоретичні засади здійснення
експертної діяльності в Україні

Продовження табл. 1

1	2	3
6	Виробництво:	<ul style="list-style-type: none"> - управління виробництвом - планування і контроль за виробництвом продукції - методи і організація виробництва - автоматизація - використання та технічне обслуговування обладнання - проекти технічної допомоги - підвищення продуктивності - конструювання і удосконалювання продукції - оцінка і контроль якості - аналіз витрат виробництва - використання устаткування і матеріалів - переробка матеріалів - оцінка робіт - промисловий інжиніринг - кадрове питання
7	Інформаційні технології:	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження систем автоматизованого проектування і розрахунку (САПР) і автоматизованих систем управління (АСУ) - впровадження інформаційно-пошукових систем - впровадження адміністративних інформаційних систем - застосування комп'ютерів в бухгалтерському обліку та інших кількісних методах оцінки діяльності підприємства - застосування комп'ютерів в аудиті - внутрішній аудит інформаційних систем
8	Спеціалізоване галузеве консультування:	<ul style="list-style-type: none"> - навчальне консультування управління електроенергетикою - консультування з питань телекомунікації - консультування по екології - консультування по матеріально-технічному постачанню - консультування державного сектору - консультування малого бізнесу - юридичне консультування

*Примітка: Складено автором на основі [7; 8; 9; 10].

Як видно з таблиці 1, до об'єктів експертної діяльності можна віднести такий вид послуг як консультування з проблем «загального керівництва», тобто допомога у вирішенні питань, які безпосередньо пов'язані з самим існуванням «об'єкта» консультування та перспективами його розвитку. Економічні експерти займаються такими питаннями, як огляд і ретельне дослідження організації в цілому, оцінка стану фірми і характеристика зовнішнього для неї середовища, визначення цілей і системи цінностей організації, розробка стратегії розвитку, прогнозування, вдосконалення організаційних структур і т. д.

Другий вид послуг – консультування з питань «адміністрування», який сприяє формуванню і реєстрації компаній, організації роботи офісу, системі адміністративного контролю, обробці даних і т. д. Основне завдання експерта – оптимізувати управління фірмою.

Третій вид послуг – консультування з проблем «фінансового управління». Експерти надають допомогу у вирішенні таких основних завдань: а) пошук джерел фінансових ресурсів; б) оцінка і підвищення поточної фінансової ефективності діяльності організації; в) зміцнення фінансового становища організації на перспективу. Також вони займаються питаннями фінансового планування і контролю, оподаткування, бухгалтерського обліку, кредиту, страхування, прибутку і собівартості, неплатоспроможності і т. д.

Звернемо увагу, що економічна природа фінансів сприяє тому, що саме ця категорія є складовою частиною багатьох видів консультаційних послуг. При цьому, фінансова експертиза є найважливішою частиною діагностичних досліджень господарської діяльності. Як свідчить практика, експерт з проблем «фінансового управління» має справу з трьома предметами досліджень: 1) розширення фірми, яке включає відкриття нових підприємств, введення нових виробничих ліній, установку нового обладнання, завоювання нового ринку і т.п. У кожній з цих областей експерт

оцінює необхідні для цього заходи і витрати, які вони тягнуть за собою; 2) управління капіталом. При цьому експерт вивчає структуру капіталу свого клієнта, аналізує перспективи отримання венчурного або позикового капіталу і вартість різних джерел фінансування як на короткий, так і на тривалий термін; 3) система бухгалтерського обліку та її вдосконалення.

Четвертий вид послуг – консультування з питань «управління кадрами». Економічні експерти вивчають питання підбору співробітників, контролю кадрового складу, системи оплати праці, підвищення кваліфікації і управління кадрами, охорони праці та психологічного клімату в колективі. Також вони здійснюють оцінку результатів діяльності працівника підприємства з точки зору групових та індивідуальних цілей, які повинні бути взаємопов'язані і узгоджені.

П'ятий вид послуг – консультування з проблем «маркетингу», тобто допомога менеджерам у вирішенні життєво важливого для будь-якого підприємства, що діє в умовах ринкової економіки, завдання: забезпечення такого його функціонування, щоб на вироблені ним товари і послуги пред'являвся платоспроможний попит.

Практика свідчить, що в ринковій економіці найбільш складною проблемою для підприємства є не виробництво, а продаж продукції. Саме тому, маркетинг є однією з найважливіших областей консультаційної допомоги у бізнесі. Головним питанням будь-якого комерційного підприємства є розмір та швидкість обороту товарних запасів. Своєю чергою, завдання економічного експерта полягає у перевірці методів контролю за станом товарних запасів. Доречно зазначити, що різноманітні типи товарів (бакалейно-гастрономічні, тривалого користування, виробничого призначення і т. д.) вимагають різних систем управління запасами.

Шостий вид послуг – консультування з питань «виробництва». Експерти поєднують знання економічних, управлінських та інженерних питань, надаючи менеджерам допомогу в рішенні та-

ких задач, як вибір технології виробничого процесу, стимулювання продуктивності праці, оцінка і контроль якості продукції, аналіз витрат виробництва, планування виробництва, використання устаткування і матеріалів, конструювання й удосконалювання продукції, оцінка робіт і т. д.

Виробничий процес – це складний комплекс первинних процесів: основних, допоміжних і обслуговуючих підрозділів підприємства, що сприяють своєчасному випуску заданої продукції, який, разом з тим, вимагає прийняття правильних рішень з боку керуючого для того, щоб отримати продукцію потрібної якості, в потрібній кількості, вчасно і з мінімальними витратами. Таким чином, завдання експерта полягає в тому, щоб допомогти знайти оптимальні шляхи для досягнення цих цілей.

Звернемо увагу, що експерту з питань управління виробництвом необхідно провести аналіз таких аспектів:

1) Самого продукту. Тобто, потрібно з'ясувати: з яких частин складається товар; чи можна вдосконалити або стандартизувати його частини; чи можна замінити деякі компоненти на дешевші (особливо в хімічній і косметичній промисловості); чи можна вдосконалити обладнання, на якому виробляється товар. Окрім цього, в кожному конкретному випадку експерт може посприяти вдосконаленню системи контролю якості, встановивши: наявність і частоту проведення перевірок; використання методики вибіркового контролю; рівень свідомості працівників.

2) Методів і організації виробництва. Експерт повинен дослідити і вдосконалити схему розміщення обладнання та з'ясувати: як впливають на якість організації робочого місця встановлені машини та обладнання; чи немає елементів перевантаженості деяких площ, в той час як інші здаються недозавантаженими; чи належним чином використовуються виробничі площі; які саме методи експлуатації та ремонту машин і обладнання застосовують на підприємстві; дослідити питання виробничого планування, яке пов'язане з прогнозом попиту і використанням робочого часу в цілому.

3) Кадрів. Кадрове питання є визначальним в будь-який операції. Як правило, виділяють дві основні області консультування з питань управління виробництвом: а) фізичні умови праці, які включають заходи безпеки, необхідні для захисту працівників від шкідливого впливу, таких, як підвищена або знижена температура, забруднення повітря, надмірний рівень шуму і т.п., та всі технічні заходи щодо попередження нещасних випадків; б) мотивація і задоволення, що отримується від роботи, які часто відіграють важливу функцію в покращанні якості продукції і збільшенні продуктивності праці.

Сьомий вид послуг – консультування з питань «інформаційних технологій». Експерти допомагають у розробці рекомендацій щодо впровадження систем автоматизованого проектування і розрахунку (САПР) і автоматизованих систем управління (АСУ), інформаційно-пошукових систем, застосування комп'ютерів в бухгалтерському обліку та інших кількісних методах оцінки діяльності підприємства.

Інформаційні технології є важливо необхідними чинниками для сучасних підприємств. Проте зміни, які супроводжують використання нових інформаційних технологій, пов'язані безпосередньо з самими організаційними основами підприємства, такими, як принципи побудови його структури. Експерт повинен ретельно вивчити взаємозв'язки між інформацією та різними видами управлінських дій та спробувати підвищити корисність і доступність «інформації».

Практика свідчить, що у будь-якого підприємства є велика різноманітність інформаційних систем, як формальних, так і неформальних, з різною кількістю рівнів і ступенем ефективності та релевантності. Саме тому, експерту необхідно: привести у відповідність існуючу систему забезпечення інформацією на потрібному рівні і в потрібній формі; визначити ступінь сумісності всіх систем; підготувати рекомендації щодо вдосконалення існуючих систем; вибрати обладнання (апаратне забезпечення); розробити

системи управління базами даних, засобами зв'язку та формами обробки даних (програмне забезпечення); підібрати персонал і запланувати необхідну професійну перепідготовку кадрів; тощо.

«Спеціалізоване галузеве консультування» – восьмий вид послуг. До цієї групи відносять ті види послуг, які не належать ні до однієї з семи вищезазначених груп. Вони відрізняються від них або по методах (навчальне консультування), або по об'єктах (наприклад, консультування з питань управління електроенергетикою, з телекомунікації, по екології, по матеріально-технічному постачанню, консультування державного сектору, консультування малого бізнесу), або за характером впроваджуваних знань (наприклад, юридичне консультування). Відповідно, клієнтами спеціалізованого галузевого консультування є суб'єкти малого та середнього бізнесу, а також галузеві підприємства.

Звернемо увагу, на особливості консультування малого бізнесу. Надаючи допомогу у вирішенні проблемних питань, експерт має врахувати, що існують наступні три фактори, які впливають на малий бізнес: 1) компанія зазвичай фінансується за рахунок власних коштів або коштів однієї сім'ї; 2) менеджер працює в тісному особистому контакті з усіма співробітниками підприємства; 3) компанія діє в географічно обмеженому регіоні.

З огляду на те, експерт певною мірою зіштовхнеться з такими проблемними питаннями на малому підприємстві: невисока заробітна плата; стратегічні і оперативні проблеми вирішуються, як правило, ізольовано; невеликі можливості отримання пільг та заохочень; обмежені можливості збільшення початкового капіталу і отримання позик, оскільки фірма не захищена від економічних спадів; тощо. Тому, здійснюючи консультування експерт має володіти диференційованими підходами у вирішенні проблем малого бізнесу.

Таким чином, як видно з таблиці 1, класифікація видів послуг, які є об'єктами експертної діяльності виокремлює 8 основних груп, що мають свої підгрупи. Перелік підгруп можна розширити в залежності від специфіки діяльності підприємства на якому працюватиме експерт.

Проведені дослідження показують, що експертне консультування – це саме ті послуги, які приймають активну участь у формуванні нематеріальної інфраструктури країни, яка дозволяє накопичити досвід в різних галузях знань. Відповідно такі наукоємні послуги в поєднанні з високотехнологічним виробництвом і науковим потенціалом прикладного спрямування створюють передумови інноваційних перетворень в економіці, що ефективно апробовано у багатьох країнах світу.

В сучасний період для досягнення конкурентоспроможності потрібно йти інноваційним шляхом розвитку. З огляду на те, власники фірм запрошують незалежних експертів та завдяки їм змінюють стандартні підходи до певних проблем. Експерт має новий аналітичний тип мислення, що є необхідною передумовою зародження інновацій на підприємстві.

Із врахуванням вищезазначеного та важливості експертного консультування у конкурентоспроможності, інноваційних підходах та кінцевій меті функціонування підприємства пропонуємо розглянути цей вид діяльності у проекції, зображеній на рис. 1.

Таким чином, на основі проведених досліджень, можна зробити висновок, що експертне консультування потребує формування відповідного рівня професійної компетенції усіх експертів. Оскільки експерти надають широке коло послуг, які є об'єктами експертної діяльності (див. табл. 1), то можуть ефективно вплинути на економіку країни. Це можна досягнути наступним чином:

1) Визначити концептуальні особливості науково-дослідної бази експертизи з наукової, аналітичної та практичної точок зору.

2) У малому та середньому бізнесі популяризувати професію економічного експерта, який допоможе підприємству підвищити рівень конкурентоспроможності.

3) Створити сприятливі умови для розвитку системи підготовки фахівців з економічної експертизи, які у майбутньому зможуть надавати високопрофесійне експертне консультування.

4) Залучити економічних експертів державними установами та організаціями для ефективного проекту.

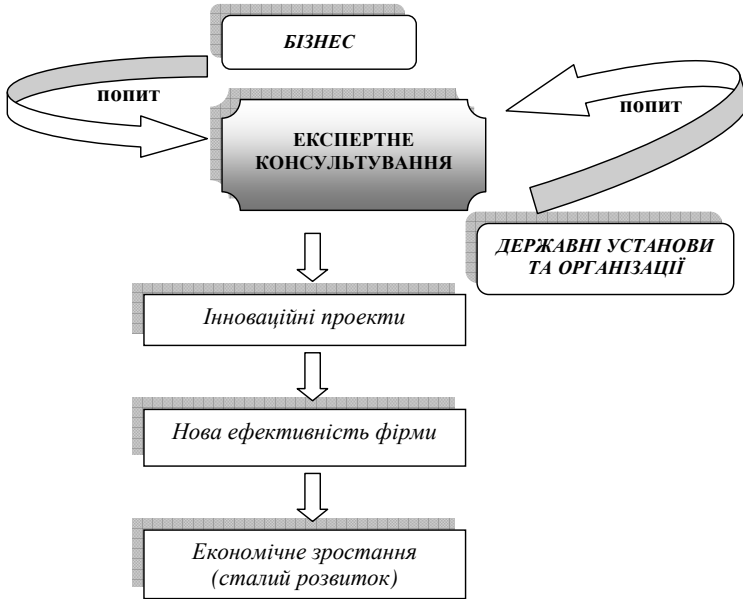

Рис. 1. Експертне консультування в системі інноваційних процесів

Примітка: Розробка автора.

Список використаних джерел:

1. Пушкар М. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій. Тернопіль: Карт-бланш, 2013. 116 с.
2. Закон України «Про судову експертизу», № 4038-ХІІ, поточна редакція від 01.01.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
3. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 року, № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>

4. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко та ін.; за ред. Л. І. Шевченко. К.: АРІЙ, 2008. 672 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови / А. М. Яковлева, Т. М. Афонская. Харків: ПП «ТОРСІНГ ПЛЮС», 2010. 672 с.
6. Новий тлумачний словник сучасної української мови / І. О. Радченко, О. М. Орлова. Київ: ПП В. М. Голяка, 2010. 768 с.
7. Верников Г. Что такое консалтинг? URL: <https://www.cfip.ru/vernikov/kias/consulting2.shtml#opred> (дата обращения 24.01.2018).
8. Классификация консалтинговых услуг. Менеджмент. Дайджест. Раздел: Стратегия. По материалам книги А.П. Посадского «Основы консалтинга». 23/07/2001. URL: <http://www.management.com.ua/consulting/cons006.html> (дата обращения 06.03.2019).
9. Ковальська К. В., Пастушенко Р. М. Тенденції розвитку консалтингових послуг у контексті посткризового періоду в Україні. Молодий вчений. 2018. № 8 (60). С. 194–200. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/8/45.pdf> (дата звернення 28.01.2020).
10. Перезовова І. В. Економічна експертиза як галузь знань. Економіка: реалії часу. 2013. № 3. С. 97-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2013_3_18

Розділ 2

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Методологія економічних експертиз

Починаючи з другої половини ХХ століття економічне середовище ускладнилося настільки, що вкладення капіталу в інвестування будь – якого проекту стає справою надто ризикованою. Це свідчить про те, що без попередньої експертизи тенденцій розвитку загальної економічної ситуації в країні, змін в галузях економіки, урахування стратегічних перспектив розширення обсягу бізнесу та інших факторів впливу на підприємство, неможливо прийняти ефективні рішення, які мінімізують можливі ризики та загрози бізнесу з боку внутрішнього й зовнішнього середовища.

Економічна експертиза спирається на певні теоретичні узагальнення практичної діяльності, але питання теорії науки стають особливо актуальними в переломні, коли науково-технічний прогрес, продуктивні сили й економічні відносини в державі кардинально змінюють суспільну свідомість.

Тим більш значення теорії науки зростає у драматичні періоди історії, коли різко змінюється вектор економічного розвитку держави у зв'язку зі зміною економічної формації, як це сталося в Україні в 1991 році.

Перехід від соціалістичної до капіталістичної економічної формації вимагає кардинальної зміни теорії економічної експертизи тому, що за об'єктивними законами діалектики будь-які зміни в суспільстві викликають адекватні зміни в теоріях економічних наук. Оскільки економіку творять людські спільноти, постільки й вирішальна роль у цих теоріях належить суб'єктивному фактору. Люди проявляють активну роль у розвитку наукового пізнання для чого використовують теорію для удосконалення економічної діяльності суспільства.

Процес пізнання надзвичайно складний і вимагає врахування таких аспектів і принципів дослідження теорії науки, такі як:

- об'єктивність речей, явищ і процесів та виключення їх у парадигму науки з погляду суб'єктивних оцінок окремими особами чи групами людей;
- різносторонність залежностей між об'єктами реальності (врахування законів діалектики, логіки, зв'язків, відношень, залежностей між речами, тенденцій, факторів впливу тощо);
- єдність і боротьба протилежностей, як рушійна сила (взаємовплив, взаємопроникнення, стійкість і зміни, позитивне і негативне, старе і нове в явищах і процесах тощо).

Науковці в галузі економічної експертизи повинні вміти побачити єдність в об'єктах та їх складові, вплив середовища, спільні та протилежні інтереси людей у господарській діяльності, виокремити прогресивні тенденції та закономірності й ті, що гальмують розвиток, виявляти сили, які визначають розвиток чи регрес. Потрібно враховувати постійний рух (розвиток, зміни, етапи формування та перспективи позитивних і негативних явищ і процесів у бізнесі.), необхідність поглиблення процесу пізнання (розвитку в напрямі від явища до сутності, від менш до більш глибокої сутності з допомогою нових методів, аналізу й синтезу отриманого знання).

Процес пізнання пов'язують з теорією науки, яка означає систематизовані знання, які адекватно відображають сутність і закономірності функціонування економічної експертизи та її обумовленість даними обліку, контролю, аудиту, аналізу, планування, організації, координації та інших систем з метою застосування комплексного методу досліджень та допомоги підприємству в удосконаленні його роботи.

Оскільки підприємство складається із різних систем, кожна з яких вимагає належного процесу управління, то загальна система управління в бізнесі відіграє основну роль організатора й координатора виробництва і фактично виступає у якості мозку фірми, що контролює, оцінює та відповідає за успіх або провали у господарській та фінансовій діяльності [1].

Експерт, як правило, у своїй роботі спілкується з працівниками апарату управління, тому він повинен не тільки досконало знати методи проведення експертизи, а й психологію управлінців та мотиви їх поведінки у прийнятті рішень. Працівники управління діють не хаотично, а у відповідності до законів, які визначають раціональну організацію виробництва і збуту продукції, планування процесів, що відбуваються на підприємстві, мотивацію і стимулювання праці та контролю дій виконавців, керуючись при цьому інформацією про фінансову та господарську діяльність у всій її складності.

Завдання експерта полягає не стільки у формальних порадах щодо поліпшення діяльності підприємства на основі використання досвіду найбільш успішних компаній і рекомендацій науки, скільки у встановленні діагнозу тих симптомів, які призвели до зниження ефективності бізнесу.

Система управління синтезує знання про діяльність усіх обслуговуючих систем підприємства і спрямовує знання на їх розвиток і досягнення мети менеджменту у відповідності до законів функціонування підприємства. До таких законів відносять [2, с. 12–15; 78–82]:

1. Загальні закони:

- цілепокладання – відповідність мети підприємства умовам зовнішнього і внутрішнього середовища та очікуваним результатам управління;
- необхідного різноманіття – різноманіття станів системи управління повинно бути не меншим від різноманіття того об'єкта, яким управляють;
- руху (змін) – вказує на наявність змін стану органів і об'єктів управління і зміну процесів, які відбуваються у системі управління при досягненні мети;
- зворотного зв'язку – необхідність отримання системою управління такої інформації про функціонування бізнесу та протікання у просторі й часі господарських процесів, яка дає можливість оцінити вплив різних факторів на об'єкти управління та прийняти рішення щодо оптимального рівня використання ресурсів, отримання бажаного результату відповідно до визначеної мети бізнесу.

Загальні закони не мають кількісних параметрів, але їх роль надзвичайно важлива для цілісного бачення місця підприємства серед конкурентів. Загальні закони мають організаційне значення для успішного бізнесу. Їх свідоме застосування у практичній діяльності практично не вимагає фінансування, але організація діяльності у відповідності до цих законів дає відчутний економічний ефект через людський фактор – поліпшення інформованості апарату управління та реагування на негативні фактори впливу середовища.

2. Закон дії:

- інерції – якщо об'єкт почав працювати у певному напрямі, то й надалі він буде працювати в тому ж напрямі за інших зовнішніх подразників;
- установки – вчинки людей визначаються установками (ціннісна орієнтація, домінуюча мотивація, прагнення до певних видів діяльності, рівень активності);

- домінанти – утворення в мозку зон підвищеного збудження, що визначає готовність до певного сприйняття, образу мислення, способів дій та форм поведінки.

На жаль, у багатьох випадках у поведінці менеджерів преважують закони інерції та домінанти, а збудженість у їх діях пов'язана не з поточними подразниками, а з минулим досвідом та обставинами. Такі менеджери не поповнюють свої знання, а користуються тим багажем, який отримали у навчальних закладах у минулому.

3. Закони зв'язку із зовнішнім середовищем:

- відповідності вимогам середовища – необхідність для людини реагувати на вимоги середовища на основі отриманої інформації;
- адаптації – пристосування до зовнішнього середовища, для чого потрібно організувати управлінський і стратегічний облік;
- гнучкості – властивість людей змінювати свої стереотипи поведінки у відповідності до зміненого середовища.

Ці закони у більшості підприємств взагалі порушуються через те, що обліковий апарат за традицією дає для управління лише інформацію фінансового характеру в, так званому, «бухгалтерському обліку», в той час, коли менеджерам необхідні дані операційного і стратегічного порядку.

4. Соціально-психологічні закони:

- традицій та звичаїв – викликає необхідність міняти традиції із зміною поколінь, оскільки нова культура, традиції та звичаї народжуються і розвиваються в молодому віці, але старше покоління не завжди схвально відноситься до них, проте, й порушення традицій може зашкодити цілісності організації, тому процесі формування нових традицій і звичаїв та дотримання старих потрібно шукати компромісні рішення;

- впливу соціальних груп (порушення вимог цього закону може призвести до конфліктів між групами виробничого колективу, а нормативно – правове регулювання поведінки окремих соціальних груп пов’язують з відповідальністю за можливі конфлікти, тому потрібно врахувати, що надмірне регулювання приносить шкоду;
- негативного впливу надмірного регулювання (в Україні цей закон набув загрозливого характеру не лише в економічній діяльності, а й інших сферах суспільного життя, оскільки надмірне регулювання сковує ентузіазм, творчість та ініціативу людей).

Соціально – психологічні закони сприяють або гальмують розвиток держави та перешкоджають формуванню вільної людини. Замість регулювання держава повинна взяти на озброєння принцип: «дозволено все, що не заборонено і не порушує прав інших людей».

Під надмірним регулюванням розуміють всякого роду позбавлені здорового глузду і логіки вимоги подавати певні довідки, дозволи, ліцензії тощо, які створюють бюрократичні перепони для розвитку бізнесу та викликають нарікання з боку окремих людей.

5. Закони біопсихічні:

- рефлексорного характеру діяльності – людина підпорядкована законам психофізіології (рефлекси, мета, дослідження, свобода, ієрархія, лідерство, змагання та інші);
- економії сили – витрати зменшити а результати використати максимально. Цей закон породжує лінь;
- егоїзму – людина передбачає обманути іншого і одержати більше, ніж дати; закон випереджаючої дії дійсності (в мозку людини є механізм передбачення і прогнозування у всіх їхньому різноманітті);
- впливу емоцій – дії здійснюються під впливом позитивних та погашення негативних емоцій, при виникненні конфліктів частіше перемагають почуття, а не розум;

- вольової детермінації поведінки – воля є завжди вирішальним фактором активності, але необхідно враховувати також сферу підсвідомості.

Названі закони діють там, де співпрацюють групи людей, і якщо наукове співтовариство фахівців з облікових, аналітичних і контрольних дисциплін являє собою певну групу, то в ній також проявляється дія цих законів незалежно від того усвідомлюють вони це чи ні.

Урахування законів у розробці теорії будь-якої науки є тим елементом пізнання, без якого неможливо зрозуміти сутність, структуру, функціонування та практичне застосування знань в тій чи іншій сфері наукової діяльності. На жаль, економісти не надто схильні до оволодіння теорією пізнання, що й позначається на якості їх наукової та практичної діяльності.

У науковому світі процес пізнання пов'язаний з конструктивно-творчою діяльністю досліджень і розробкою науково-теоретичної картини тієї чи іншої сторони економічної діяльності, які вимагають формування певних концепцій, теорій, гіпотез, проблем тощо.

Розвиток науки в її історичному аспекті свідчить про нерівномірне і поступове нагромадження знань, які з часом знаходять відображення спочатку в працях науковців, а пізніше – у підручниках і посібниках, за якими кожне нове покоління наукових працівників навчається практиці своєї справи. Проте, «поняття науки, виведені з них, ймовірно, відповідають діючій практиці наукового дослідження не більш, ніж повідомлення, отримані з рекламних проектів для туристів або з мовних підручників, відповідають реальному образу національної культури»

На основі підручників і посібників формуються антиісторичні стереотипи, у відповідності до яких зміст науки являє собою лише описування на їх сторінках застарілих спостережень, законів і теорій. Томас Кун з цього приводу писав: «Як правило, вищезгадані книги розуміються таким чином, ніби наукові методи просто співпадають з методикою підбору даних для підручників

із логічними операціями, які використовують для ув'язки цих даних з теоретичними узагальненнями підручників. У результаті виникає така концепція науки, в якій міститься значна частка домыслів і упереджених уявлень відносно її природи і розвитку» [3, с. 18–19].

Отже, підручники та посібники не можуть бути підставою для пояснення теорії будь-якої науки, яка б відповідала сучасності, оскільки розвиток науки потрібно розглядати не як сукупність фактів, теорій і методів, наведених у підручниках, а також і не послідовний приріст знань за минулий період, а визначення хто і коли відкрив або винайшов нові факти, закони чи розробив теорію і, разом з тим, пояснив масу помилок, хибних уявлень, штампів, кліше, заблуджень минулого, які перешкоджали нагромадженню нових елементів наукового знання.

Потрібно мати на увазі й те, що старі теорії не можна назвати невірними (неточними, неадекватними, обмеженими тощо) через те, що вони не можуть пояснити сучасні тенденції розвитку науки або в них відсутні елементи, характерні для новітніх теорій. Справа полягає у принциповій відмінності теорії минулого і сучасного періодів розвитку економіки.

Старі теорії були сучасними для свого історичного періоду і відбивали рівень розвитку процесу пізнання тієї чи іншої епохи, але з плином часу вони привели до певної невідповідності їх структури новим елементам у теорії, зв'язків між ними, зміною відношень, появою нових функцій і методів дослідження, що вимагає нового осмислення та інтерпретації старих теорій. Зіставлення старої і нової теорії науки може лише вказувати на загальну тенденцію у розвитку, на фактори, які вплинули на формування нової та відмирання старої концепції.

В усіх економічних науках (не виключаючи й економічної експертизи) теорію можна розглядати одночасно у двох часових вимірах – у статичному й динамічному. Статичний вимір означає певну парадигму науки в той чи інший історичний період часу,

коли переважна частина наукового співтовариства даної науки дотримується однакової концепції, яка пояснює явища і процеси реальної дійсності і служить основою організації практичної діяльності. Динамічний вимір відображає процес постійного удосконалення теорії, коли в загальноприйнятій концепції науковці вносять певні коригування, які схвалює наукове співтовариство. Проте, такі коригування не носять принципового характеру і не вимагають перегляду існуючої парадигми науки. Поступово окремі малозначимі уточнення окремих положень науки внаслідок їх чисельності та критичної маси, призводять до перегляду старої парадигми знання та формування нової.

Теоретизація знань (створення теорій в тих галузях знань, які до цього часу не мають розвинутої теорії науки) на сучасному етапі розвитку економіки набуває все більшого значення у зв'язку з можливістю розширенням форм відображення дійсності та їх практичного застосування на основі філософського, системного, кібернетичного та інших сучасних методів пізнання з використанням інформаційних технологій.

Виходячи з теоретичних уявлень науки про об'єкт дослідження, науковці розробляють такі методи освоєння реальної дійсності, результатом яких стає практична взаємодія з об'єктами реального світу, які раніше не могли стати предметом людської діяльності за відсутності достатнього обсягу знань. При цьому розвиток проектно-конструкторської функції науки не означає якогось розчинення її у безпосередній практичній діяльності, а свідчить про поділ вказаної функції на два взаємопов'язаних процеси діяльності – теоретичний і практичний. Перший процес пов'язують з розробкою ідеальної теоретичної концепції експертної діяльності, а другий – з його практичною реалізацією.

Наука є об'єктивним та відносно істинним знанням, яке формується мисленням людини і має властивість відображати сутність реального світу, а її основи змінюються по мірі розвитку та

змін цієї реальності, що й визначає необхідність перегляду концепції науки та її категорійного апарату.

Процес пізнання та здійснення проектно-конструктивної функції залежить від розвитку економічної системи держави. На жаль, серед економістів є досить значний прошарок науковців, які сприймають науку в її застиглій, не динамічній формі, а іноді й вороже ставляться до будь-яких змін в теоретичних дослідженнях та практичній діяльності, оскільки вони сприймають їх як загрозу набутому статусу та місцю в ієрархії серед інших фахівців.

Отже, тенденція до посилення ролі церкви, що є характерною ознакою новітньої історії України, не сприяє розвитку науки, оскільки релігійна застигла свідомість несумісна з науковим пошуком істини і консервує метафізичний спосіб пізнання. Гальмом розвитку теорії пізнання виступає також соціальне середовище, у якому бізнес свідомо консервує неадекватні та застарілі методи управління, що перешкоджають процесу оновлення знань та їх упровадження в економіку галузей та окремих підприємств.

Економічна експертиза являє собою спеціалізовану галузь економічної науки, яка ґрунтується на об'єктивних знаннях і правилах передбачення подій, ситуацій, загроз і можливостей в існуючому бізнес – середовищі та виявлення позитивного чи негативного впливу різних факторів на діяльність підприємства.

Економічна діяльність, як надскладна динамічна система, складається з різних підсистем, кожна з яких взаємодіє з іншими підсистемами, але має свої власні завдання в цілісній системі підприємства, що має генеральну мету.

Генеральній меті системи, під якою розуміють «підприємство», як основну одиницю економіки держави, підпорядковуються мета кожної з підсистеми, що входить в систему утворюючи її цілісність. Якщо будь – яка підсистема в силу негативних факторів середовища змінює свої параметри, то це закономірно змінює конфігурацію зв'язків між всіма іншими підсистемами і порушує параметри загальної системи. В цих умовах економічна експерти-

за призвана знайти можливості нейтралізувати негативний впливи на підсистеми і систему в цілому або, принаймні знизити його до прийняттого рівня.

Системний підхід розглядає систему не лише як цілісність з взаємозв'язками окремих підсистем, а й з оточенням (середовищем), в якому вона функціонує і розвивається. На систему діють дві сили одночасно – внутрішні фактори (ресурси виробництва, організація технологічного процесу з перетворення факторів виробництва в готову продукцію, продуктивність праці, збут продукції, техніка, організація праці, використання капіталу тощо), та зовнішні (законодавство, що регламентує ведення бізнесу, податки, кредитні ставки, умови розрахунків, розподіл прибутків, банки, страхування, захист бізнесу, демографія, освіта, наука, культура та інші елементи середовища.

Збурення внутрішнього і зовнішнього середовища внаслідок прояву суб'єктивних та об'єктивних факторів на роботу бізнесу відбувається завжди, оскільки економічне життя підпорядковується законам діалектики у відповідності до законів руху, змін, переходів з одного стану речей, явищ і процесів в інший, боротьби і єдності протилежностей, розвитку від простих форм організації систем до складніших, зв'язків між формою і сутністю, кількістю і якістю, старим і новим та іншим категоріям філософії.

Без філософії господарства економічна експертиза не може бути успішною тому, що така діяльність людини базується на розумінні сутності явищ і процесів та високій ерудиції фахівців з економічної експертизи. Використання філософського апарату в експертній діяльності зумовлено не лише складністю економічного середовища, а й якісними змінами економіки, коли вона стає нелінійною, в якій система «підприємство» саморегулюється внаслідок її відкритості до інших подібних систем, з якими вона вільно обмінюється матеріальними ресурсами, енергією та інформацією.

Експерт завжди виступає в ролі суб'єкта, що поєднує індивідуальні властивості свого ідеального бачення світу і порівнювати його з реальним (матеріальним) світом з метою удосконалення практичної діяльності людей на основі постійного пізнання сутності реальності та її недоліків, що можливо за наявності таких передумов:

- здатності мозку, як носія ідеального образу реальності, бачити, розуміти, оцінювати та інтерпретувати відмінності між реальними та ідеальними речами, явищами і процесами;
- застосування інструментарію дослідження об'єктів матеріального світу із використанням різних методів пізнання, в тому числі аналізу і синтезу;
- використання засобів пізнання ідеального – навчання, методи емпіричних і теоретичних досліджень, знання законів функціонування систем, розробка методик обстежень об'єктів експертизи тощо.

Ідеальний світ суб'єкта означає рівень його інтелектуального розвитку і розуміння ступеня відповідності його світу ідеального світу матеріальному, що залежить від таких факторів як:

- досконалість носія інтелекту – мозку конкретної людини – освіта, ерудиція, інтуїція, креативність мислення;
- широта і різноманітність діапазону засобів пізнання (вибір методів залежно від об'єктів експертизи та ситуацій, гнучкості та оригінальності досліджень тощо);
- досвідченість (число проведених експертиз, різноманіття об'єктів, галузей економіки, масштабу підприємств та інших обставин).

Ці фактори формують вимоги до професії експерта і вони становлять лише той мінімум, який людина повинна усвідомлювати, якщо вона збирається стати експертом з проблем в галузі економічних наук.

На жаль, реальність економічного життя країни свідчить про те, що у сфері економічної експертизи працює значна частина малокомпетентних людей, які мислять стандартно, без врахування складних причин – наслідкових зв'язків між речами, здійснення всебічного аналізу явищ і процесів у їх статичній й динамічній, що призводить до помилкових рішень і компрометації професії експерта. Навіть аудиторів, як експертів з якості ведення фінансового обліку та достовірності отриманої інформації, наведеної у фінансовій звітності, не володіють в достатній мірі знаннями з економічних наук для надання допомоги керівникам підприємств щодо поліпшення їх роботи з інформацією.

Низька якість підготовки експертів в галузі економіки значною мірою викликана відсутністю у переліку фахівців, яких готують у вищій школі, з одного боку, та слабкою теоретичною базою науки про економічні експертизи, якщо не сказати про відсутність теорії науки взагалі.

Відсутність теорії науки про економічні експертизи негативно позначається на практичній діяльності фахівців, оскільки в їх роботі переважає голий емпіризм, коли економічні експертизи спираються виключно на досвід експерта і його судження, що породжує суб'єктивізм в інтерпретації результатів щодо оцінки фактичного стану об'єктів проведеної експертизи та визначення причин відхилень від бажаного стану і факторів, які обумовили такі відхилення. Якщо висновки експерта ґрунтуються на недостатній доказовій базі, то це породжує недовіру до них з боку замовників.

Добре ще, коли судження спирається хоча би на фрагментарні теоретичні основи експертної діяльності, якими володіє експерт, а як бути, якщо експерт за посадою не знає, або ігнорує теорію пізнання і його судження внаслідок цього є бездоказовими і помилковими?

Досить часто трапляються випадки, коли експерти здійснюють свою роботу за певним шаблоном (кліше, алгоритмом, взірцем),

взятим у своїх попередників, які працювали на посаді експертів і залишили після виконання своєї діяльності письмові звіти, які за формою і змістом, частково чи повністю не відповідають вимогам з точки зору науки і досконалої експертної практики.

Процес експертизи відрізняється від інших видів економічної діяльності тим, що його важко або взагалі неможливо формалізувати і здійснити за шаблоном. Експертне дослідження кожного разу стає неповторимим й унікальним, навіть у випадках, коли за всіма основними характеристиками об'єкти, на перший погляд, видаються абсолютно ідентичними тому, що умови їх функціонування та рівень управління ними завжди визначається людьми, які керуються у своїх діях суб'єктивізмом. Учасники спільного виробничого процесу неминуче допускають помилки у роботі, що впливають на результат роботи та ефективність функціонування бізнесу.

Експерт аналізує окремі сторони роботи підприємства та її складові з метою встановлення причини – наслідкових зв'язків між результатами роботи діючих осіб у спільній діяльності підприємства та відхиленнями від їх бажаного стану внаслідок різноманітних факторів впливу середовища на експертного дослідження. Зрозуміло, що без знання методів аналізу і вибору з їх числа таких, що адекватні експертній ситуації, без теорії не обійтися.

Теорія дозволяє звести в єдину систему різноманіття експертних практик і синтезувати дані досвіду в таку концепцію, яка становить собою каркас необхідних знань експерта.

Перш за все, економічну експертизу ідентифікують з певними економічними системами, які можна описати за допомогою різних критеріїв:

- масштабу (мікро, малі, квазімалі, середні, квазісередні, великі, гіпервеликі, мегавеликі), який впливає на складність методики вивчення об'єкта та вибір методів його дослідження;

- структури (кількості елементів та взаємовпливу кожного з них на іншого);
- процесора, тобто сукупності алгоритмів використання ресурсів й ефективності процесів виробництва продукції чи послуг, у яких відбуваються факти господарської та фінансової діяльності (кількість елементів, зв'язків між ними, явища і процеси, які реально здійснюються працівниками підприємства і фіксуються в об'єктах планування, обліку та контролю);
- властивостей каналів входу в систему та і виходу з неї;
- аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища, в якому функціонує система;
- мети функціонування та результатів діяльності системи;
- виявлення слабких і сильних сторін функціонування об'єкта експертизи, загроз і можливостей бізнесу в найближчій, середній чи далекій перспективі.

Людина живе у світі систем і вона сама по собі, як біологічна істота є надскладною системою – системою систем. Системний метод дозволяє за допомогою мислення привести хаотичну, на перший погляд, сукупність елементів до певної цілісності, у якій елементи сполучаються між собою і починають взаємодіяти на основі причино – наслідкових зв'язків.

Системне утворення дозволяє упорядкувати дії експерта, визначити послідовність виконання ним окремих етапів роботи і, головне, активізує мислення в напрямі пошуку резервів поліпшення роботи елементів цілісної системи та приведення системи до більш високого рівня функціональності бізнесу. Робота експерта полягає в пошуку таких методів організації своєї діяльності, щоби в результаті аналізу функціонування діяльності об'єкта дослідження бізнес міг максимально можливо підвищити ефективність роботи персоналу на основі кращого використання свого технічного, технологічного, організаційного, управлінського, еко-

номічного, інноваційного, інформаційного та інтелектуального потенціалу в просторі та часі.

Вчення про структуру системи та їх властивості дає можливість вичленити з навколишнього середовища конкретне системне утворення, яке підлягає аналізу з боку експерта і здійснити експертизу будь – якого об’єкта на основі об’єктивного, неупередженого судження.

Експертиза є однією із систем, на вході якої знаходиться суб’єкт з його об’єктивними знаннями про методи вирішення проблем в певних конкретних галузях економічних наук, потім приводиться в дію процесор, під яким розуміють уміння експерта застосувати широкий набір адекватних ситуації методів експертного дослідження різних сторін функціонування об’єкта на основі аналізу доступної інформації і завершується робота виходом з експертної системи – рекомендаціями щодо поліпшення ефективності економічних процесів на рівнях від окремого підприємства до держави.

Центральне місце в експертній системі належить знанням про методи експертизи та умінню ними оперувати для вирішення проблем, які поставлені замовником перед експертом.

Проблема постає перед експертною системою (її уособлює експерт чи група експертів), як сукупність фактів, що описують ситуацію, а система на основі бази знань і суджень формує рішення.

Експертна система виконує такий стандартний цикл робіт:

- формує базу даних для аналізу проблеми та здійснення аналізу ситуації на базі доступної інформації та методів її обробки й отримання результатів;
- інтерпретація результатів, оцінка, порівняння з результатами інших підприємств;
- отримання інформації щодо подібної ситуації з інших доступних джерел;
- висунення гіпотез щодо поліпшення ситуації і пошук їх підтвердження або заперечення;

- збір додаткової інформації для вирішення проблеми, якщо існуючі знання не дали бажаного результату.

Хоча стандартний цикл експертної роботи допомагає визначитися з послідовністю виконуваних дій експерта при плануванні дослідження проблемної ситуації, проте не треба сприймати його, як догму, оскільки робота експерта носить евристичний характер, спрямований на пошук нестандартних економічних рішень стратегічного характеру [4].

Евристику відносить до інтелектуальної сфери, яка базується на здатності особистості знаходити правильні рішення проблем на підсвідомому рівні за мінімуму інформації або взагалі її повної відсутності.

У кожній окремій ситуації експерт повинен використовувати кілька методів дослідження, що дозволяє активізувати мислення і синтезувати нове знання, що дає можливість розглянути об'єкт дослідження з різних точок зору, знайти несподівані рішення і зробити правильні висновки.

При цьому досягається синергія мислення, коли для вирішення проблеми залучаються знання не лише з вузької фахової підготовки експерта з економічних наук, а й знань, набутих з інших наук (застосовується принцип міждисциплінарного підходу до вивчення конкретної проблеми), що сприяє подоланню звичних стереотипів виконання роботи. Опанування евристичним методом вимагає від особи постійного тренування з метою:

- подолання психологічного бар'єра, який формується протягом тривалого часу на основі привичних способів мислення і стереотипних (типових) методів роботи працівника;
- мобілізації ресурсів підсвідомості, які знаходяться в латентному стані до того часу, поки не виникне потреба відтворити минулі знання і досвід людини для вирішення існуючої проблеми;
- застосування нових незвичних методів дослідження проблем та пошук нових ідей для виконання рутинних і тво-

рчих видів робіт з метою економії часу і підвищення продуктивності праці.

Будь-яка діяльність людини в сучасному світі вимагає творчого підходу, навіть від працівників, робота яких вимагає лише монотонно повторюваних і рутинних дій, а тим більш від працівників розумової праці чи робота яких, в своїй основі, базується на використанні інтелекту.

Зокрема, робота експерта здійснюється виключно на інтелектуальній основі, оскільки постановка завдання щодо предмета експертизи та методика її здійснення, передбачає вибір адекватних ситуації та ефективних методів дослідження і формування висновків за допомогою судження. Як можна уявити собі формування судження без знання справи та інтелекту?

Судження на основі евристичних методів властиве лише людині, яка діє за таким алгоритмом:

- формулювання завдання в лаконічній і зрозумілій формі;
- вибір методів вирішення завдання, розробка моделей та алгоритмів, висунення гіпотез та пошук інформації для їх підтвердження чи заперечення та пошук нових гіпотез, якщо попередні не знайшли підтвердження;
- процес мислення на основі отриманої інформації, формування судження, отримання результатів та прийняття рішень.

Центральне місце в цьому алгоритмі належить вибору методів експертизи. Експерт виступає як суб'єкт, що відображає світ можливого. Але світ суб'єкта завжди індивідуальний, він відбиває те, що здається мозку, який є носієм ідеального.

Ідеальний світ кожного суб'єкта означає рівень розвитку його мозку, ступінь відповідності ідеального світу матеріальному, що залежить від різних факторів, які визначають компетентність особи:

- досконалості носія процесу пізнання (здатності мозку до діалектичного і креативного мислення);

- освіти і постійного навчання протягом усього життя та підвищення кваліфікації самостійно або через систему освітніх інституцій;
- різноманіття і широти діапазону можливостей засобів пізнання включно з органами відчуття (постійно критично оцінювати існуючі методи і відшукувати нові);
- досвідченості (число і різноманіття практик у матеріальному світі, які здійснені суб'єктом у минулому);
- відношення суб'єкта до реальності (рівень розвитку оточуючого його матеріального світу та колективного ідеального світу, а також ідеальних світів суб'єктів, які обмінюються з ним інформацією).

На практиці (у матеріальному світі) спеціалісти вузького профілю негативно відносяться до високих матерій (філософії), яка формує ідеальний світ (відображення у свідомості людини реальності за допомогою понять з метою удосконалення практичної діяльності, чисте пізнання, досконалі моделі практики, абстрактні узагальнення, ідеальні структури буття тощо), але без філософських категорій неможливо уявити професію експерта.

В буквальному розумінні експерт працює головою, а основним знаряддям для виконання експертної роботи служить мозок – його здатність мислити (відображати, фіксувати, вимірювати, оцінювати, порівнювати, досліджувати, аналізувати, синтезувати, інтерпретувати та виконувати інші дії з отриманою інформацією), тому для такої цього потрібні знання філософії і, зокрема, загальної та спеціальної теорії пізнання.

Філософія дає можливість експерту використати категорії пізнавального процесу, які глибше розкривають взаємозв'язки речей, явищ і процесів на підприємстві, ніж методи формальної логіки і, тим самим, краще зрозуміти проблеми клієнта і дати більш обґрунтовані поради щодо поліпшення діяльності.

Пізнання мисленням людини ідеального світу, відтворює в мозку реальний світ, який можна описати за допомогою застосу-

вання певних понять науки, методів абстракції та використання таких категорій філософії, як [5]:

- свідомість (пізнання і розвиток себе, як особи, в межах пізнання реального світу);
- характеристика (кількісне вираження на шкалі ідеального світу, тих значень, що відповідають матеріальному об'єкту (співвідношення ідеального з реальним);
- сторона (діапазон характеристики об'єкта);
- якість (характеристика сторін від однієї до багатьох);
- кількість (в межах якості характеризує міру (числове вираження) однієї багатьох сторін об'єкта);
- об'єкт (виділена суб'єктом певна частина матеріального чи ідеального світу для дослідження його властивостей);
- відношення (зв'язок між об'єктами);
- структура (сукупність якісних відношень між незмінними об'єктами);
- простір (співвідношення в межах сторін незмінних об'єктів ідеального і матеріального світу);
- час (послідовність фактів, подій, сторін);
- рух (безперервна змінюваність характеристик, сторін, якості, кількості, об'єктів, відношень, структури, простору і часу);
- відображення (відтворення в мисленні людини сторін матеріального світу в ідеальному);
- знання (вичерпна інформація про об'єкт в ідеальному світі);
- причина – наслідок (взаємозв'язок відношень змінюваності між об'єктами реального світу, який відтворюється в ідеальному світі);
- інформація (будь-які повідомлення, факти, події, які можуть зняти рівень ентропії (невизначеності) особи, яка приймає рішення по роду своєї компетентності).

Наведені категорії філософії потрібно сприймати у їх цілісності та взаємодії, які об'єднуються в систему, здатну упорядку-

вати процес експертизи на науковій основі, а не простий перелік понять для позначення елементів експертного поля.

Чому так важлива філософія для експерта? Тому, що експерт користується не процедурними чи кількісними методами обробки інформації, а методами абстрагування, аналогії та інтуїції. У своїй базі знань він мусить в силу своїх професійних обов'язків шукати методів конструювання простору рішень, необхідних для визначення мети, цілей та завдань на кожному ієрархічному рівні менеджменту та встановити зв'язки між ними щодо експертної ситуації.

Результат роботи експерта в кожному окремому випадку можна описати засобами формальної мови і внести його в базу даних.

Методологія економічних експертиз вимагає, перш за все, ідентифікації мети і завдань експертної системи, розробки концепції та формалізації знань для виконання роботи (рис. 1):

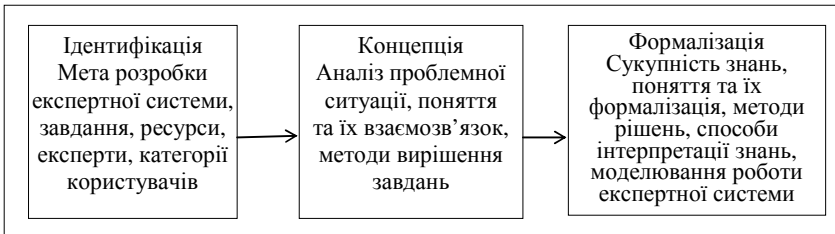

Рис. 1. Базові елементи експертної системи

Виконання роботи експертом здійснюється на основі бази знань, під якою розуміють його експертну систему для виявлення властивостей об'єктів, явищ чи процесів. Експерта запрошують на роботу лише тоді, коли керівництво підприємства, організації чи установи не може, в силу різних обставин, самостійно знайти й усунути причини негативних (деструктивних) для подальшого розвитку та структурних підрозділів підприємства виявлених відхилень фактичного стану елементів економічної системи від пе-

редбачуваного, що виражається в суттєвому зниженні ефективності роботи, стан справ загрожує банкрутством або подальшому існуванню підприємства.

Процес набуття знань залежить від освітніх програм, досвіду роботи та організації засвоєння і розширення бази знань. Ще до початку роботи експерт мусить розробити прототип експертної системи, яка здатна вирішити ті завдання, які ставить перед експертом замовник послуг.

Експертну систему розробляють в тій організації, в якій працює експерт, але кожна із розроблених систем повинна відображати специфіку середовища галузі економіки та проблеми, які виникають у практичній діяльності, тому кожна із систем має бути придатною лише для конкретних індивідуальних замовників.

Розробка систем полягає в програмуванні її елементів або виборі з відомих систем, які відзначаються креативністю та інтелектуальним наповненням, а їх зміст відповідає розширенню бази знань експерта. Система повинна бути адекватною реальним умовам діяльності об'єкта дослідження.

Експерта залучають до роботи на підприємстві тоді, коли власний апарат управління в силу різних причин не може упоратися з проблемами, які виходять за межі їх контролю і які часто призводять до зниження ефективності роботи, загрози банкрутством або існуванню бізнесу.

Найчастіше виникають проблеми в окремих видах діяльності підприємств – операційній, фінансовій та інвестиційній, в основних процесах – постачанні виробництві і збуті, у формуванні собівартості продукції, доходів та фінансових результатів, руху грошових коштів, розрахунків з клієнтами тощо.

Ці об'єкти контролю на кожному окремому підприємстві унікальні і вступають у взаємодію в різних комбінаціях залежно від масштабів бізнесу, технологій виробництва, галузі промисловості, якості працівників та апарату управління, ринків збуту, доступності до дешевих кредитів, організації праці, виробничої

культури й багатьох інших умов господарської та фінансової діяльності, тому взагалі неможливо застосувати типові експертні системи у сфері економічної діяльності.

Ядром експертної системи виступає база знань особи (правила для вирішення проблем в конкретній предметній сфері господарської чи фінансової діяльності), які дають можливість підібрати необхідну сукупність фактів, що описують проблемні ситуації та формувати рішення на основі цієї бази знань.

База знань особи (експерта) повинна носити випереджувальний характер відносно проблемної ситуації клієнта, що вимагає необхідних знань щодо методики пошуку нової інформації для аналізу й синтезу фактичних даних з метою розробки рекомендацій для персоналу підприємства (рис. 2):

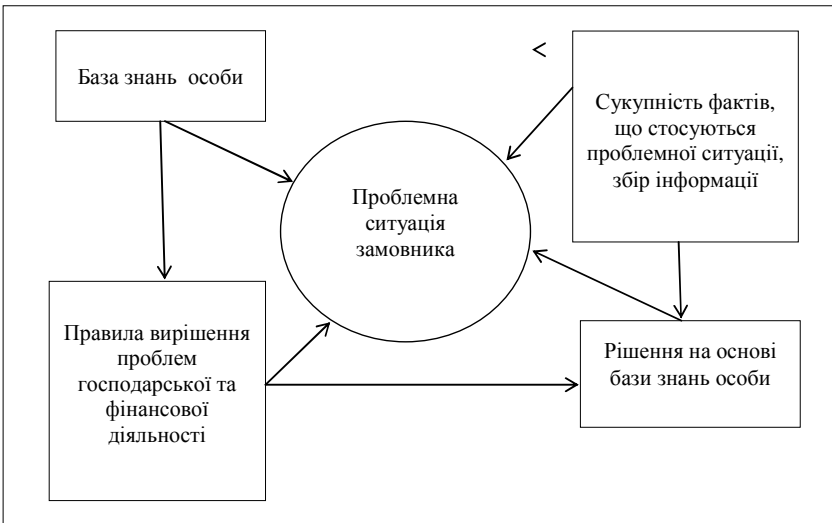

Рис. 2. Принцип дії експертної системи

Реалізація дії експертної системи здійснюється за певним алгоритмом, який може бути використаний у якості типового набору етапів, які стосуються організації праці:

- запит даних, які характеризують виникнення проблемної ситуації на підприємстві замовника;
- аналіз отриманої інформації та оцінка стану проблемної ситуації;
- інтерпретація результатів аналізу, виявлення причино-наслідкових зв'язків між явищами і процесами і в разі потреби збір нової інформації;
- оцінка нової інформації та її інтерпретація;
- висунення робочих гіпотез відносно вирішення проблемної ситуації;
- при не підтвердженні висунутих гіпотез формуються інші та залучаються нові факти і починається новий цикл дослідження до того моменту, поки не буде знайдено задовільного рішення;
- за результатами експертизи формуються висновки та рекомендації для керівництва щодо нейтралізації негативного впливу проблемної ситуації на діяльність підприємства;
- контроль ефективності проведеної експертизи та економічного ефекту, отриманого замовником.

Виробничі системи протягом життєвого циклу постійно змінюють склад елементів та їх зв'язків, які в силу діалектичного розвитку нашого буття, об'єктивних і суб'єктивних змін середовища, боротьби старого і нового, ускладнення технології виробництва, впливу науково-технічного прогресу тощо, а це вимагає поповнення існуючих знань від експерта новими знаннями, які повинні навипереджувати практику експертної діяльності (рис. 3).

Експертна система, що ґрунтується на знаннях, не може раз і назавжди залишатися статичною та без постійного уточнення її методології, оскільки вона спрямована на оцінку динамічних виробничих систем.

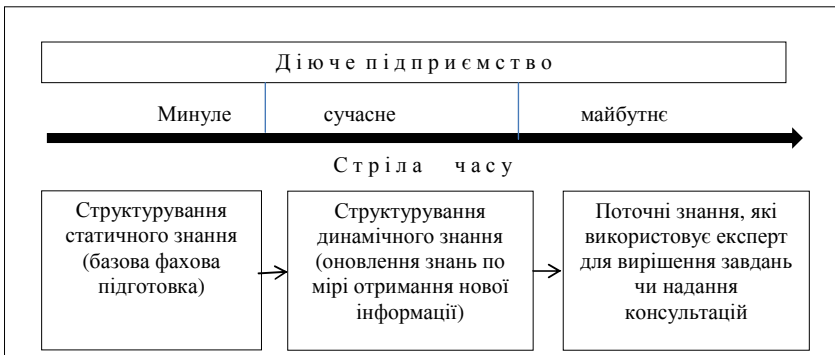

Рис. 3. Формування трьох типів знань експерта

Базова підготовка експерта називається статичною, оскільки в підручниках з економічних дисциплін зафіксовані минулі знання, які на даний момент відстають від практики, що закономірно змінилася порівняно з минулим періодом, навіть якщо цей період вимірюється днем, тижнем, місяцем чи кварталом, а тим більш роками.

Структурування знань свідчить про визначення необхідних дисциплін для підготовки фахівців з економічної експертизи та упорядкування знань у відповідності до вимог практичної діяльності.

У відповідності до стріли часу (рис. 3) сучасне положення підприємства відрізняється від минулого внаслідок змін середовища і законів діалектики, тому експерт не може в повній мірі оцінити положення клієнта, його проблеми і можливості та сформулювати пропозиції щодо виходу із критичних ситуацій на основі тих базових знань, які отримані в минулому. Базові знання відстають від реального життя бізнесу не менше, ніж на п'ять років тому, що поки студентів навчають за навчальною літературою, навіть за найновішою, то за період їх навчання включно з магістратурою, окремі положення науки не відповідають істині й потребують коригування.

Звідси природно випливає висновок про те, що базові знання потрібно постійно доповнювати новою інформацією або навіть

повністю їх оновлювати у період кардинальних змін економічних і соціальних збурень у суспільстві, як це сталося в Україні після переходу від соціалізму до капіталізму. У цей перехідний період стереотипи минулого у роботі експертів негативно позначаються на якості обґрунтування висновків за наслідками експертизи, оскільки старі бюрократичні правила економічного життя, які перенесені на ринкову економіку, не відповідають принципу економічної свободи бізнесу і гальмують розвиток економіки.

Лише представники великого бізнесу – монополії та олігополії в українських реаліях економічного життя можуть вільно обирати кращі шляхи для поліпшення свого фінансового стану та змінювати свою економічну політику, а малий і середній бізнес обмежений дріб'язковими законами так, щоговорити про ринкові умови не приходиться. За таких умов пропозиції експертів щодо поліпшення роботи бізнесу надто обмежені, а тим більш, коли до експертизи відносяться формально, якомоб'язкового виконання вимог існуючих інструкцій. У більшості випадків такі експерти позбавлені креативного мислення і приносять більше шкоди для бізнесу, ніж користі.

Тільки постійне поповнення знань на основі вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду, літературних джерел (монографій, дисертацій, статей у різних економічних журналах, довідників з різних галузей знань тощо) формує справжнього експерта. Процес формування ерудиції експерта не зводиться до періодичного одноразового акту поповнення знань на курсах з підвищення кваліфікації, а вимагає систематичного пошуку нових знань та активного їх використання у своїй роботі.

Базові знання плюс постійне поповнення знань формує інформаційний модуль поточних знань експерта (рис. 3), які повинні випереджувати існуючу практику фінансової та господарської діяльності підприємств.

Якщо обсяг знань експерта менший від обсягу знань корпусу менеджерів конкретного підприємства, то такий експерт взагалі не потрібний, оскільки підприємство укладає договір на експерт

тизу, сподіваючись отримати поради, як діяти менеджерам, щоб в найближчому майбутньому отримати позитивні зрушення у фінансовій сфері, а не констатація фактів, що у підприємства є проблеми. Як вирішити проблеми, що потрібно змінити, які ресурси треба використати і наскільки швидко вони окупляться? – ось в чому полягає сенс будь-якої економічної експертизи.

Отже, у відповідності до стріли часу, яка спрямована від минулого до майбутнього, знання експерта повинні також змінюватися у тому ж напрямі, що можливо тільки за умови постійного навчання і розвитку мислення.

База знань експерта створюється і постійно оновлюється протягом активного використання експертної системи у процесі її експлуатації. Формування бази знань та її оновлення передбачає три етапи:

- вивчення об'єкта, який стає предметом дослідження на основі фактичної бази знань експерта;
- застосування адекватної даній ситуації моделі знань, необхідних для проведення експертизи;
- набуття нових знань за наслідками проведеної експертизи.

Вивчення об'єкта вимагає ознайомлення з ним безпосередньо на місці розташування замовника, постановки завдань, визначення зв'язків між елементами досліджуваної ситуації, вибору обсягу знань і як ці знання будуть реалізовані на різних рівнях абстракції.

Експерти, як користувачі даних, отриманих в обліковій системі, повинні мати знання з теорій обліку й контролю, а також їх можливостей генерувати необхідну інформацію з фінансової та господарської діяльності бізнесу, яку можна використати також для формування експертної бази [6].

Фінансова та не фінансова звітність, статистична та експертна інформація управлінського апарату підприємства з проблемних питань, натурні спостереження експерта, його комунікації з фахівцями стають основою для висновків проведеної експертизи щодо поліпшення роботи.

Модель застосування бази знань експерта є результатом абстрагування предметної галузі дослідження. Модель призвана адекватно оцінити предметну галузь та зробити достовірний експертний висновок на основі зібраного матеріалу щодо конкретної ситуації.

Кожний випадок експертизи є унікальним за своєю сутністю, тому у процесі її проведення база даних експерта поповнюється новими знаннями, які можуть бути застосовані при проведенні інших експертиз.

Основний метод чи модель експертної системи не може бути процедурним чи кількісним, які ґрунтуються на стереотипних методиках дослідження предмета, оскільки аналіз ситуацій при проведенні експертизи пов'язаний з інтелектуальною діяльністю–системним аналізом, SWOT-аналізом, абстрагуванням, інтуїцією, аналогією, структуруванням, вірогідністю, розробкою сценаріїв, моделюванням тощо. У базі знань зберігаються дані для поля пошуку рішень, визначення мети та її деталізації, завдань на кожному з рівнів ієрархії та зв'язків між ними.

Отримані якісні характеристики предметної галузі, яка обра-на експертом за об'єкт дослідження, описуються формальною мовою, що дозволяє включити їх у базу знань експерта. При цьому потрібно розрізнити поняття бази знань і бази даних.

База даних являє собою упорядкований за певними критеріями масив фактів, які збирають для отримання необхідної користувачам інформації. Факти обробляють з допомогою статистичних та економіко-математичних методів й отримують на їх основі необмежені обсяги інформації.

База знань характеризується зафіксованими в пам'яті людини сукупністю інформації про об'єкти, їх сукупність, взаємодію між ними, події, явища, процеси, кількісні та якісні характеристики тощо, які стосуються матеріального та ідеального світів.

База знань залежить від баз даних. Бази даних необхідні для формування знань, а знання впливають на відбір фактів з оточуючого середовища для глибшого розуміння закономірностей розвитку різноманіття матеріального світу. Бази даних і бази знань

відображають діалектичну єдність цих понять, хоча за змістом вони різні, але одне з них не залежить від людини (дані, факти), а інше – знання (повідомлення, інформація) осмислюється людиною і в її мозку перетворюється на ідеальну картину матеріального світу. Якщо в мисленні людини адекватно реальності відтворюються причини – наслідкові зв'язки між об'єктами, то знаючи їх, людина може передбачати події та їх вплив на результати діяльності. І навпаки, знаючи результати діяльності завжди можна установити причини, які їх обумовили. Ось чому в роботі експертів вкрай важливі знання методів розкриття причини – наслідкових залежностей між діями людей і результатами їх діяльності та прогнозування розвитку подій у близькій чи далекій перспективі.

Процес отримання інформації для оцінки економічного стану підприємства досить складний і вимагає детального дослідження у різних аспектах простору й часу. Однак, незважаючи на вимоги менеджменту щодо розширення обсягу інформації про господарську діяльність підприємств та структуру його бізнес-середовища, до цього часу апарат управління послуговується у більшості підприємств обмеженою інформацією лише одного виду обліку – фінансового. Дискусії щодо видів обліку на сучасному етапі розвитку економіки та їх значення для бізнесу, поки що, мало вплинули на трансформацію облікової системи й організацію практики отримання достатнього обсягу інформаційних ресурсів, хоча такі пропозиції існують. Зрозуміло, що їх неможливо викласти у межах даної статті, тому читачу можна рекомендувати ознайомитися з ними за змістом монографій, присвячених розробці ідеальної системи обліку та структури теорії контролю для потреб економіки знань [7; 8].

Вирішення проблеми удосконалення методології консалтингу і створення сучасної теорії економічних експертиз в Україні назріло давно, оскільки у сфері економіки відбуваються вкрай негативні процеси, які викликані послабленням контролю на всіх ієрархічних рівнях управління, що призводить не тільки до корупції та розкрадання коштів, а й до гальмування темпів розвитку

держави та її занепаду. Наявність корупції, крадіжок та низької ефективності виробництва призводить до колосальних втрат у державі, є наслідком втрати керованості економікою, і в тому числі, й недосконалістю економічних експертиз, які малоефективні, оскільки ґрунтуються на застарілих емпіричних методиках, позбавлених наукового пізнання економічної реальності.

Без сучасної теорії економічної експертизи неможливо вирішити проблему осучаснення практичної діяльності, тому завдання полягає в усвідомленні відповідальними чиновниками уряду необхідності включення у список найважливіших тем наукових досліджень з економіки створення теорії економічної експертизи та передбачити для цього певний обсяг фінансування.

Список літературних джерел:

1. Бир С. Мозгфирмы / пер. с англ. М.: Радио и связь, 1993. 416 с.
2. Де Боно Э. Рождение новой идеи. О нешаблонном мышлении / пер. с англ. Под ред. и с предисл.доктора психолог. наук, проф. О. К. Тихомирова. М.: Прогресс, 1976. 141 с.
3. Колпаков В.М. Теория и практика принятия управленческих решений. К.: МАУП, 2002. 256 с.
4. Кун Т. Структура научных революций/ Томас Кун; пер. с англ. И. З. Налетова. М.: АСТ Москва, 2009. 310 с.
5. Иванов В. Теория информационных систем. Свободный полёт. Том 3. Спб: Серебряная нить, 2015. 294 с.
6. Теорія бухгалтерського обліку: монографія / Л. В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандлер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л. В. Нападовської. К.: Київський торгово-економічний університет, 2008. 735 с.
7. Пушкар М. С., Чумаченко М. Г. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2011. 326 с.
8. Пушкар М. С. Теорія пізнання у розвитку науки про контроль: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2011. 140 с.

2.2. Економічна експертиза облікової політики підприємства

Базуючись на встановлених основних принципах для кожного підприємства необхідно визначати власну облікову політику – сукупність принципів, методів і процедур, які воно використовує для подання достовірної інформації внутрішнім та зовнішнім користувачам. Це зумовлено з одного боку необхідністю збереження єдиної методології формування облікової інформації, а з іншого – особливостями діяльності суб'єктів господарювання і доцільністю вибору найоптимальнішого варіанта ведення обліку – від застосування тих чи інших методів формування інформації, які визначені у нормативних актах, до його організаційного забезпечення через створення власної облікової служби на чолі з головним бухгалтером чи інших способів ведення.

Вагомий внесок в дослідженні проблем формування і використання облікової політики зробили вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: Р. А. Алборов, Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Балакірева, Г. М. Давидов, П. Є. Житний, М. В. Кужельний, В. А. Кулик, В. В. Новодворська, М. С. Пушкар, М. Т. Щирба, Н. М. Ткаченко, А. О. Пашніна та інші вчені.

Разом з цим, щодо облікової політики та її використання не розв'язано низку важливих питань. Облікову політику доцільно розробляти на основі комплексної експертизи діяльності підприємства, розподілу повноважень, порядку ведення обліку та підготовки звітності. Відповідно, такий підхід дозволяє детально фактори, які впливають на облікову політику для потреб конкретного суб'єкта господарювання. Аналіз теоретичних та практичних розробок щодо облікової політики дозволив виявити, що проблемними питаннями на сучасному етапі є вдосконалення організації та методики експертної оцінки облікової політики.

Таким чином, необхідність формування обґрунтованої облікової політики, вдосконалення економічної експертизи облікової політики яка б могла бути практично застосована на підприємствах України, очевидна.

Від того наскільки правильно сформована облікова політика залежить ефективність управління фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання, рівень прогнозування його майбутнього фінансового стану.

Формування облікової політики є глибинним, багатокomпонентним, безсумнівно творчим процесом, наслідком якого буде порядок функціонування облікової системи. При розробці облікової політики використовують різні підходи. Н. Н. Макарова виділяє експертний, проектний, адекватний та контрольний підходи [1, с. 69]. К. І. Редченко визначає, що підходами до формування облікової політики підприємства є експертний, проектний, контрольний, формальний і стратегічний. Науковець ставить під сумнів виділення адекватного підходу, оскільки він не забезпечує об'єктивної оцінки фінансових результатів та фінансового стану підприємства [2, с. 275].

Експертний підхід передбачає проведення комплексної експертизи фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яка включає організаційну, юридичну, економічну (фінансово-господарську та комерційну) експертизи.

З метою визначення суті економічної експертизи слід перш розглянути саме поняття експертизи та її загальні ознаки.

Експертиза (від лат. *expertus* – досвідчений) – дослідження фахівцем (експертом) будь-яких питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва тощо [3, с. 341]. У загальному визначенні – це дослідження конкретного об'єкта з метою отримання не власне наукового, а прикладного (практичного) знання. Характерною особливістю такого дослідження є застосування особливих, спеціалізованих методик, що відповідають встановленим вимогам. У зв'язку з цим будь-яка

експертиза повинна мати свій певний регламент, порядок проведення, обумовлений специфікою предмета експертизи і сферою застосування спеціальних знань.

Ідентифікація об'єкта економічної експертизи є початковим етапом її організації. Виявлення об'єкта є процесом оцінки ризиків, які можуть виникати під час його використання у господарській діяльності. Облікова політика вирішує коло важливих завдань: регламентація облікової діяльності та забезпечення дисципліни виконавців обліку; організацію та уніфікацію обліку і звітності; забезпечення зручності та доступності інформаційної бази обліку та звітності для потреб внутрішніх користувачів; прийняття управлінських рішень з реалізації стратегії підприємства; забезпечення контрольованого протікання бізнес-процесів. Ці питання повинні бути об'єктами дослідження в ході економічної експертизи облікової політики підприємства. У рамках економічної експертизи облікової політики необхідно оцінити:

- відповідність сформованої системи ведення фінансового, управлінського обліку, податкових розрахунків, документообігу, підготовки звітності (фінансової, податкової, статистичної) основній меті діяльності підприємства, виходячи з впливу основних факторів;
- стан системи внутрішнього контролю, з точки зору її надійності, здатності до попередження недоцільних або дублюючих дій у всіх сферах ведення підприємницької діяльності, а також запобігання та виправлення фундаментальних облікових помилок.

Об'єктом вивчення економічним експертом облікової політики є всі внутрішньофірмові документи, що визначають питання організації і ведення господарського обліку суб'єкта господарювання. Необхідно визначити завдання експертного дослідження облікової політики:

- перевірка чи є наказ (розпорядження) керівника про прийняття облікової політики суб'єкта господарювання;
- дослідження відповідності облікової політики, прийнятої підприємством, вимогам законодавчих та нормативних документів;
- оцінка повноти розкриття обраних при формуванні облікової політики способів ведення господарського обліку, які істотно впливають на оцінку і прийняття рішень користувачами фінансової інформації;
- перевірка наявності посадових інструкцій, ефективність затвердженої системи документообігу, вибору форми ведення господарського обліку, встановленого порядку проведення інвентаризації активів та зобов'язань, затвердженого робочого плану рахунків господарського обліку;
- аналіз загальних і конкретних елементів облікової політики суб'єкта господарювання.

При проведенні економічної експертизи облікової політики, необхідно дотримуватися комплексу принципів. Останні допомагають оптимізувати весь процес та скеровують кожен крок на досягнення кінцевого результату – побудову ефективної системи економічної експертизи. Багато науковців у даному питанні виокремлюють різні принципи, залежно від суб'єктів економічної експертизи. Вважаємо, що найбільш загальними і доцільними є такі принципи економічної експертизи (табл. 1).

Об'єктивною і ефективною економічна експертиза є у випадку, якщо впроваджена система стандартів виконуваних робіт і кінцевих результатів. Нормативи і стандарти розробляються за такими групами: фізичні (для виробів і технологічних процесів), цінові, програмні (техніко-економічні), дохідні, поведінкові тощо. Стандартами повинні бути відповідні стратегічні цілі та планові параметри діяльності підприємства. У цих випадках установлюються певні інтервальні значення для нормативів.

Таблиця 1

**Принципи економічної експертизи дослідження
облікової політики суб'єкта господарювання**

№ з/п	Принцип	Зміст принципу
1.	Принцип законності	чітке дотримання процесуального законодавства при проведенні судово-економічної експертизи, витребування документів, поданні укладення і дотримання збереження і нерозкриття отриманої в ході проведення експертизи інформації, в тому числі щодо третіх осіб або експерта особисто.
2.	Принцип незалежності	відсутність організаційної, посадовий, сімейної та іншої підпорядкованості експерта, а також залежно від органу або особи, що призначили судову експертизу, сторін та інших осіб, зацікавлених в результаті справи.
3.	Принцип об'єктивності, всебічності і повноти дослідження	відсутність упередженості, конфлікту інтересів або впливу інших осіб чи обставин на думку експерта, проведення дослідження на науковій і практичній основі, в межах відповідної спеціальності, з усіх питань, поставлених перед експертом, і питань, суміжних з ними; можливість перевірити обґрунтованість і достовірність зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних.
4.	Принцип професійної компетентності	наявність у експерта необхідної кваліфікації, підтвердженої відповідними документами, підтримку своїх знань і навичок на належному рівні, що забезпечує проведення судово-економічної експертизи, заснованої на новітніх досягненнях практики і сучасному законодавстві.
5.	Принцип професійного скептицизму	критична оцінка отриманих для дослідження документів, схильність до перевірки їх достовірності, узгодженості з іншими документами і господарськими операціями особи, яку перевіряють, а також можливості здійснення таких операцій цією особою в рамках його діяльності при наявності економічних і виробничих чинників і ресурсів.

Вивчаючи стан організації облікової політики економічному експерту необхідно з'ясувати такі питання:

- чи дотримується порядок оформлення наказу про облікову політику суб'єкта господарювання, чи є необхідні внутрішні документи, положення, інструкції, які затверджують одночасно з обліковою політикою;
- наскільки ефективним є облік суб'єкта господарювання, який перевіряють, як вирішують питання на складних ділянках облікової роботи, наскільки звільнений обліковий персонал від виконання невластивих йому облікових функцій, які раціональні методи застосовують для усунення дублювання даних;
- чи є облік дієвим, оперативним, чи використовують облікові дані для безпосередньої та швидкої допомоги керівникам, адміністративно-управлінському та інженерно-технічному персоналу для вирішення завдань, поставлених перед ним. Чи своєчасно надають необхідні довідки, пояснення, матеріали для аналізу, обґрунтування рекомендацій, розрахунків тощо;
- як організована облікова робота суб'єкта господарювання: чи встановлений твердий графік, що передбачає терміни виконання всього комплексу облікових робіт не тільки працівниками бухгалтерії, але й обліково-зобов'язаними особами. Чи правильно розподілені обов'язки між всіма обліковими працівниками у відповідності з посадами та кваліфікацією, чи розроблені для них посадові інструкції, що визначають їх обов'язки та відповідальність за доручену ділянку роботи. Чи проводиться систематичний інструктаж щодо порядку заповнення, проходження документації і ведення обліку, чи перевіряється в процесі інструктажу виконання окремих робіт з одночасним виправленням виявлених недоліків та

помилки. Такий інструктаж також доцільно проводити при проведенні ревізії;

- які форми документації застосовують в суб'єкта господарювання, як використовуються типові форми первинного обліку, чи не виготовляє підприємство спеціальних форм при можливості і доцільності застосування типових. Які є недоліки в застосуванні на підприємстві спеціальних форм, чи дотримуються правила користування бланками суворої звітності, чи не випускаються зайві примірники документів;
- чи забезпечена єдність та порівнянність облікових і планових показників, а також дотримання одноманітності в методах їх розрахунку, необхідної для контролю виконання плану та інше.

Процес економічної експертизи неможливий без відповідного інформаційного середовища, яке можна розподілити на такі складові: документальні джерела (первинні та зведені документи, реєстри кількісного та вартісного обліку), фактичні (інвентаризаційні дані), а також дані, що отримують за допомогою засобів автоматизації. Інформаційною базою економічної експертизи ефективності облікової політики підприємства є:

- Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та інші законодавчі акти;
- національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, Інструкція про його застосування та інші нормативні документи;
- наказ про облікову політику підприємства;
- положення про організацію управлінського обліку на підприємстві;
- посадові інструкції облікових працівників;

- первинні документи, облікові реєстри;
- схеми (графіки) документообігу і технологія обробки облікової інформації, в т. ч. з використанням комп'ютерної техніки;
- перелік центрів витрат і сфер відповідальності;
- фінансова та інші види звітності;
- порядок захисту комерційної таємниці тощо.

Вивчивши і проаналізувавши надану інформаційну базу, необхідно встановити, чи не є вона формальним ставленням управлінського персоналу підприємства до формування і реалізації облікової політики на практиці. Наявність наказу про облікову політику та інших розпорядчих документів, пов'язаних з організацією облікового процесу не підтверджує дотримання управлінським персоналом підприємства положень облікової політики.

При проведенні експертизи формування облікової політики доцільно враховувати фактори, які впливають на вибір способів ведення обліку і їх розробку. Тут доцільно виділити дві групи факторів:

- фактори зовнішнього середовища, які здійснюють непрямий (побічний) вплив на формування облікової політики в цілому. До зовнішніх факторів належать: інфраструктура ринку; особливості податкової системи; вплив інфляційних процесів; законодавчі акти та нормативні документи з питань підприємництва, бухгалтерського обліку і оподаткування та перспективи їх змін тощо;
- фактори внутрішньої управлінської і виробничої системи, які визначають безпосередньо умови формування облікової політики конкретного підприємства.

Рейтингові оцінки зовнішніх і внутрішніх факторів можуть не тільки збігатися, а й значно відрізнятись. Провівши аналіз факторів впливу на облікову політику за рейтинговою оцінкою, науковці зробили висновок, що 1 місце належать економічним чинникам,

2 – організаційним; 3 – технічним; 4 – політичним; 5 – правовим; 6 – соціальним і останнє місце – екологічним [4, с. 176].

При проведенні економічної експертизи формування облікової політики суб'єкта господарювання доцільно прийняти до уваги наступні фактори (рис. 1).

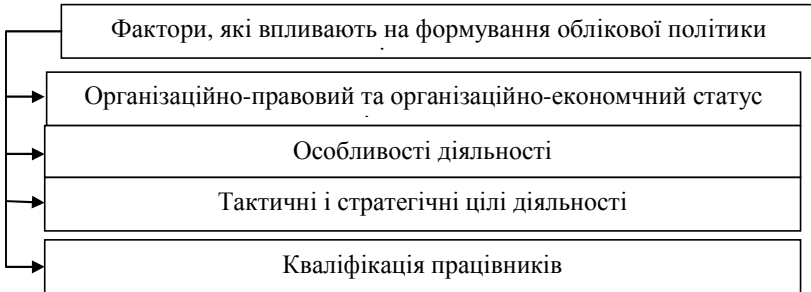

Рис. 1. Класифікація факторів, які впливають на формування облікової політики підприємства

Перша група факторів включає галузеву приналежність, організаційно-правову форму, масштаби діяльності суб'єкта господарювання.

Сфера діяльності підприємства визначається його галузевою приналежністю (промисловість, будівництво, торгівля, сільське господарство, бюджетна сфера, посередницька діяльність тощо). Саме галузеві особливості визначають підходи до системи формування прямих і непрямих витрат. Єдина методологія обліку, яка заснована на класичних методах і вимогах, має певну диференціацію пов'язану з галузевими особливостями (бухгалтерський облік в харчовій промисловості, в торгівлі, в сільському господарстві, в будівництві й т. п.).

Так, наприклад, різні підгалузі (рослинництво, тваринництво, переробка сільськогосподарської продукції) і напрямки сільськогосподарства в силу виробничої специфіки можуть мати

значні просторові і часові відмінності в показниках звітності, які в сукупності з різними варіаціями облікової політики можуть показати фінансову звітність привабливою (або непривабливою) для зовнішніх користувачів.

Крім галузевої приналежності на формування облікової політики впливає організаційно-правова форма і масштаби діяльності підприємства. Підприємство може бути акціонерним товариством, державним, комунальним, унітарним підприємством, некомерційною організацією, селянським (фермерським) господарствомтощо. Облікова політика для кожної з цих суб'єктів господарювання буде формуватися з урахуванням організаційно-правової форми.

Організація роботи і структура облікової служби залежать перш за все від масштабів діяльності суб'єкта господарювання. У великих підприємствах облікова політика повинна включати в себе документи ширшого діапазону. Наприклад, внутрішні стандарти організації бухгалтерського обліку, правила документообігу, іноді і процедурні стандарти, які пов'язують облікову функцію з іншими функціями управління підприємством. Масштаби діяльності суб'єкта господарювання впливають на формування облікової політики підходами при розробці: робочого плану рахунків, проведення інвентаризації. Організація облікової служби та її структура також залежать від масштабів діяльності підприємства. Наприклад, великий диверсифікований торговий комплекс являє собою систему корпоративного типу, в якій організаційно функціонують окремі, специфічні види діяльності, що вимагають скоординованих зусиль в галузі управління.

Організаційними формами структур, які входять в комплекс можуть бути: підприємства, що мають статус юридичних осіб, дочірні підприємства та філії, створені виходячи з галузевої структури, глибини диверсифікації діяльності, необхідності вирішення специфічних, чітко виражених функціональних завдань. Облікова політика диверсифікованого торгового комплексу повинна

бути системою стратегічних рішень, які охоплюють діяльність цілісної системи управління. Нелогічно виробляти для окремих складових кілька політик – планову, облікову, контрольну, аналітичну. Відносно окремо взятих функцій управління повинні існувати правила, методика, інструкції, положення, відповідно до яких їх слід виконувати.

Збільшення масштабів діяльності вимагає освоєння нових секторів ринку, включаючи продажі на експорт. В цьому випадку в обліковій політиці по ПДВ слід закріпити вимогу роздільного обліку операцій, оподатковуваних і неоподатковуваних ПДВ.

Важливим фактором, який впливає на формування облікової політики є особливості діяльності підприємства. В межах експертизи досліджують особливості структури, оподаткування, наявність програмно-методичного забезпечення, рівень регулювання діяльності підприємства.

При наявності у підприємства відокремлених підрозділів повинно бути прийнято рішення щодо рівня централізації облікових робіт, визначення організаційної структури бухгалтерії, яка відображається, як складова частина організаційного аспекту облікової політики. Облікова політика щодо філій суб'єкта господарювання зачіпає не тільки режим оподаткування, але, наприклад, і порядок розподілу витрат між філіями, який в свою чергу може вплинути на величину податку на прибуток, що підлягає сплаті до бюджету цими філіями. Особлива увага повинна бути приділена розробці системи документообігу, порядку відображення розрахунків з відокремленими підрозділами на рахунках бухгалтерського обліку.

Податкове поле підприємства визначає податкові межі, в яких воно може вести діяльність, тобто систему оподаткування. Наприклад, здійснення фактів господарського життя, що підпадають під особливий режим оподаткування. У середині інформаційної податкової бази аналізується склад податкових баз за кожним податком, в тому числі надані законодавством податкові

пільги, ефективність їх застосування. Облікова політика підприємства для цілей оподаткування повинна вирішувати такі основні завдання: організація ведення податкових розрахунків; розробка системи документообігу для формування показників податкових реєстрів тощо, розробка системи податкових реєстрів; вибір найбільш прийнятних для підприємства способів обліку, відносно яких існують альтернативи передбачені податковим законодавством; висвітлення окремих питань щодо справляння податкових платежів за якими існують протиріччя в нормативних актах або які взагалі не регламентовані законодавством [5, с. 234]. На основі такого аналізу для кожного факту господарської діяльності вибирається порядок його бухгалтерського обліку і з метою оподаткування.

Велике значення для підприємства при державному регулюванні тарифів має процес управління собівартістю з метою її зниження. При формуванні облікової політики потрібно акцентувати увагу на:

- методичні питання – вибір методу формування собівартості;
- організаційні питання – порядок контролю за фактами господарського життя (систему внутрішнього контролю).

Наявність програмно-методичного забезпечення суттєво впливає на формування облікової політики підприємства. В умовах застосування комп'ютерної системи бухгалтерського обліку виникає можливість посилити функцію контролю законності та економічної обґрунтованості фактів господарського життя, не підвищуючи при цьому трудомісткість ведення обліку. Комп'ютерна система бухгалтерського обліку має свою внутрішню структуру і вбудовані алгоритми, визначає правила обліку і схему документообігу. Облікова політика, орієнтована на комп'ютерні системи бухгалтерського і податкового обліку, повинна обов'язково передбачати елементи централізації і децентралізації виконання облікових функцій, внутрішнього контро-

лю. Особлива увага приділяється перевірці надійності засобів внутрішнього контролю в умовах комп'ютерної обробки даних.

На вибір способу обліку впливає також стан матеріальної бази. Трудомісткі способи обліку без шкоди для достовірності й доречності інформації може дозволити собі лише підприємство, яке має хорошу матеріальну базу і достатній рівень автоматизації облікових процесів.

Практично облікове та податкове регулювання підприємства реалізується шляхом прийняття рішень. Оформлення прийнятих рішень знаходить відображення в обліковій політиці. Процес прийняття рішень вимагає відповідного інформаційного забезпечення. Система повинна містити блок інформації нормативно-правового характеру, а також блок звітно-облікової інформації з бухгалтерського обліку, оподаткування, видів діяльності, філій та структурних підрозділів.

Організація роботи бухгалтерської служби є одним з організаційних аспектів облікової політики. Однією з функцій, яка покладалася на бухгалтерську службу, є моніторинг законодавства, який дозволяє виявити зміни законодавчих норм.

Суттєво впливає на формування облікової політики якісний рівень фахівців (рівень кваліфікації, професіоналізму, підприємливості). Розробка облікової політики, як правило, проводиться керівними кадрами підприємства (головним бухгалтером, керівником за консультаційної підтримки відповідних фахівців). Відповідно їх високий професійний рівень, зацікавленість в кінцевих результатах роботи, знання методології та організації бухгалтерського обліку, оподаткування, фінансів дозволять правильно вибрати найбільш прийнятні для конкретного підприємства варіанти, що дозволяють мінімізувати витрати на ведення обліку і добитися підвищення якості облікової інформації.

При проведенні економічної експертизи доцільно врахувати, що облікова політика стає елементом фінансової стратегії, відображенням якої і є сформована відповідно до прийнятої на під-

приємстві облікової політики фінансова звітність [6, с. 20]. Оприлюднення фінансової звітності є зручним способом контролю акціонерів за найманими менеджерами та «рекламою» підприємства для потенційних інвесторів. Часто, для залучення нових інвестицій менеджери прагнуть сформувати звітність таким чином, щоб створити «модель більш рентабельного підприємства». У прагненні дотримання стратегії «більш рентабельного підприємства» обираються такі елементи облікової політики, що забезпечать мінімальні витрати та максимальні доходи підприємства.

На сучасному етапі вдосконалення ринкових відносин в Україні суттєво збільшився рівень ризику при здійсненні господарської діяльності, вважає П. Житний [7, с. 4]. Виходячи з цього, підприємствам доводиться працювати в умовах невизначеності, а облікова політика цих підприємств сприяє формуванню системи інформаційної бази для прийняття управлінських рішень. Для того, щоб підприємство мало фінансові можливості своєчасно і ефективно реагувати на численні загрози та негативні фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, доцільно зосередити увагу на питанні стратегії розвитку.

У країнах з розвинутою ринковою економікою спрямованість на організацію майбутнього стає необхідною складовою стратегічного мислення менеджерів сучасних підприємств, а стратегічний менеджмент розглядається як обов'язковий елемент загальної системи управління. За умов конкуренції підприємство визначає цілі на майбутнє, добивається конкурентних переваг, здійснює стратегічний вибір і послідовно втілює його в програму дій. У практиці діяльності українських підприємств механізм стратегічного управління перебуває в стадії формування.

Важливим завданням економічної експертизи є оцінка впливу стратегії підприємства на формування його облікової політики. Найважливіше значення оцінки стратегії має визначення мети, яка підкреслює цілеспрямований характер існування системи.

Стратегія фінансово-господарського розвитку – це мета та завдання економічного розвитку на довгострокову перспективу, очікувані напрямки інвестицій, тактичні підходи до вирішення перспективних завдань. Стратегія регламентує основні напрямки та принципи облікової політики як для цілей бухгалтерського обліку, так і для цілей оподаткування господарюючого суб'єкта. На цьому етапі з урахуванням стратегії розвитку формуються основні елементи облікової політики (способи бухгалтерського та податкового обліку, розробка робочого плану рахунків, системи документообігу, способів обробки інформації, які дозволяють забезпечити гнучкість облікової системи в процесі розвитку бізнесу).

Головним завданням облікової політики є: забезпечення однозначного розуміння показників фінансової звітності користувачами; надання можливості користувачам оцінити наслідки різних облікових альтернатив; правильне тлумачення та порівняність показників фінансових звітів різних підприємств, що застосовують альтернативні облікові методи. Розроблена підприємствами виважена облікова політика забезпечує формування інформації звітності, підпорядковану стратегії розвитку підприємства. Підприємства, що формують власну облікову політику повинні прагнути до підвищення достовірності інформації бухгалтерського обліку та фінансової звітності за її допомогою, проте, іноді створення наказу про облікову політику підпорядковане іншим завданням [8, с. 129].

У межах облікової політики менеджери мають можливість маніпулювати інформацією звітності. Таким чином користувачі звітності, які потребують неупередженої та достовірної інформації, стають заручниками стратегії, що визначили для себе менеджери при формуванні облікової політики. Якщо в основі формування облікової політики була стратегія «більш рентабельного підприємства», то під час проведення аналізу звітності спостерігається наявність значної вартості необоротних та оборотних активів підприємства, незначний розмір резерву сумнівних боргів, завищений по-

казник нерозподіленого прибутку, що навіює думку про фінансову стабільність підприємства та наявність у нього значної кількості ресурсів для продовження та розширення діяльності. У даному випадку, власниками можуть бути прийняті рішення про подальше розширення інвестиційної діяльності, зростання частки вилученого прибутку. Однак, якщо реальний стан підприємства не відповідає інформації звітності, такі рішення можуть призвести до зниження ефективності діяльності підприємства і можливого банкрутства при незмінності ситуації [8, с. 130].

У країнах з розвинутою ринковою економікою спрямованість на організацію майбутнього стає необхідною складовою стратегічного мислення менеджерів сучасних підприємств, а стратегічний менеджмент розглядається як обов'язковий елемент загальної системи управління. За умов конкуренції підприємство визначає цілі на майбутнє, добивається конкурентних переваг, здійснює стратегічний вибір і послідовно втілює його в програму дій. У практиці діяльності українських підприємств механізм стратегічного управління перебуває в стадії формування.

В сучасних умовах господарювання більшість підприємств, які працюють на ринку, прийшли до розуміння того, що завоювання і збереження лідерських позицій, підвищення конкурентоздатності можливе лише за умови орієнтації на керівництво процесами розвитку підприємства в довгостроковому періоді, формування відповідної системи стратегічного менеджменту, що полягає в настанові на ініціювання та попередження, а не на захист і наслідування. Стратегічний рівень базується на системі знань про можливості та обмеження розвитку фірми, що реалізується у відповідних стратегічних рішеннях і діях [9, с. 37].

При розробці стратегій розвитку підприємства, як правило, постає проблема відповідної оцінки пропозицій менеджерів щодо перспектив розвитку. При цьому можливі ситуації, коли менеджери, незважаючи на великий досвід і знання можуть дати недостовірні висновки щодо пріоритетів розвитку підприємства (рис. 2).

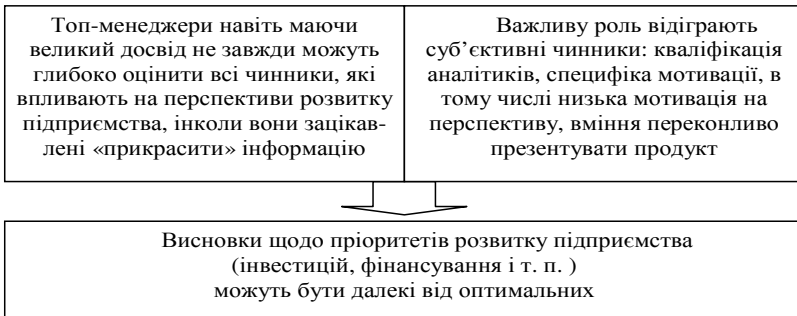

Рис. 2. Причини недостовірності визначення пріоритетів розвитку підприємства

Інструментом суттєвої оптимізації рішень може виступити експертна оцінка стратегічних ініціатив – оцінка перспектив і ризиків розвитку підприємства, що має важливий вплив на формування його облікової політики.

Як показують дослідження, користувачі інформації очікують від експертів не лише оцінки історичної фінансової звітності, а й вимагають вивчення можливості безперервного функціонування підприємства у майбутньому, аналізу стратегії розвитку і досягнення прогностичних фінансових показників. Економічна експертиза стратегічних ініціатив обумовлена потребами у підготовці та перевірці фінансових прогнозів і планів, стратегічних управлінських рішень. Стратегічна фінансова інформація необхідна для кредиторів, потенційних інвесторів, вищого управлінського персоналу підприємства. Потреба у проведенні експертної оцінки стратегії існує також на підприємствах, які практикують розробку довгострокових планів розвитку та реалізують складні інвестиційні проекти. Експертне дослідження передбачає обов'язковий контроль прогнозів і планів не тільки після їх реалізації, але й на стадії розробки. Економічну експертизу стратегії розвитку підприємства можуть проводити, найчастіше, незалежні експерти, які працюють у консалтингових фірмах. Такі дослідження не є предметом судових економічних експертиз.

Дослідження процесу розробки стратегічних завдань підприємств дозволили визначити фактори, які обмежують розвиток і впровадження в діяльності вітчизняних консалтингових фірм методів експертної оцінки прогнозування розвитку підприємництва. До таких факторів можна віднести:

- консерватизм менеджерів та інвесторів у виборі інформаційних джерел та інструментів управління;
- невміння організувати залучення інвестицій на мікроекономічному рівні. Загальна недовіра інвесторів (як зовнішніх, так і внутрішніх) тільки посилюється завдяки елементарній неграмотності багатьох вітчизняних підприємців, які представляють свої бізнес-плани потенційним інвесторам і кредиторам, не маючи навіть загального уявлення про те, як їх треба складати.
- складність і трудомісткість процедур оцінки прогнозованої фінансової інформації;
- нестабільність вітчизняних ринкових макроекономічних показників, що не дає можливості зменшити ризики при оцінці фінансових прогнозів і планів,
- відсутність висококваліфікованих спеціалістів у сфері стратегічного менеджменту;
- нестабільність економічної політики держави.

В той же час існують тенденції в економіці держави, які передбачають розвиток експертних досліджень пов'язаних з вивченням питань стратегії діяльності підприємства. До них можна віднести:

- необхідність пристосування діяльності до змінюваного середовища, що вимагає гнучкості та надійності функціонування підприємства;
- розвиток ринку інвестицій, залучення підприємствами фінансових вкладень вітчизняних та зарубіжних компаній, коли стратегічна фінансова інформація впливає на рішення потенційних інвесторів;

- необхідність створення продуманої системи дій щодо забезпечення ефективного функціонування підприємства та уникнення ризиків у майбутньому.

Економічну експертизу стратегій розвитку підприємства можуть здійснювати експерти зовнішніх консалтингових фірм так і внутрішні експерти, які працюють на даному підприємстві. У будь-якому випадку для ефективного експертного дослідження слід дотримуватись таких умов:

1. Економічні експерти повинні бути компетентними в галузі стратегічного менеджменту і достатньо конкурентноздатними в порівнянні з менеджерами підприємства. Для цього необхідно:

- глибоке розуміння технічних аспектів і перспектив бізнесу;
- вміння адекватно оцінювати стратегічні аспекти і фактори бізнесу;
- професійність у галузі кількісного моделювання. Стратегічна оцінка ефективна за наявності достатньої кількості адекватних моделей, які дозволяють розрахувати і порівняти прогностні сценарії. Важливим є не володіння математичними методами як такими, а вміння адекватно виділяти найважливіші фактори і групувати їх у ключові сценарні альтернативи.

2. Мотивація економічних експертів не повинна залежати від фінансових результатів діяльності підприємства. Мотиваційний аспект – важливий аргумент на користь власного експерта, оскільки стимулювати довгострокову мотивацію зовнішніх економічних експертів значно складніше.

Вивчення стратегічної інформації та методів її підготовки, передбачає ознайомлення експерта із середовищем, в якому вона створена. Взаємодія цих факторів зазвичай комплексна і має специфічні відмінності для галузі і компанії.

Як правило, стратегія не забезпечує успіху, якщо не проведена межа між внутрішньою і зовнішньою ситуацією, не забезпечено придбання істотних конкурентних переваг і не поліпшена дія-

льність компанії. Тому виділяють зовнішні і внутрішні фактори. До зовнішніх відносять: соціальні, політичні, суспільні умови, діюче законодавство, привабливість галузі, потенційні можливості й загрози підприємства. До внутрішніх факторів відносять внутрішні та зовнішні зв'язки виробничих підрозділів, гнучкість виробництва, системи мотивації, гнучкість виробництва [10, с. 152].

З точки зору управління підприємство розглядають як певну систему, в якій важливе місце належить внутрішньому контролю. Суттєвим завданням економічної експертизи є вибір процедур оцінки системи внутрішнього контролю, які дозволять оцінити рівень стратегічної спрямованості підприємства. В теорії управління досліджують цілий спектр функцій, які виконує система внутрішнього контролю. Разом з тим, експерт оцінює лише ті функції, які безпосередньо пов'язані з формуванням інформації про фінансово-господарську діяльність і перспективи розвитку підприємства. Серед них доцільно обрати сучасні наукові методи, зокрема системний до вивчення внутрішнього контролю та дослідження його елементів. Системний метод є формою накладення теорії пізнання і діалектики з дослідженням процесів, що відбуваються в природі, суспільстві, мисленні. Його суть полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження повинен розглядатися як велика і складна система і, одночасно, як елемент загальнішої системи. Оцінка визначеної стратегії залежить від конкретної ситуації, в якій знаходиться підприємство. Фактично, скільки існує підприємств, стільки існує конкретних стратегій. Практика показує, що успішну стратегію не можна скопіювати, і єдиної стратегії для всіх фірм не існує.

Отже, держава встановлює в системі законодавчого і нормативного регулювання певні принципи і способи ведення бухгалтерського обліку та податкових розрахунків, а також надає підприємству вибір одного способу з декількох, а в окремих випадках, коли способи обліку законодавчо не встановлені, то підприємство дійсне розробку їх самостійно. Обґрунтувати ці рішення

можна за допомогою облікової політики. Облікова політика забезпечує в своїй структурі основу формування багатьох документів підприємства, що регулюють фінансово-господарську діяльність як усередині суб'єкта господарювання, так і у взаємовідносинах із зовнішніми партнерами.

Список використаних джерел

1. Макарова Н.Н. Анализ подходов к формированию учетной политики / Н. Н. Макарова // Аудит и финансовый анализ. 2009. № 3. С. 68–74.
2. Редченко К. І. Облікова політика як інформаційна основа системи управлінського контролю. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2015. Т. 20, Вип. 3. С. 274–278.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
4. Піскунова Н. В. Принципи формування облікової політики та чинники впливу на її вибір. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. 2013. Вип. 23. С. 174–177.
5. Крупей Н. С. Деякі аспекти формування облікової політики для цілей оподаткування. Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент. 2012. Вип. 9 (2). С. 231–240.
6. Рассказова-Николаева С. А. Учетная политика организации: бухгалтерский учет и налогообложение. М.: Экономика и жизнь, 2006. С. 20.
7. Житний П. Організаційно-методологічні засади формування облікової політики підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. 2006. № 3. С. 3–10.
8. Кулик В. А. Вплив облікової політики підприємства на результати аналізу фінансової звітності. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2011. Вип. 20 (2). С. 127–132.
9. Рузмайка І. Облікова політика як складова загальної стратегії управління підприємством. Економіст. 2012. № 5. С. 36–41.
10. Будник Л. А., Голяш І. Д. Оцінка системи внутрішнього контролю при дослідженні стратегічних ініціатив підприємств. Галицький економічний вісник. 2013. № 4 (43). С. 151–158.

2.3. Економічна експертиза оплати праці в умовах інституційного середовища

У січні 2020 року у зв'язку зі спалахом епідемії нової хвороби COVID-19 Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила надзвичайну ситуацію міжнародного значення у сфері охорони здоров'я, а з 11 березня 2020 року епідемія була визнана пандемією. Вона стала шоком не лише для медичної системи України і світу, але й для сфери економічного життя і, відповідно, вимагає принципово нових підходів до розв'язання викликів, зумовлених цією надзвичайною ситуацією. Пандемія здійснила значний вплив на економіку – знизилась ділова активність, знизився роздрібний товарооборот, зменшились доходи у певних видах діяльності, і, як результат, багато людей втратили місце праці. Такі кількісно від'ємні зміни у зайнятості стали результатом неврегульованості питань на законодавчому та договірному рівнях, пов'язаних із працею надомною, працею в режимі онлайн, захистом прав працівників та виконанням обов'язків працедавців в умовах вимушеної ізоляції населення.

Якщо у ринковій економіці роль держави полягала лише у становленні мінімальних соціальних гарантій, то у пандемічному турбулентному середовищі посилюється роль держави в частині контролю за додержанням законодавства про працю й врегулювання її нових форм праці та елементів, що її формують – організації, нормування та тарифікації, адже тепер значно розширились горизонти маніпуляцій недобросовісних працедавців в частині нарахування заробітної плати, особливо її додаткових складових – премій, доплат, надбавок та компенсаційних виплат.

Окрім дотримання вимог нормативних актів, важливо, щоб працівники були вмотивовані ефективно працювати, адже продуктивна праця є запорукою високої економічної безпеки як суб'єкта господарювання, так і держави загалом.

Побудувати ефективну систему оплати праці на підприємстві є складним завданням, оскільки у цьому процесі беруть участь учасники з діаметрально протилежними цілями: працедавець – який намагається мінімізувати витрати підприємства (відповідно витрати на оплату праці) і працівник – який хоче отримати за свою працю гідну заробітну плату, яка б задовільнила його потреби. Також ключовою проблемою в побудові ефективної системи оплати праці на вітчизняних підприємствах є те, що працедавці не аналізують зв'язок між ключовими показниками діяльності і окремими елементами оплати праці.

Тому в Україні, яка зараз є на порозі національної соціально-економічної катастрофи, економічна експертиза ефективного використання праці і її оплати може стати ключем до вирішення цієї проблеми.

Економічна експертиза є престижною і затребуваною формою контролю в Україні, однак, незважаючи на це, питання її організації та методики проведення в контексті створення середовища ефективного управління на підприємстві знаходиться в початковій стадії формування. Тому дослідження питання організації та методики економічної експертизи оплати праці в нашій країні дозволить не тільки дослідити ефективність використання праці працівників, але й виявити недоліки чи порушення господарської діяльності і запропонувати шляхи підвищення ефективності використання виробничих ресурсів.

Економічна експертиза праці та її оплати – це форма контролю якості управлінських рішень на предмет економічності та ефективності використання трудових ресурсів. Таким чином, економічна експертиза ефективності праці та її оплати є перевіркою на предмет ефективності трудових ресурсів, бо під сумнів експерти ставлять не тільки ефективність праці і законність та достовірність її оплати, а й доцільність і необхідність того чи іншого управлінського рішення щодо ефективності використання трудових ресурсів вцілому.

Тому під економічною експертизою праці та її оплати слід розуміти системний, цілеспрямований процес отримання інформації про ефективність праці працівників та її оплати на підприємстві, їх експертно-аналітична оцінка з метою виявлення причин невідповідності даних встановленим критеріям (плановим і нормативним показникам, нормам тощо) і формування рекомендацій стосовно їх усунення.

Такий вид економічної експертизи може здійснюватися експертами, а також зовнішніми і внутрішніми аудиторами. Однак, поки що в нашій країні питання організації та методики проведення економічної експертизи праці та її оплати зовнішніми і внутрішніми аудиторами не врегульовано, навіть не створено належного нормативно-правового забезпечення для його запровадження у практичну діяльність господарюючих суб'єктів.

Для здійснення економічної експертизи праці та її оплати необхідно створити експертну групу з числа висококваліфікованих експертів, які повинні мати навички з різних галузей знань. У випадку проведення економічної експертизи оплати праці аудиторами, то до такої перевірки можуть залучатися експерти, оскільки в окремих випадках тільки їхня кваліфікація і компетентність у специфічних питаннях дозволять зробити відповідні висновки та обґрунтувати пропозиції до експертного висновку за результатами проведеної експертизи. Питання стосовно залучення таких експертів, залежно від конкретних обставин вирішує керівник експертної групи. Залучені експерти з питань, які входять до їх компетенції, повинні надати в письмовій формі інформацію для використання її при складанні експертного висновку за результатами перевірки. Керівник експертної групи повинен провести інструктаж серед аудиторів та залучених експертів щодо визначення ключових питань, методів проведення дослідження тощо.

Керівник експертної групи (експерт), у випадку коли економічна експертиза праці та її оплати здійснюється одноосібно, повинен провести аналіз результатів раніше проведених перевірок з

питань ефективності використання трудових ресурсів, які можуть бути корисними під час такої експертизи. Факти повторного виявлення недоліків та порушень служать підтвердженням проблем у суб'єкта господарювання і, як правило, наслідком – певної суми втрат.

Основними завданнями економічної експертизи оплати праці є:

- встановити наявність внутрішніх положень щодо організації оплати праці, а також оцінити їх відповідно до норм чинного законодавства та цілей управління трудовими ресурсами підприємства;
- перевірити дотримання штатного розпису на підприємстві;
- дослідити системи і форми оплати праці, що застосовуються на підприємстві, щодо їх прогресивності та відповідності умовам виробництва;
- перевірити правильність нарахування основної, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат;
- дослідити правильність оформлення документів, на підставі яких оформляються трудові відносини і нараховується заробітна плата (табелів обліку використання робочого часу, нарядів, рапортів, контрактів, розрахунково-платіжних відомостей та ін.);
- встановити достовірність, об'єктивність, законність і повноту відображення операцій щодо розрахунків з оплати праці;
- перевірити стан і своєчасність розрахунків з працівниками з оплати праці;
- оцінити стан обліку розрахунків з оплати праці;
- перевірити повноту і точність розкриття інформації з оплати праці у фінансовій звітності та її відповідності даним головної книги і регістрам фінансового обліку;

- перевірити достовірність даних, відображених у первинних документах та формах звітності щодо чисельності працівників та середньоспискової чисельності працюючих на підприємстві;
- оцінити організацію системи внутрішнього контролю відповідно до вимог трудового, податкового й бухгалтерського законодавства стосовно порядку розрахунків з оплати праці;
- перевірити правильність віднесення витрат з оплати праці на собівартість продукції;
- дослідити правильність визначення обсягів виконаних робіт;
- здійснити аналіз впливу різних факторів на показник продуктивності праці;
- дослідити структуру джерел формування фонду оплати праці;
- перевірити правильність нарахувань на фонд оплати праці, утримань із заробітної плати та своєчасності їх сплати позабюджетним фондам;
- перевірити правильність розрахунку середньої заробітної плати;
- здійснити оцінку ефективності праці та її оплати відповідно до встановлених критеріїв;
- виявити резерви підвищення ефективності використання трудових ресурсів, пов'язаних із скороченням витрат на оплату праці, підвищенням продуктивності праці;
- розробка рекомендацій стосовно підвищення ефективності використання праці працівників.

Інформаційні джерела економічної експертизи оплати праці можна згрупувати за наступними напрямками:

Зовнішні джерела:

1. Нормативно-правові документи: Конституція України, законодавчі акти (Кодекси України, Закони України, підзаконні ак-

ти) та інші нормативні документи. Однак, незважаючи на те, що вищевказані джерела є універсальними для економічної експертизи праці та її оплати, експертам необхідно постійно відстежувати за їхніми змінами, оскільки в умовах функціонування ринкових відносин найбільш часто змінюється нормативно-правова база з питань оплати праці. Незважаючи на те, що, на перший погляд, вказані джерела можуть не мати значення для результатів економічної експертизи зважаючи на її предмет, їх вивчення є досить важливим, оскільки вони можуть містити аспекти, які безпосередньо впливають на процедури прийняття різних обґрунтованих управлінських рішень тощо. Інформацію даного напрямку необхідно враховувати, оскільки документи, які його формують мають обов'язковий до виконання характер. Крім того, жодні факти господарської діяльності, так само як жодна система обліку чи аналізу, не можуть належним чином функціонувати без адекватного розуміння умов і вимог діючого правового поля.

2. Загальноекономічні та галузеві показники. Ці показники характеризують основні вихідні параметри функціонування суб'єктів господарювання як на загальнодержавному, так і на галузевому рівні. Такими показниками можуть бути рівень інфляції, середньої номінальної заробітної плати, забезпеченість підприємств засобами обчислювальної техніки, стан укладання колективних договорів, стан умов праці працівників, компенсації працівникам за роботу зі шкідливими та важкими умовами праці тощо.

3. Нормативно-довідкові дані включають методичні документи, які розробляються міністерствами і відомствами у межах своєї компетенції, відповідно до галузевих особливостей.

Внутрішні джерела:

1. Внутрішні нормативні документи – колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку, положення про облік політику, положення про оплату праці, положення про

преміювання, робочий План рахунків бухгалтерського обліку, правила докуметообігу та ін.

2. Облікові дані, які формуються в системі як фінансового, так і управлінського обліку. До них відносяться первинні документи та облікові реєстри (первинні документи з обліку особового складу, використання робочого часу, розрахунків з оплати праці, змінний виробничий звіт, наряд на відрядну роботу, журнали 5 і 5А, оборотні відомості за рахунками № 65 «Розрахунки за страхуванням», № 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», Головна книга та ін.), а також зовнішня звітність підприємства (фінансова: «Баланс» (Звіт про фінансовий стан), «Звіт про фінансові результати» (Звіт про сукупний дохід), «Звіт про рух грошових коштів»; статистична: «Звіт з праці» (форма № 1-ПВ), «Чисельність окремих категорій працівників та підготовка кадрів» (форма № 6-ПВ); Звіт про заборгованість з оплати праці (форма № 3-борг); Звіт про заробітну плату за професіями окремих працівників (форма № 7-ПВ); податкова, соціальна (звітність до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та Пенсійного фонду): «Об'єднана звітність з ЄВС та ПДФО» (Додаток № 4ДФ); а також внутрішня звітність.

3. Інші дані – матеріали попередніх перевірок органів податкової служби, акти ревізій Державної аудиторської служби, аудиторські висновки (звіти незалежного аудитора) тощо.

Таким чином, можна виокремити два види інституційного забезпечення джерел проведення економічної експертизи: нормативно-правовий та договірний.

Інституційне регулювання оплати праці та її економічної експертизи в Україні здійснюється рядом законодавчих актів та нормативно-правових документів. Вони мають різну юридичну силу, відповідно до якої їх можна розподілити по рівнях, утворюючи при цьому в своїй сукупності систему правового забезпечення економічної експертизи оплати праці в Україні (рис. 1).

Рис. 1. Структура нормативно-правового регулювання економічної експертизи оплати праці

Перший рівень – конституційний, який передбачає регулювання відносин у сфері підприємницької діяльності на основі єдиного нормативно-правового акту – Конституції України – акту, що має найвищу юридичну силу. Конституція України встановлює загальні принципи здійснення підприємницької діяльності. Норми цього нормативного акту є нормами прямої дії, тобто закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України повинні їй відповідати. Згідно статей 43–46 Конституції України кожна людина має право на працю, на відпочинок, на соціальний захист, на безпечні і здорові умови праці і на заробітну плату, при чому не нижче встановленого мінімуму.

Другий рівень – законодавчий. В поняття «законодавство» включаються закони та інші акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, які регламентують економічні, правові і організаційні основи оплати праці працівників, а також принципи обліку оплати праці. Документами цього рівня є Кодекс законів про працю України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про оплату праці», «Про відпустки», «Про колективні договори і угоди», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування», Закони України «Про судову експертизу», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та ін., Указ Президента України «Про Концепцію дальшого реформування оплати праці в Україні» та ін., Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати», «Про максимальну величину фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (граничну суму заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески до соціальних фондів», Постанова Кабінету Міністрів

України «Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз» та інші.

Третій рівень регулювання економічної експертизи оплати праці в Україні – нормативний. До цього рівня можна віднести національні П(С)БО, План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств (організацій) та Інструкцію про його застосування та інші. Документи цього рівня визначають загальні принципи і правила ведення обліку та проведення економічної експертизи і формування повної, достовірної та неупередженої інформації про фінансово-майновий стан підприємства. Починаючи з 1999 р. і по даний час було розроблено і затверджено 34 національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (далі – НП(С)БО), з яких станом на сьогодні діє 31 стандарт. До групи стандартів, що регламентують порядок відображення в обліку і звітності операцій з оплати праці відносять НП(С)БО 26 «Виплати працівникам», НП(С)БО 16 «Витрати», НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», НП(С)БО 11 «Зобов'язання», НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та інші. Також до цього рівня відносяться нормативно-правові акти, що регламентують порядок проведення економічних експертиз – Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз», Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України та інші.

Четвертий рівень – методичний. Документи цього рівня, розробляються міністерствами і відомствами у межах своєї компетенції, відповідно до галузевих особливостей. Вони мають рекомендаційний, а не обов'язковий характер і не повинні вступати в суперечність із законодавчими актами та нормативними документами вищого рівня. Наприклад, Рекомендації щодо визначення заробітної плати працюючих в залежності від особистого внеску працівника в кінцеві результати роботи підприємства, Рекомен-

дації щодо організації матеріального стимулювання праці працівників підприємств і організацій тощо.

Необхідно виділити ще один – п'ятий, організаційно-розпорядчий рівень. Документи цього рівня затверджуються керівником підприємства, розробляються його економічними службами. До них належать: положення про облікову політику підприємства, колективний договір, накази про прийняття на роботу, про переведення на іншу роботу, про надання відпустки, про припинення трудового договору (контракту), а також робочий План рахунків бухгалтерського обліку, правила докуметообігу і технологія обробки облікової інформації тощо.

Наступним видом інституційного забезпечення економічної експертизи оплати праці є договірне регулювання. Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить про те, що використання договірного регулювання оплати праці є найбільш ефективним у вирішенні багатьох питань соціально-трудова відносин. Цінність його в порівнянні з державним регулюванням виявляється у тому, що угоди різних рівнів і колективні договори на відміну від законів є більш гнучкими та можуть конкретизуватись за згодою сторін із врахуванням ситуації, що змінюється, завдяки цьому при їх укладенні повинно відбуватися взаємне врахування інтересів працівника і працедавця. Тому вважаємо за справедливе стверджувати, що державне регулювання створює політику оплати праці, а договірне – реалізує її.

У нашій країні система договірного регулювання оплати праці проходить етап становлення і характеризується статусною невизначеністю суб'єктів даного регулювання, необлігаторійністю укладання угод і договорів та ін. Тому механізм такого виду регулювання оплати праці потребує удосконалення законодавчих норм і положень, які забезпечать реалізацію цього механізму на всіх рівнях трудових відносин.

Договірне регулювання оплати праці в Україні регламентується Кодексом законів про працю, Господарським кодексом, За-

конами України «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про об'єднання громадян», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» тощо і включає в себе колективно-договірне регулювання оплати праці (генеральна, галузева, регіональна угоди і колективний договір) та індивідуально-договірне (трудова угода, контракт) (рис. 2).

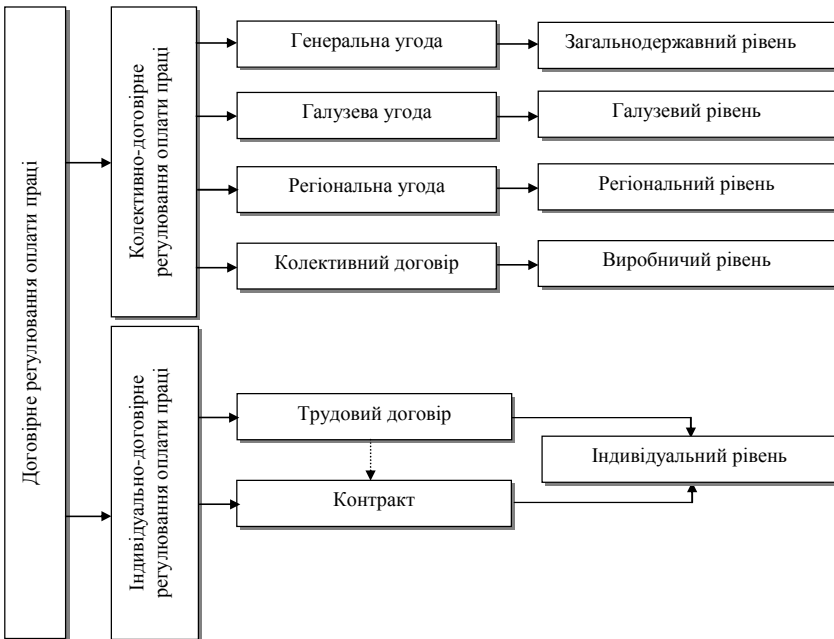

Рис. 2. Структура договірною регулювання оплати праці

Правові засади розробки, укладення та виконання колективних договорів і угод закріплені Законом України «Про колективні договори і угоди» (рис. 3). Цей нормативно-правовий акт передбачає функціонування колективно-договірної системи на основі

системи угод, що укладаються на загальнодержавному (генеральна угода), галузевому (галузева угода), регіональному (регіональна угода) та виробничому (колективний договір) рівнях.

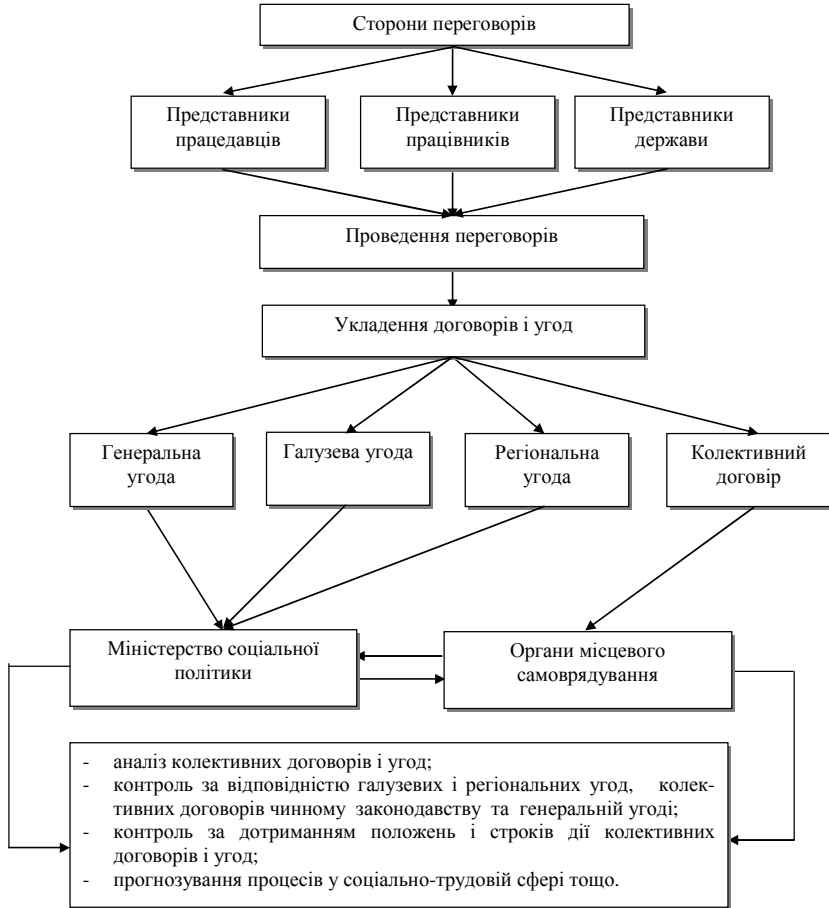

Рис. 3. Функціонування системи колективно-договірного регулювання оплати праці в Україні

Перераховані види угод і договорів є елементами однієї ієрархічної системи, в якій положення угод більш високого рівня повинні мати пріоритет при укладанні угод і договорів на нижчих рівнях, тому вони передбачають різний ступінь конкретизації вирішення соціально-економічних проблем.

Генеральна угода визначає загальні напрями державної політики у сфері праці та доходів населення і повинна передувати укладенню галузевих і регіональних угод. Так, стаття 8 Закону України «Про колективні договори і угоди» регламентує основні принципи і норми реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин на державному рівні [4].

Досягнуті на загальнодержавному рівні домовленості є обов'язковими і розглядаються як мінімальна база для визначення величини заробітної плати при укладанні угод на галузевому, регіональному і виробничому рівнях.

Галузеві угоди орієнтуються основним чином на інтереси працівників і працедавців певної галузі при одночасному врахуванні параметрів визначеного на загальнодержавному рівні. Це необхідно для визначення місця галузі в єдиній економічній системі і забезпечення соціального захисту її працівників. Галузеві норми, які регулюються угодою на галузевому рівні також регулює стаття 8 Закону України «Про колективні договори і угоди» [4].

Що ж стосується угоди на регіональному рівні, то вищезазначена стаття Закону України «Про колективні договори і угоди» не регламентує норми, які повинні бути відображені в угоді цього рівня, але передбачає включення норм вищих рівнів договірної регулювання.

На рівні підприємства регулювання питань оплати праці здійснюється колективним договором. Колективний договір – це правовий акт, який регулює відносини між працедавцем і працівником на підприємстві. В колективних договорах доповнюються і розвиваються норми, прийняті в генеральній, галузевій і регіональній угодах, однак ці норми не можуть бути нижче тих норм,

котрі передбачені іншими договорами. Облігаторійні положення колективного договору регламентує стаття 7 Закону України «Про колективні договори і угоди» [4].

Аналіз Закону України «Про колективні договори і угоди» свідчить про його недосконалість. Як зазначає Г. Осовий, нормативного визначення потребує словосполучення «представницькі організації» профспілок і роботодавців, статус і сфера дії яких давали б змогу їм реалізувати право на проведення переговорів з укладання колективних угод на відповідних рівнях. Відсутність такого визначення у чинному законодавстві викликає багато суперечок між профспілками, невиправдано розширює коло учасників колективних переговорів, особливо на національному рівні [12, с. 39].

Також у цьому нормативно-правовому документі не вказано:

- правовий статус угод усіх рівнів і колективних договорів;
- узгодження галузевої і регіональної угод;
- на працівників яких підприємств поширюється регіональна угода та ін.

Поряд з домінуючою колективно-договірною системою і прямим державним регулюванням оплати праці, відносини працівника і працедавця можуть регулюватись в індивідуально-договірному порядку.

Даний вид договірної регулювання оплати праці дозволяє встановити умови праці і її оплати конкретного працівника, звільняючи ринкові відносини від стримуючої дії колективно-договірної регулювання. Індивідуально-договірне регулювання оплати праці реалізується шляхом укладання трудового договору або контракту. Поняття, що стосуються трудового договору регламентуються статтею 21 Кодексу законів про праці, який трудовий договір визначає як угоду між працівником і власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутріш-

ньому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівнику заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [8]. Ця ж стаття дає визначення контракту як особливої форми трудового договору, в якому строк дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватись угодою сторін [8].

Однак, незважаючи на те, що контракт є формою трудового договору, між ними існують суттєві відмінності. При укладанні контракту сторони можуть самостійно домовитись по багатьох питаннях, які в трудовому договорі регламентуються законодавством і тому сторони трудового договору не можуть їх змінити. Контракт укладається тільки у письмовій формі, має строковий характер і сфера його застосування визначена законодавством України.

Як бачимо, при укладанні контракту краще забезпечуються умови прояву особистостей, які враховують індивідуальні характеристики працівника (здібності, професійні навички тощо). Але на жодному підприємстві – об'єкті дослідження з працівниками не укладають як контрактів.

Ряд вчених-економістів вважають, що колективні договори і угоди усіх рівнів виконують наступні три функції:

- захисна для найманих працівників – суть цієї функції полягає в тому, що працедавець не може використати свою владу, щоб змінити умови праці на шкоду працівнику [6, с. 75]. Дещо іншу позицію займає А. М. Колот, який вважає, що захисна функція передбачає захист інтересів обох сторін трудових відносин [9, с. 106];

- організаційна – означає стандартизацію трудових відносин і прозорість витрат на утримання штату;
- мирна – спрямована на те, щоб на період дії договору не допустити трудових конфліктів і висування нових вимог з питань, які вже включені в угоду або колективний договір. Тобто ця функція спрямована на забезпечення стабільності трудових відносин.

Для працівника і працедавця колективні договори і угоди виконують вищевказані функції, однак вважаємо, що коло функцій, які вони виконують необхідно доповнити аналітичною функцією, носієм якої виступає держава (органи, які її представляють). Суть цієї функції полягає у тому, що держава повинна здійснювати моніторинг процесів, що відбуваються у соціально-трудої сфері і адекватно на них реагувати. Адже державі відводиться пріоритетна роль у встановленні загальних параметрів з соціально-трудої питань.

Однак, для того, щоб система договірної регулювання оплати праці ефективно функціонувала, вона повинна ґрунтуватись на таких основоположних принципах:

- законності. Це означає, що норми колективних договорів і угод не були нижче рівня передбаченого законодавством;
- рівноправності сторін. Цей принцип передбачає наявність взаємних прав, обов'язків і відповідальності за їх недотримання.

Отже, для ефективного функціонування договірної системи оплати праці необхідно: визначити правовий статус колективних договорів і угод різних рівнів; сформувати представницькі органи працедавців; забезпечити реалізацію принципу рівноправності сторін (рівного доступу до інформації при укладанні колективного договору); зобов'язати працедавців усіх рівнів вести переговори по регулюванню соціально-трудої відносин; укладати договори на недержавних підприємствах; посилити позиції держави у

правовому забезпеченні формування колективно-договірної системи, а також контролю за її дотриманням; розширити кількість обов'язкових елементів у договорах і угодах, а саме: порядок індексації заробітної плати і її залежність від кваліфікації, професіоналізму, фактичного результату праці працівника, а також від ефективності діяльності підприємства, адже достатньо повні і змістовні колективні договори і угоди є надійною правовою основою для належних умов праці, в тому числі і її оплати.

Процес здійснення економічної експертизи оплати праці повинен включати такі стадії та етапи (рис. 4).

Рис. 4. Процес економічної експертизи праці та її оплати

Початкова стадія економічної експертизи праці та її оплати повинна починатися із збору, накопичення, систематизації і обробки інформації про об'єкт дослідження та з формування експертної групи.

Після цього експерт повинен здійснити оцінку системи обліку і внутрішнього контролю на підприємстві.

Детальне ознайомлення з системою обліку суб'єкта господарювання полягає у:

- вивченні законодавчих актів та нормативно-правових документів, інструктивних матеріалів, які регламентують ведення обліку та складання фінансової звітності;
- вивченні облікової політики та організації обліку;
- визначенні системних та несистемних господарських операцій;
- вивченні правил документообігу;
- аналізі основних фінансових показників та їх змін тощо.

Однією з проблем економічної експертизи є оцінка системи внутрішнього контролю, розуміння експертом бізнесу суб'єкта господарювання та його середовища, що завжди повинно доповнюватися не менш глибоким розумінням внутрішнього контролю, створеного на підприємстві.

Внутрішній контроль можна визначити як систему заходів, розроблених і впроваджених управлінським персоналом та іншим персоналом з метою отримання обґрунтованої впевненості щодо досягнення цілей суб'єктом господарювання стосовно достовірності фінансової звітності, ефективності діяльності та дотримання прийнятих законодавчих актів і нормативно-правових документів. Внутрішній контроль визначає законність господарських операцій та їх економічну доцільність для підприємства.

Завданням експертів є виявлення усіх слабких ланок системи внутрішнього контролю і формування висновків щодо її ефективності.

Оцінка стану системи внутрішнього контролю підприємства полягає у:

- ознайомленні з середовищем, у якому функціонує система внутрішнього контролю;
- визначенні заходів, що вживаються управлінським персоналом підприємства для утворення і надійного функціонування системи внутрішнього контролю (накази, розпорядження, положення, посадові інструкції, правила чи регламенти тощо);
- визначенні ступеня додержання правил, встановлених управлінським персоналом підприємства (чи виконуються фактично накази, розпорядження, положення, посадові інструкції, правила чи регламенти тощо) для попередження, виявлення та виправлення помилок і фактів шахрайства.

Невід'ємною складовою економічної експертизи оплати праці є планування, яке забезпечує високий рівень здійснення експертного дослідження, в процесі якого експерт розробляє модель експертного дослідження, виходячи з власного розуміння бізнесу суб'єкта господарювання.

Усі суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність в рамках певного правового поля, тому економічна експертиза праці та її оплати передбачає перевірку правильності ведення обліку праці та її оплати на предмет його відповідності діючим нормам законодавства. У зв'язку з цим план економічної експертизи оплати праці також повинен містити перелік питань, пов'язаних з розрахунками за заробітною платою.

Також під час розробки плану особливу увагу слід сконцентрувати на наступних питаннях:

- наскільки діяльність господарюючого суб'єкта відповідає положенням та вимогам нормативно-правових документів; чи були розроблені і прийняті в їх розвиток документи чи заходи, необхідні для ефективного здійснення цієї

діяльності і чи проводився аналіз їх результатів з метою оцінки ефективності;

- відображення в обліковій політиці підприємства питань витрат на оплату праці;
- положення колективного договору, трудової угоди (контракту) та фактична їх реалізація;
- організації обліку оплати праці на підприємстві (зокрема, елементів, що її утворюють);
- наявності внутрішньої звітності та її інформативності для різних рівнів управління;
- наскільки відповідає організаційна структура об'єкта перевірки політиці керівництва підприємства і методам досягнення поставлених цілей стосовно ефективного використання праці працівників господарюючого суб'єкта;
- чи існує в організації чітке розмежування функцій, повноважень і відповідальності на кожному рівні управління персоналом підприємства;
- наявність системи вимірювання, звітності й моніторингу діяльності підприємства у сфері оплати праці, котра б дала впевненість в отриманні достовірної інформації про його результати роботи;
- раціональність організації оплати праці на підприємстві;
- наявність і стан системи нормування праці;
- методи встановлення норм праці;
- економічну доцільність застосування діючих на підприємстві систем і форм оплати праці;
- кількісне вираження елементів тарифної системи та їх відповідність особливостям діяльності підприємства;
- наскільки обґрунтованою є постійна частина заробітної плати в загальній її структурі;
- наявність системи компенсаційних виплат;

- системи стимулювання як індивідуальної, так і колективної праці та їхній взаємозв'язок з кінцевими результатами діяльності підприємства;
- забезпеченість підприємства інформаційними технологіями та програмними продуктами;
- здатність підприємства забезпечувати реалізацію функцій заробітної плати як для працівника, так і для працедавця;
- наявність процедур і здійснення заходів з підвищення рівня продуктивності праці та ін.

Обов'язковими елементами плану економічної експертизи праці та її оплати повинні бути:

- цілі конкретного заходу, при цьому вони повинні мати чіткий характер і дозволяти вирішувати конкретні завдання управління працею підприємства;
- перелік об'єктів та питань перевірки;
- показники і критерії оцінки ефективності використання й управління працею працівників, котрі необхідні для формування чітких і об'єктивних результатів перевірки;
- потенційні джерела отримання даних, котрі можуть бути використані у якості матеріалів справи;
- загальний опис методики проведення перевірки (процедура збору фактичних даних і доказів);
- строки проведення перевірки з деталізацією за основними етапами;
- список групи перевіряючих, включаючи відповідальних за конкретні напрямки перевірки, а також незалежних спеціалістів, які залучаються на основі договору перевірки;
- приблизний обсяг необхідних матеріальних і фінансових ресурсів.

Як правило, план перевірки не є жорстко встановленим документом. У випадку, якщо під час перевірки виявилися факти, не виявлені в ході попереднього вивчення об'єкту контролю, або

була необхідність у додаткових спеціалістах, то в неї можуть вноситись необхідні зміни. Хоча бажано, щоб практика внесення змін не мала масштабного характеру. Інакше це може відобразитись на ефективності контрольної діяльності. При цьому чітка організація економічної експертизи потребує балансу між гнучкістю планування і жорсткими вимогами, обов'язковими до виконання.

Після завершення етапу планування, який передбачає відбір тем і об'єктів, підбір відповідного кадрового забезпечення, вибір експертних процедур та ін., починається безпосередньо етап економічної експертизи, змістом якого є збір необхідної інформації і достатніх фактичних даних для проведення перевірки відповідно до поставлених цілей, критеріїв оцінки ефективності й вибраних методів.

На контрольно-аналітичній стадії здійснення економічної експертизи праці та її оплати проводяться експертні дії, завдання яких є підтвердження законності проведених господарських операцій, достовірності їх відображення в обліковій системі та фінансовій звітності.

Для матеріалів справи може використовуватись будь-яка інформація, яка дозволяє експерту сформулювати об'єктивну думку з питань ефективності управління працею та її оплатою. Обсяг інформації, необхідної для формування експертних оцінок, не підлягає жорсткій регламентації і визначається на основі професійного судження експерта про розмір інформації, необхідної для формування висновків та результатів перевірки.

Інформація, яка міститься у внутрішніх джерелах достовірніша, якщо відповідні процедури внутрішнього контролю є ефективними.

Однак, крім процедур, притаманних перевірці на відповідність встановленим вимогам, при проведенні економічної експертизи оплати праці необхідно використовувати ще такі процедури як опитування, анкетування, експеримент.

Опитування є інструментом отримання експертних матеріалів справи, з допомогою якого експерт може отримати інформацію про робочий процес та судження працівників з певних питань. Під час проведення опитування кожний наступний факт доповнює або спростовує попередні, розкриває додаткові факти і неочікувані взаємозв'язки, фактори та обмеження. Отримана таким чином інформація дає можливість експертам визначати ті проблемні питання, які потребують оптимізації.

Процедури анкетування дають можливість отримати достатню кількість інформації від великої кількості працівників підприємства. В порівнянні з опитуванням анкетування є більш об'єктивним і економічним інструментом одержання інформації про відношення працівника до праці, який може часто використовуватись, оскільки опитування є затратнішою процедурою і, як правило, застосовується до невеликої кількості працівників. Анкетування є особливо інформативними для оцінки взаємовідносин у колективі, мотивації до праці, систем оплати та стимулювання праці, компенсаційних виплат, ефективності діяльності керівників різних рівнів у сфері оплати праці та ін.

Експеримент є найбільш трудомісткою процедурою економічної експертизи оплати праці. Однак він є і найбільш ефективним інструментом отримання інформації для формулювання обґрунтованих висновків та рекомендацій. Ця процедура дає можливість порівняти результати експериментальної і контрольної груп працівників у процесі діяльності підприємства за визначеними заздалегідь параметрами.

На контрольно-аналітичній стадії економічної експертизи праці та її оплати перевіряється:

- правильність нарахування основної, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат;
- правильність оформлення документів, на підставі яких нараховувалася заробітна плата (табелів обліку викорис-

тання робочого часу, нарядів, рапортів, контрактів, розрахунково-платіжних відомостей та ін.);

- реальність відображення у первинних документах та формах звітності чисельності працівників та середньоспискової чисельності працюючих на підприємстві;
- правильність визначення обсягів виконаних робіт;
- правильність віднесення витрат з оплати праці на собівартість продукції;
- структура джерел формування фонду оплати праці;
- ефективність використання фонду оплати праці та правильність відображення його в обліку та у фінансовій звітності;
- правильність розподілу витрат на оплату праці між видами готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг) та по звітних періодах;
- своєчасність розрахунків з працівниками з оплати праці;
- правильність нарахувань на фонд оплати праці і утримань із заробітної плати та своєчасності їх сплати пенсійному фонду, органам соціального страхування тощо;
- стан обліку розрахунків з оплати праці;
- правильність розрахунку середньої заробітної плати для різноманітних цілей;
- повнота розкриття інформації про оплату праці у звітності;
- дотримання підприємством податкового законодавства при утриманні податків із фізичних осіб тощо [3; 8; 17].

При дослідженні організації оплати праці слід застосовувати наступні процедури, а саме:

- при аналізі тарифної системи основними процедурами для отримання матеріалів справи є аналітичний інструментарій, перевірка, запит, анкетування та експеримент;
- при аналізі систем і форм оплати праці – аналітичний інструментарій, перевірка, запит, анкетування та експеримент;

- при перевірці системи нормування праці – аналітичний інструментарій, перевірка, запит, підтвердження, анкетування та експеримент;
- при аналізі системи стимулюючих виплат – аналітичний інструментарій, опитування, анкетування та експеримент;
- при аналізі системи компенсаційних виплат – аналітичний інструментарій, перевірка, опитування, анкетування та експеримент;
- при аналізі стану виконання положень колективних договорів, трудових угод (контрактів) – опитування, анкетування та перевірка;
- при перевірці діяльності працівників різних рівнів управління оплатою праці на підприємстві – аналітичний інструментарій, опитування, анкетування та експеримент;
- при перевірці програмного забезпечення обліку оплати праці – перевірка, аналітичний інструментарій та опитування.

Однак перевірці елементів організації оплати праці повинна передувати оцінка організаційної структури відділу праці та заробітної плати. Для цього слід вивчити інформаційні потоки між цим відділом та іншими підрозділами підприємства.

Перевірку організації оплати праці на підприємстві доречно розпочати із аналізу нормування праці, який включає вивчення охоплення працівників нормуванням праці, ступеня виконання норм, їх якості і рівнонапруженості.

Охопленість працівників нормуванням праці характеризується часткою робіт, які нормуються в загальній їх кількості. Практика діяльності більшості вітчизняних підприємств показує необхідність перевірки впливу якості діючих норм, котра характеризується їх складом і структурою, рівнем виконання і напруженістю. Ступінь виконання норм можна оцінити на підприємстві двома способами. При першому порівнюється кількість виготовленої

продукції за звітний період з тією кількістю, котру повинен зробити працівник відповідно до встановлених норм. При другому – порівнюється нормований час (в годинах) на всі виконані роботи за звітний період і час, фактично затрачений на їх виконання (в годинах по таблицю).

Необхідно дослідити фактори, які впливають на рівень виконання норм. Практика показує, що на багатьох вітчизняних підприємствах відсутній точний облік фактично відпрацьованого часу, а також облік часу на понаднормові роботи і його втрати. Все це не дозволяє достовірно визначити відсоток виконання норм виробітку і, відповідно, враховувати й контролювати затрати праці.

Перевірка рівня напруженості норм дасть можливість виявити відповідність діючих норм праці необхідним затратам праці в даних організаційно-технічних умовах.

Важливою ділянкою економічної експертизи праці та її оплати є дослідження тарифної системи, яка застосовується на українських підприємствах. Оскільки тарифно-кваліфікаційні довідники містять нормативно-довідкові дані, яких слід дотримуватись, то економічна експертиза передбачає перш за все оцінку правомірності встановлення розрядів і визначення рівня кваліфікації на основі порівняння з їхніми даними. Тут може бути проведена також вибіркова атестація рівня кваліфікації і професійної компетентності працівників за наступними показниками:

- освіта;
- здатність до раціональної організації виконуваної роботи;
- здатність аналізувати проблемні ситуації, які виникають під час роботи і, відповідно, приймати правильні рішення чи робити необхідні висновки;
- здатність адаптуватись до нової ситуації та застосовувати нові підходи до вирішення наявних проблем;
- готовність до виконання завдання, які не входять до посадових обов'язків й самостійності їх виконання;

- якість виконання дорученої роботи, рівень відповідальності за доручену справу;
- інтенсивність праці, здатність і готовність виконувати великі обсяги роботи;
- вміння організувати працю підлеглих працівників;
- стиль спілкування: з підлеглими та з керівництвом;
- масштаб керівництва тощо.

Аналіз результатів вибіркової атестації дасть можливість зробити висновки про рівень тарифного нормування оплати праці. Правильність тарифікації є обов'язковою умовою ефективного функціонування тарифної системи.

Також слід провести вибіркочу перевірку правильності тарифікації робіт і працівників. Порівняння середнього тарифного розряду робіт та працівників дозволяє зробити наступні висновки:

- якщо середній розряд робіт рівний чи несуттєво відрізняється від середнього розряду працівників, то організація праці, зокрема тарифного нормування, правильна;
- якщо середній розряд робіт перевищує середній розряд працівників, але не більше ніж на 1, то така ситуація є допустимою. Вона в певній мірі стимулює працівників підвищувати кваліфікацію;
- якщо середній розряд робіт перевищує середній розряд працівників більш ніж на 1, то наслідком такої ситуації є, як правило, збільшення браку продукції;
- якщо середній розряд працівника вищий, ніж середній розряд робіт, то підприємство зобов'язане виплачувати працівнику так звану міжрозрядну різницю. Це призведе до перевитрат фонду оплати праці.

Важливим аспектом є також перевірка частки тарифної системи в структурі заробітної плати. В конкретних організаційно-технічних умовах найбільш оптимальною є частка тарифу, узго-

джена з нормуванням праці на підприємстві і особливостями організації оплати праці.

Дослідження систем і форм оплати праці слід розпочинати з виявлення умов, при яких економічно доцільно використовувати форми почасової або відрядної систем оплати праці. При цьому необхідно вивчити особливості технології, обладнання, організації виробництва і оплати праці, вимог до якості роботи, необхідності врахування особистісних й колективних інтересів.

Почасова система оплати праці все частіше взаємодіє з відрядною, а також із системою преміювання, адже в умовах загострення конкурентної боротьби важливого значення набуває преміювання за економію ресурсів, яке сприяє зниженню витрат виробництва. Тому перевірку систем та форм оплати праці доцільно завершити аналізом преміальної системи.

Преміям належить важливе місце в матеріальному стимулюванні праці, оскільки преміювання дозволяє пов'язати заробітну плату із різними характеристиками праці і на цій основі забезпечувати індивідуальну чи колективну матеріальну зацікавленість в кількісних та якісних результатах праці, а також зниження витрат на виробництво і підвищення його рентабельності. Тому під премією необхідно розуміти елемент додаткової частини заробітної плати, яка виплачується працівникові за досягнення певних показників.

Таким чином, премії є різновидом стимулюючих виплат. Однак, на відміну від стимулюючих доплат і надбавок, які мають постійних характер (регламентуються нормативно-правовими актами), премії призначені заохочувати працівників вирішувати певні завдання (економія виробничих ресурсів, підвищення якості продукції, введення в дію об'єкта, виконання особливо важливих завдань тощо) і можуть носити періодичний характер чи бути разовими.

Відмінність премії від основної заробітної плати полягає в тому, що основна заробітна плата характеризує затрати праці, а

премії – її результати. Основна заробітна плата характеризує об'єктивну сторону праці і не враховує суб'єктивного відношення працівника до своєї трудової діяльності. Преміюванню ж підлягає праця не будь-якого змісту, а праця, яка призвела до досягнення раніше встановлених виробничих показників. Право на премію виникає не після будь-якого проміжку часу, а лише після такого періоду (місяць, квартал і т. д.), з яким пов'язуються досягнення встановлених показників.

Преміальна система складається з елементів, які знаходяться у тісному взаємозв'язку. До таких елементів відносять: показники і умови преміювання; коло працівників, яких преміюють; розміри преміальних виплат; порядок розрахунку премій; періодичність преміювання; джерела преміювання; перелік виробничих недоліків, у зв'язку з якими премія не нараховується.

Формою вираження преміальної системи на підприємствах є Положення про преміювання, котре розробляється спеціалістами з праці і затверджується керівником підприємства з врахуванням вимог представницького органу працівників. На основі загального Положення про преміювання можуть розроблятися Положення про преміювання працівників окремих структурних підрозділів, які враховують специфічні умови праці на кожному з них. Крім того, допускається встановлення індивідуального порядку преміювання конкретного працівника, умови якого визначаються трудовим договором, укладеним між працівником і працедавцем. Положення про преміювання може бути також частиною Положення про оплату праці на підприємстві.

Отже, для забезпечення стимулюючої дії системи преміювання на матеріальну зацікавленість працівників вважаємо за необхідне дотримуватись наступних принципів організації системи преміювання на підприємстві:

- розмір премій не повинен бути нижчим за «порог відчутності» – 10%;

- єдність в підході до структури заробітної плати всіх працівників підприємства, оскільки його відсутність посилює диференціацію в доходах між однаковими за складністю і відповідальністю роботами;
- адресний характер премій.

Також необхідно перевірити доцільність використання безтарифного варіанту організації оплати праці на підприємстві. Якщо безтарифна система оплати праці застосовується на підприємстві, то при її перевірці виявляється обґрунтованість встановлення кваліфікаційних рівнів працівників. Крім того, важливим моментом при безтарифному регулюванні є аналіз сукупності і ступеня впливу показників, які відображають внесок конкретного працівника в загальні результати діяльності колективу.

Здійсненні експертом експертні дії і всі зібрані докази з праці та її оплати повинні бути документально оформленні.

На кожній стадії економічної експертизи праці та її оплати повинні складатись свої характерні робочі документи. Наприклад, на початковій стадії – договір і документ попереднього експертного огляду, документи оцінки системи внутрішнього контролю, план економічної експертизи та інші; на контрольно-аналітичній стадії – документи здійснення експертних дій; на завершальній стадії – експертний висновок.

По закінченні процедур збору даних для формування експертних рекомендацій здійснюється підготовка висновків за результатами перевірки. Після порівняння фактичних даних з критеріями оцінки ефективності слід підготувати висновки, котрі повинні вказувати, в якому ступені результати в перевіряючій сфері діяльності чи роботі організації відповідають використовуваним критеріям оцінки ефективності, і сформулювати висновки по відношенню до цілей, поставлених в рамках цієї перевірки. Іншими словами, шляхом порівняння фактичних даних із встановленими критеріями аудиторі формують звіти за результатами перевірки, відображаючи в них, що зроблено реально і що повинно бути до-

сягнуто відповідно до плану. Потім на їхній основі формують висновки відповідно до отриманих результатів. З врахуванням цього формуються рекомендації про те, що необхідно зробити для поліпшення існуючої ситуації і підвищення результативності управління ресурсами.

Тут важливо відмітити, що якість наступного етапу перевірки визначається на попередньому і залежить від якості зробленої в рамках нього роботи. Крім того, логіка побудови експертного дослідження передбачає можливість формування в ході її проведення висновків, які безпосередньо не відносяться до цілей перевірки, але які мають важливе значення для підвищення результативності використання праці. У зв'язку з тим, відповідний орган контролю повинен передбачити процедуру доведення вказаних рекомендацій до об'єкта контролю. При цьому недоцільно їх включати в експертний висновок за результатами перевірки. Їх доведення необхідно здійснювати окремими інформаційними листами відповідним адресатам.

На завершальній стадії економічної експертизи оплати праці, зібрані в процесі перевірки експертні матеріали, експерту необхідно проаналізувати на основі затверджених критеріїв оцінки ефективності. За наслідками порівняння отриманих експертних матеріалів з критеріями оцінки ефективності слід підготувати висновки, які повинні вказувати, в якому ступені результати проведеної експертизи відповідають використаним критеріям оцінки ефективності, і сформулювати висновки відносно цілей, поставлених в рамках перевірки. Тобто експерти проводять порівняння того, що повинно бути, і таким чином виявляють чинники, які свідчать про неефективне використання ресурсів об'єктами перевірки.

При проведенні порівняльного аналізу і підготовці висновків за його результатами слід виходити тільки з одержаних та зібраних фактичних доказів. На основі зроблених висновків експерти повинні визначити причини, які приводять до неефективних результатів діяльності об'єкту економічної експертизи, і сформу-

лювати відповідні висновки по кожній меті даної перевірки, які включають в експертний висновок.

Ці висновки повинні:

- підтверджувати відповідність тих або інших фактичних результатів діяльності об'єкта перевірки затвердженим критеріям;
- вказувати ступінь, характер й значущість виявлених відхилень від затверджених критеріїв;
- визначити причини існуючих проблем і результату, які вони можуть спричинити за собою;
- вказувати відповідальних осіб, до компетенції яких відносяться виявлені проблеми.

При цьому слід враховувати, що вагомість висновків залежить від переконливості доказів, а також логіки, використаної при їх підготовці.

У випадку якщо в результаті економічної експертизи оплати праці виявлені недоліки, а зроблені висновки вказують на можливість істотно підвищити якість і результати роботи підприємства, що перевіряється, то в такому випадку експерти повинні підготувати відповідні рекомендації для вживання необхідних заходів по усуненню цих недоліків.

Рекомендації, ґрунтуючись на відповідних висновках повинні бути:

- направлені на усунення основних причин існування виявлених недоліків або проблем;
- доступними, стислими і простими за формою, а також достатньо повними за змістом для їх розуміння у випадку, якщо вони розглядаються окремо;
- орієнтовані на вживання конкретних заходів і повинні бути передані управлінському персоналу підприємства, що відповідають за їх ухвалення і вповноважених на це;
- позитивними з погляду їх тональності і змісту;

- практичними, тобто здійсненими в розумний термін і враховувати правові та інші обмеження;
- економічно ефективними, тобто витрати, пов'язані з їх виконанням, не повинні перевищувати одержану вигоду;
- орієнтованими на результати, які можна оцінити, або змиряти;
- сформульовані так, щоб можна було перевірити їх виконання.

Результати проведеної економічної експертизи повинні відображатися в експертному висновку, який повинен виключати можливість неоднозначного трактування будь-яких положень і містити лише обґрунтовану та об'єктивну інформацію.

Експертний висновок за результатами економічної експертизи повинен включати:

- вступну частину – в якій наводяться загальні відомості про об'єкт дослідження;
- описову частину – в якій викладається процес дослідження: які операції, процедури та системи контролювалися; які експертні дії проводились і в яких обсягах; яких заходів необхідно вжити підприємством для виправлення недоліків у обліку та фінансовій звітності, підвищення ефективності внутрішнього контролю; який буде позитивний ефект від запровадження таких заходів;
- рекомендації – наводяться додаткові пропозиції щодо поліпшення ведення бухгалтерського обліку, формування достовірної фінансової звітності, пропозиції щодо підвищення дієвості внутрішнього контролю, ефективності використання ресурсів підприємства;
- додатки – включають документи, які підтверджують зроблені аудитором висновки та рекомендації в експертному висновку.

При формуванні експертного висновку необхідно забезпечити:

- достовірність та повноту зібраної інформації;
- точність і об'єктивність аналізу та ґрунтовність висновків;
- реальність, конкретність та корисність наданих рекомендацій;
- переконливість (доказовість) опису висновків і рекомендацій.

Проект експертного висновку стосовно ефективності праці та її оплати передається для обговорення керівництву підприємства. Не виключено, що економічна експертиза може стати предметом дискусії, за наслідками якої конструктивні зауваження можуть бути не враховані. Результати обговорення проекту експертного висновку можуть оформлятися протоколом. Управлінський персонал підприємства здійснює моніторинг та облік стану впровадження результатів (пропозицій) економічної експертизи праці та її оплати відображених в експертному висновку.

Список використаних джерел:

1. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Григор'єва М. І. Економіка праці й соціально-економічні відносини: навчальний посібник / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 440 с.
2. Дікань Л. В. Судово-економічна експертиза: навч.-практ. посіб. / Л. В. Дікань, В. Д. Понікаров, О. В. Кожушко. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 220 с.
3. Дондик Н. Я. Судова бухгалтерія / Н. Я. Дондик, Г. П. Дондик. К.: Центр учбової літератури, 2011. 208 с.
4. Закон України «Про колективні договори і угоди», веб-сайт: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3356-12>. (дата звернення: 11.03.2021 р.)
5. Закон України «Про судову експертизу», веб-сайт: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 31.01.2021 р.)
6. Карпіщенко О. І. Економіка праці та соціально-трудоі відносини: навчальний посібник / О. І. Карпіщенко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 264 с.

7. Климович Л. П. Научные основы современной экономической экспертизы: монография / Л. П. Климович. М.: Проспект, 2014. 143 с.
8. Кодекс законів про працю України: веб-сайт: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 31.10.2020 р.)
9. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / А. М. Колот. [вид. 2-ге, без змін]. К.: КНЕУ, 2006. 340 с.
10. Методологические основы судебно-бухгалтерской экспертизы: монография / Т. В. Котенева. – Самара: Изд-во Самар. Гос. Экон. Ун-та, 2007. 170 с.
11. Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисцип. / Г. Г. Мумінова-Савіна. К.: КНЕУ, 2004. 268 с.
12. Осовий Г. Питання реформи оплати праці в Україні в контексті реалізації плану дій щодо євроінтеграції / Г. Осовий // Україна: аспекти праці, 2005. № 3. С. 3–11
13. Перезовова І. В. Теоретико-методологічні основи економічної експертизи як форми фінансового контролю: монографія / І. В. Перезовова. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 320 с.
14. Понікаров В. Д., Попова С. М., Попова Л. М. Судово-економічна експертиза: навчальний посібник. Видання 2-е, доп. та перероб. / В. Д. Понікаров, С. М. Попова, Л. М. Попов. Харків: Еспада, 2008. 272 с.
15. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2008 р. № 595 веб-сайт: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>. (дата звернення: 21.01.2021 р.)
16. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: Наказ Міністерства Юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5 веб-сайт: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>. (дата звернення: 28.02.2021 р.)
17. Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України // Міністерство юстиції України: веб-сайт: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search/4> (дата звернення: 01.04.2021 р.)

2.4. Економічна експертиза фінансової неспроможності підприємства за даними фінансової звітності

Негативні тенденції притаманні сучасним умовам господарювання пов'язані з ростом кількості злочинів економічного характеру. Розкрити їх доволі складно без здійснення економічної експертизи, яку вважають важливим інструментом економіки будь-якого суспільства. Без економічної експертизи неможливе належне функціонування не тільки судової системи, а й застосування відповідних статей кримінального кодексу, законодавчих актів, які регулюють діяльність економічних суб'єктів.

Вивчення інформаційних джерел свідчить, що більшість досліджень науковців спрямовані на з'ясування порушень, які виникають під час проведення операцій господарського і фінансового характеру, а питання пов'язані з економічною експертизою фінансової звітності господарюючих суб'єктів досліджуються недостатньо. Слід вказати, що досить вагома частина порушень господарського законодавства здійснюється обліковим персоналом саме під час формування фінансової звітності. За таких умов фінансова звітність стає не тільки джерелом інформації, яка комплексно характеризує умови і результативність діяльності підприємств, але і важливим об'єктом економічної експертизи. Це відбувається тоді, коли контролюючі органи виявили порушення, різні протиправні дії в економічній діяльності або тенденції, які завдали чи могли б завдати її збитків; коли розслідуються економічні злочини та розглядаються господарські суперечки між економічними суб'єктами.

У ході проведення експертизи фінансової звітності перед експертом постають завдання, які пов'язані з документальним обґрунтуванням та аналізом:

- показників фінансового стану, структури майна підприємства та джерел його формування;
- показників стану і ефективності використання оборотних активів, джерел їх придбання;
- джерел власного капіталу та фінансових результатів діяльності;
- реальності розрахунку із контрагентами;
- економічної доцільності одержання та використання кредитів та позик, витрат та цін як факторів фінансової незалежності і беззбитковості.

Крім того, експерт повинен визначити документальну обґрунтованість:

- суми внеску засновників підприємства при формуванні статутного капіталу і розміру частини майна, яке мають бути повернуто при вибутті зі їх складу;
- розміру збитку, понесеного від необґрунтованого заниження або несплати орендних платежів;
- фактів нецільового використання державних коштів, які отримані підприємством за бюджетною програмою;
- фактів наявності у підприємства заборгованості з оплати праці станом на певну дату;
- розміру дивідендних виплат, здійснених підприємством емітенту корпоративних прав за певний період тощо.

Поставлені завдання визначають перелік питань, що повинні розглядатися. Досліджуючи показники фінансової звітності, експерти за допомогою відповідного методичного інструментарію здійснюють поглиблений аналіз фінансового стану, характеризують стійкість функціонування підприємства. Відповідно з його результатами оцінюють забезпеченість суб'єкта господарювання необхідним обсягом фінансових ресурсів, доцільність та ефективність їх використання, рівень платоспроможності, рентабельності діяльності, налагодженість ним господарських взаємовідносин із контрагентами.

З'ясування вказаних аспектів є досить важливими у судово-економічних дослідженнях з питань фінансової неспроможності, оцінки вартості майна економічного суб'єкта, визначення частки власник власників у ньому. Застосовуючи аналітичні дослідження, вивчають реальні фінансові ситуації, в яких опиняється підприємство та оцінюють вплив різноманітних факторів, які зумовили їх виникнення. Такими факторами можуть бути як помилки чи непрофесіоналізм апарату управління, так і умисні протиправні вчинки, які стосуються незаконного збільшення чи зменшення прибутку, привласнення цінностей, порушення фінансової, платіжної дисциплін, легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Через це, при проведенні економічної експертизи інформації поданої у фінансовій звітності, об'єктами дослідження, першочергово, стають ті форми звітності підприємства, де відображаються фінансові результати діяльності і динаміка грошових коштів за певний період.

Вітчизняні підприємства працюють у досить складних економічних умовах, які характеризуються нестабільністю макроекономічної ситуації, жорсткою конкуренцією, відсутністю достатнього обсягу інвестицій, що може призвести діяльність економічного суб'єкта до кризового стану, втрати ним фінансової спроможності, а у подальшому, і до можливого банкрутства.

Категорія «банкрутство» і окремі його види виникли у ХХ ст. Під банкрутством розуміють визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [12]. У залежності від причин, які зумовлюють фінансову кризу підприємства, розрізняють реальне, фіктивне або умисне банкрутство.

Реальне банкрутство виникає через здійснення неефективної, збиткової роботи та ризикованих операцій, які призводять до ка-

тастрофічних втрат ресурсів, що не дозволяють підприємству здійснювати успішну господарську діяльність.

Фіктивне банкрутство виникає внаслідок навмисного оголошення підприємством своєї неспроможності для отримання відстрочки за своїми кредитними зобов'язаннями чи знижки за обсягом кредиторської заборгованості. Таке банкрутство суб'єкта господарювання виникає внаслідок умисного створення його керівником чи власником стану фінансової неспроможності в особистих інтересах чи інтересах інших осіб через умисне некомпетентне фінансове управління. Стаття 215 Господарського кодексу України трактує умисне банкрутство як стійку неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликану цілеспрямованими діями власників (власника) майна або посадових осіб суб'єкта, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства, інтересам кредиторів, що охороняються законом [1].

Фіктивне банкрутство пов'язують із приховуванням, знищенням, фальсифікацією облікових документів і інших даних, які відображають його економічну діяльність; приховуванням інформації щодо розміру належного майна, місця його знаходження, передачі майна в інше володіння, відчуження чи навіть його знищення тощо.

Необхідно вказати, що у Кримінальному кодексі України (стаття 219) використовується поняття «доведення до банкрутства» та визначається відповідальність за доведення економічного суб'єкта до такого стану. Згідно із вказаною статтею, «доведення до банкрутства» – це умисне, з корисливих мотивів, іншої особою зацікавленості або в інтересах третіх осіб вчинення власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової його неспроможності, якщо це завдало значних матеріальних втрат державі чи кредиторю [6].

Банкрутство інколи застосовують як інструмент конкурентної боротьби. Агресивний інвестор, скупивши борги певного підприємства, може ініціювати процедуру банкрутства та призначи-

ти свого арбітражного керуючого, через якого надалі контролювати діяльність і всі фінансові потоки боржника. Доцільно вказати, що банкрутство пов'язують як із зовні легальними операціями, так із прямими порушеннями закону – фальсифікацією документів, підкупом посадових осіб, приховуванням майна тощо. Часто експерти констатують, що сам факт порушення справи про банкрутство або визнання підприємства банкрутом є наслідком некоректних чи навмисних дій менеджменту підприємства-боржника. Тому, протиправне банкрутство можна назвати, як економічно, так і соціально небезпечним явищем, що руйнує ринкові засади здійснення економічної діяльності і супроводжується певними діями та конкретними ініціаторами (рис. 1).

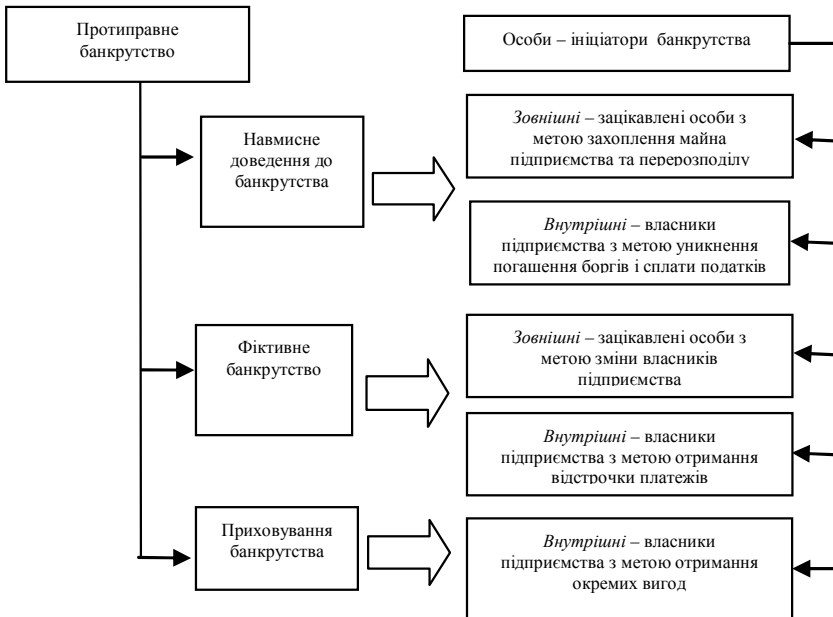

Рис. 1. Протиправні дії при банкрутстві та його ініціатори

Таким чином, фіктивне банкрутство, навмисне доведення економічного суб'єкта до банкрутства, приховування банкрутства вважають специфічними правопорушеннями, що переслідуються законом. Адже такі, протиправні види банкрутств виникають у наслідок злих намірів, навмисних дій з метою несплати боргів або отримання відстрочки їх погашення, захоплення майна суб'єкта господарювання та зміни його керівництва. Існують підприємства, що, прикриваючись процедурою банкрутства, намагаються не виконувати зобов'язань перед своїми кредиторами і, особливо, державою.

Для виявлення випадків недобросовісних дій при банкрутстві необхідно удосконалювати весь механізм банкрутства, тобто методичну, методологічну базу, яка використовується при вивченні справи щодо банкрутства підприємств. Застосування такого механізму має запобігати навмисному створенню стану неплатоспроможності суб'єкта та сприяти підвищенню відповідних параметрів його економічної безпеки.

Необхідною складовою, без якої не проводять експертизу банкрутства є аналіз даних фінансової звітності підприємства. За його допомогою оцінюють фінансовий стан, ідентифікують у просторово-часовому розрізі зміни, які відбуваються, виявляють фактори, що їх зумовили, дають рекомендації стосовно зміцнення фінансових позицій суб'єкта господарювання. Аналіз є не тільки методом оцінювання, але й методом прогнозування можливого напрямку розвитку фінансової стійкості підприємства.

Окремо слід відзначити роль фінансової звітності для оцінювання фінансово-господарської діяльності підприємств для обґрунтування рекомендацій та здійснення превентивних заходів із запобігання банкрутства. Тому аналіз фінансового стану підприємства, ретельна оцінювання даних наведених у фінансовій звітності є надзвичайно важливими як для самого підприємства, так і необхідними для арбітражного керуючого, фіскальних органів та

органів державного управління при дослідженні його діяльності на наявність ознак протиправних дій, які зумовили банкрутство.

Державними установами України розроблені методичні підходи до оцінювання фінансового стану підприємств. Зокрема, Агентством з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій було запроваджено Методику проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій [17], а також Методику інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій [16].

Міністерство фінансів та Фонд державного майна України у 2001 році затвердили Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації [20], а Міністерство економіки у 2006 році – Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [18].

У 2013 році Міністерство юстиції України затвердило Порядок проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства [21]. Цим же міністерством у 2014 році були затверджені Зміни до Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств [13].

Дослідження вказаних вище нормативних актів дозволяє стверджувати, що аналіз фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання з виявлення ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства, який перед-

бачений Порядком [21], проводиться згідно Методичних рекомендацій [18]. Запропонована у вказаному нормативно-правовому акті методика діагностики банкрутства підприємств національної економіки разом із визначенням ознак протиправних банкрутств (фіктивних, навмисних і прихованих) передбачає проведення аналізу фінансового стану економічного суб'єкта у певній послідовності. Розглянемо її основні напрямки.

Насамперед, вивчають основні показники, які характеризують діяльність неплатоспроможного підприємства за попередні періоди, щоб сформувати загальну уяву щодо перспективних тенденцій його розвитку. Ними є: загальні показники діяльності (чистий дохід, чистий прибуток, середньооблікова чисельність працівників, продуктивність праці, фонд оплати праці, обсяг активів та їх складових, обсяг власного капіталу); показники ліквідності; показники фінансової стійкості та рентабельності. Алгоритми розрахунку перерахованих показників подано у [18]. Далі, на підставі показників фінансової звітності підприємства розраховують фактичні (поточні звітні) значення, вивчають їх динаміку і порівнюють із нормативними. На підставі результатів аналізу показників формується висновок про динаміку змін та її вплив на стан платоспроможності підприємства.

Аналіз фінансових факторів, які зумовили неплатоспроможність та можливість санації підприємства вимагають дослідження динаміки майна підприємства, його структури, а також джерел формування, визначення швидкості обороту активів та оцінювання виявлених змін.

Важливим в аналітичному дослідженні є оцінювання грошових потоків підприємства за видами діяльності, вивчення динаміки показників за даними Звіту про рух грошових коштів. Результати аналізу руху грошових коштів є підґрунтям оцінювання якості управління підприємством. Якість управління підприємства характеризується ознакою «добре», коли за звітний період чистий рух коштів від операційної діяльності має позитивне значення, а

від інвестиційної та фінансової від'ємне. Якщо за звітний період чистий рух коштів від операційної та фінансової діяльності є позитивним, а від інвестиційної – від'ємним, то якість управління вважається нормою. За умови негативного грошового потоку від операційної діяльності та позитивного від інвестиційної і фінансової діяльності, якість управління підприємством оцінюється рівнем – «криза» [18].

Проведення аналізу фінансового стану суб'єкта господарювання передбачає також оцінювання складу та динаміки показників фінансових результатів і операційних витрат на підставі даних Звіту про фінансові результати.

Аналізуючи фінансовий стан з метою виявлення ознак банкрутства підприємства, досить важливою є інформація про обсяг його чистих активів та рівень забезпечення зобов'язань, рух власного капіталу, склад та швидкість погашення заборгованостей.

При проведенні аналізу інвестиційної і інноваційної діяльності підприємства доцільним є визначення ефективності їх здійснення.

Якщо за результатами аналізу фінансового стану підприємства визнано його неплатоспроможність, то необхідно оцінити фактори, що зумовили такий стан, підтвердити чи спростувати ознаки фіктивного, прихованого або умисного доведення до банкрутства та визначити доцільність застосування санаційної процедури.

У [18] для визначення ознак фіктивного банкрутства пропонується визначати показник забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами шляхом зіставлення суми активів із сумою зобов'язань. При цьому до складу зобов'язань, крім основної суми боргу, відносять відсотки, штрафи, пені та неустойки (за їх наявності). Якщо розрахований показник більший від одиниці при нульовій або позитивній рентабельності, то це є свідченням наявності ознак фіктивного банкрутства на підприємстві.

Для підтвердження достовірності даних про обсяг активів підприємства слід провести його інвентаризацію, що дозволить

встановити відсутні об'єкти майна, а також оцінити фактичну їх вартість. Якщо існує певна ймовірність того, що економічний суб'єкт навмисно доведений до банкрутства чи банкрутство фіктивне, то фактична вартість активів може суттєво відрізнятись від балансової.

Аналіз підприємства-боржника проводиться за три попередні роки, які передують провадженню справи про банкрутство [6]. Існують випадки, коли діяльності підприємства-боржника на початку проведення аналізу ще не притаманні ознаки фінансової неспроможності. При навмисному чи фіктивному банкрутстві процес втілення не правочинних схем банкрутства може перебувати ще на підготовчій стадії до порушення справи про банкрутство. Тоді, завдання аналізу полягатиме не тільки у діагностуванні наявності чи відсутності фактів умисного, фіктивного банкрутства, але й у виявленні відповідних процедур підготовки підприємства до нього. При цьому необхідним стає проведення детального аналізу діяльності за будь-який період, якщо з'явилася підозра про те, що на даний час у підприємства наявними є ознаки протиправних дій, які стали причиною банкрутства.

При визначенні ознак дій з доведення до банкрутства оцінюється рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за такими показниками [18]:

- забезпечення зобов'язань підприємства всіма його активами як відношення суми активів до суми його зобов'язань;
- забезпечення зобов'язань підприємства його оборотними активами як відношення оборотних активів до суми зобов'язань;
- розмір чистих активів як різниця між сумою активів підприємства та сумою його зобов'язань.

Якщо значення перерахованих показників погіршилися протягом аналізованого періоду, то причини встановлюються на підставі перевірки фінансово-господарських договорів підприємства.

Економічними ознаками дій з доведення до банкрутства будуть вважатися ті, які зумовили погіршення показників фінансового стану підприємства. Ними можуть бути не вигідні або фіктивні угоди, фінансові інвестиції у несприятливих умовах. Навмисне погіршення фінансово-господарського стану підприємства у пропонується визначити за такими основними ознаками [18]:

- необґрунтовані виплати грошових коштів, передачі активів третім особам;
- прийняття нераціональних управлінських рішень, які негативно впливають на фінансово-господарську діяльність підприємства і ведуть до фінансових збитків та втрат;
- фальсифікація звітності, знищення документів або інформації, яка унеможливує ефективну роботу підприємства;
- низький рівень претензійно-позовної роботи, відсутність заходів для стягнення заборгованості;
- зменшення розміру, приховування та заниження оцінки майна, яке знаходиться у розпорядженні підприємства;
- штучне збільшення розміру дебіторської заборгованості;
- продаж задіяних у виробничо-господарській діяльності основних засобів, невідповідність ціни їх реалізації ринковій;
- продаж товарів, виконання робіт, надання послуг підприємством, за ціною, нижчою за собівартість без належних економічних підстав;
- у разі збиткової діяльності підприємства спрямування отримуваних грошових засобів та інвестицій на закупівлю товарів, робіт, послуг, безпосередньо не задіяних у виробничо-господарській діяльності;
- необґрунтоване зменшення або збільшення штату підприємства;
- зменшення обсягу активів, необхідних для здійснення операційної діяльності. Якщо питома вага майна, необ-

хідного для вказаного виду діяльності підприємства (основного джерела формування грошових потоків) зменшується, то це може бути ознакою того, що воно у подальшому не планує функціонувати;

- перевищення оборотності дебіторської заборгованості над кредиторською. Про вміння підприємства використовувати позики довше, ніж дозволяти це робити своїм боржникам (дебіторам) свідчить про вищу швидкість обороту дебіторської заборгованості у порівнянні зі швидкістю обороту кредиторської;
- штучне збільшення кредиторської заборгованості «своїм» кредиторам за рахунок сплати штрафів, повернення збитків. Збільшення обсягів даної складової позиченого капіталу в значних розмірах може стати причиною банкрутства підприємств;
- зниження чистого доходу (виручки) від реалізації продукції товарів, робіт, послуг та зростання інших витрат (адміністративних, інших операційних витрат);
- ріст витрат зумовлених фактами списання дебіторської заборгованості.

Перераховані ознаки виявляють при розрахунку та вивченні динаміки розглянутих нами показників, оцінюванні структури балансу підприємства, проведенні факторного аналізу зміни його показників.

Якщо підприємством подається потенційним кредиторам (банківським установам, державним установам, постачальникам, покупцям, господарському суду) недостовірна інформація про фінансовий та майновий стан, то це може свідчити про наявність ознак дій з приховування банкрутства. Такі ознаки пов'язані не з тимчасовими фінансовими труднощами, які ведуть до прострочення платежів, а з стійкою фінансовою неспроможністю, яка виключає виконання підприємством вимог кредиторів. До її ознак належить [18]:

- збитковість діяльності протягом двох років;
- призупинення платежів протягом останніх трьох місяців, за наявності боргових зобов'язань, строки платежів за якими настали;
- наявність значної (понад триста мінімальних розмірів заробітної плати) суми непогашених боргових зобов'язань, строки платежів за якими настали більше як три місяці тому;
- наявність значної суми непогашених боргових зобов'язань, визнаних підприємством або підтверджених виконавчими документами;
- наявність у підприємства значної суми непогашених штрафів, пені, неустойки, визнаних у судовому порядку, за невиконання умов договорів та недотримання вимог законодавства;
- наявність заяви про порушення провадження у справі про банкрутство даної юридичної особи, прийнятої до розгляду господарським судом, або провадження у справі про банкрутство цієї юридичної особи.

Варто зазначити, що обсягу даних, які містяться у фінансовій звітності може бути недостатньо для формулювання висновку щодо наявності чи відсутності ознак протиправних банкрутств. Тоді, експерту повинна бути надана вся необхідна інформація (реєстри аналітичного, синтетичного обліку, укладені угоди і т. д.) стосовно підприємства-боржника. Після проведення детального аналізу та за його результатами формулюють висновок щодо наявності чи відсутності ознак протиправних банкрутств. Якщо за попередні періоди виявлено не правочинні дії, які могли стати причиною банкрутства підприємства, то на основі оцінки характеру порушення можна визначити тип банкрутства стосовно кожного окремого випадку.

Необхідно наголосити на тому, що під час експертизи фінансового стану підприємства здійсненню аналізу має передувати аудит його фінансової звітності. Результати аналізу, його глибина та необхідність врахування факторів, які впливають на об'єкт експертного дослідження, значною мірою, визначаються об'єктивністю, достатністю інформаційних джерел. Достовірність ж фінансової звітності підтверджується аудиторським висновком, що і є підставою подальшого її використання експертом під час дослідження.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Дата оновлення 12.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення 03.02.2020).
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. Дата оновлення 18.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення 03.02.2020).
3. Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г., Сидорчук В. М., Пентюк І. К. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
4. Дондик Н.Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів: монографія. К.: Атіка, 2007. 144 с.
5. Завора Т. М.Тополь. І. С. Методичне забезпечення судово-бухгалтерської експертизи. *Економіка і регіони: науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка*. 2008. № 4. С. 149–151.
6. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення 20.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 03.02.2020).
7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 03.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення 19.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення 04.02.2020).

8. Остап'юк Н. А. Обліково-аналітичне забезпечення бухгалтерської експертизи : теорія і методика : автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.06.04. Київ, 2006. 18 с.
9. Панченко І. А. Організація судово-бухгалтерської експертизи: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис.... канд. екон. наук 08.00.09. Київ. 2007. 32 с.
10. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. 224 с.
11. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. Дата оновлення 18.09.2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення 03.02.2020).
12. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. Дата оновлення 13.03.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернення 03.02.2020).
13. Про затвердження Змін до Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства. Наказ Міністерства юстиції України від 12.09.2014р. № 1530/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1124-14> (дата звернення 27.01.2020).
14. Про затвердження інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2003 р. № 170/5. Дата оновлення 17.08.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11> (дата звернення 02.02.2020).
15. Про затвердження інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. Дата оновлення 22.02.2019. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page> (дата звернення 03.02.2020).

16. Про затвердження методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій. Наказ Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.98 р. № 22 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98> (дата звернення 03.02.2020).
17. Про затвердження методики проведення поглибленого аналізу фінансового-господарського стану підприємств та організацій. Наказ Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27. 06.97 р. № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-97> (дата звернення 03.02.2020).
18. Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. Дата оновлення 26.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06> (дата звернення 02.02.2020).
19. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.13. № 73. Дата оновлення 31.05.2019р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення 31.01.2020)
20. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації. Наказ Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121. Дата оновлення 04.01.2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0121-01> (дата звернення 02.02.2020).
21. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства. Наказ Міністерства юстиції України від 26.02.2013.

Розділ 2. *Окремі питання проведення економічних експертиз та експертних досліджень*

- № 327/5. Дата оновлення 12.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0331-13#n14> (дата звернення 28.01.2020).
22. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах Постановою Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997р. № 8. Дата оновлення 25.05.1998. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення 02.02.2020).
23. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. Дата оновлення 14.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 03.02.2020).
24. Серединська В.М., Загородна О.М., Федорович Р.В. Економічний аналіз: навч. посібник; за ред. проф. Р.В.Федоровича. Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. 416 с.
25. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-ІV. Дата оновлення 18.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (дата звернення 27.01.2020).
26. Швець В. Є. Основи бухгалтерського обліку та судово-бухгалтерської експертизи: підручник. К.: Каравела, 2008. 240 с.

Розділ 3

АНАЛІЗ ТА АУДИТ ЯК НЕОБХІДНІ СКЛАДОВІ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1. Роль інформаційного поля підприємства у розвитку експертних досліджень

Формування інформаційного суспільства в Україні вимагає зміщення центру уваги з консервативних видів інформації, отриманих на основі ведення фінансового обліку, на отримання великих обсягів інформаційних ресурсів, які формуються в інформаційному полі підприємства.

Якщо в до комп'ютерну епоху інформацію не розглядали в якості економічної категорії і мало хто з економістів надавав їй великого значення, то з появою комп'ютера положення кардинально змінилося. У 80-і роки минулого століття почали швидко розвиватися науки про інформацію й одним з основних її завдань стало визначення сутності терміну «інформаційні ресурси». Тлумачення і обговорення цього терміну почалося з того моменту, коли помітним став перехід найбільш розвинутих країн світу до інформаційного суспільства, що співпадало у часі з 70-ми роками ХХ століття.

Питанню інформаційних ресурсів присвячено значну кількість публікацій, в яких відбилися погляди на сутність і дефініції

поняття «інформація» авторів різних наукових шкіл [1; 2; 3; 4]. Узагальнюючи значну кількість тлумачень поняття інформація та інформаційні ресурси, дає підставу автору запропонувати дефініцію, яка може бути зрозумілою широким колам працівників управлінської системи підприємств, які користуються інформаційними ресурсами.

Автор пропонує інформаційними ресурсами називати сукупність достовірних повідомлень з різних джерел, отриманих інформаційною службою на основі зібраного та обробленого масиву різноманітних даних про факти, які стосуються сфери фінансової та господарської діяльності підприємства і становлять семантичну цінність для користувачів з метою контролю та координації дій персоналу щодо функціонування і розвитку бізнесу.

Разом з наведеною нами, існують також інші дефініції, коли інформаційні ресурси розглядають як окремі документи або масиви документів або документи і масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах). Такі документи і масиви інформації не існують самі по собі. У них в різних формах зафіксоване знання, якими володіли люди, що створювали їх, тому інформаційні ресурси у широкому розумінні ідентифікуються із знаннями, підготовленими людьми для соціального використання в бізнесі та суспільстві, які зафіксовані на різного роду матеріальних носіях.

Не тільки в теорії, а й на практиці потрібно розрізнити такі поняття, як дані та інформація. Дані завжди виступають як сирій матеріал для отримання інформації. Масив необроблених фактів про фінансову чи господарську діяльність не можна назвати інформацією, оскільки він не може бути використаним для прийняття управлінських рішень. Неупорядкований масив даних вимагає певних процедур групування й обробки за різними заздалегідь визначеними критеріями, кількість яких залежить від ерудиції та

фантазії інформаційних працівників підприємства і запитів користувачів.

Будь-які повідомлення стають інформацією лише тоді, коли на її основі люди приймають рішення та використовують як засіб комунікаційних зв'язків між економічними агентами всередині та за межами підприємства.

У справі отримання та використання інформаційних ресурсів необхідний певний рівень інформаційної культури усіх рівнів менеджменту, який здійснює інформаційну політику за методологією, розробленою директором і командою працівників спеціалізованої інформаційної служби [5].

Інформаційні ресурси, якщо їх сприймати як знання, відчужені від тих людей, які їх нагромаджували, узагальнювали, аналізували, створювали і тому подібне. Ці знання матеріалізувалися у формі документів, баз даних, баз знань, алгоритмів, комп'ютерних програм а також витворів мистецтва, літератури та науки.

На жаль, до цього часу поки що не розроблена методологія кількісної і якісної оцінки економічних інформаційних ресурсів, а також прогнозування потреб бізнесу і суспільства в них. Це зменшує ефективність використання інформації, яка нагромаджується у формі інформаційних ресурсів, і збільшує тривалість перехідного періоду від сучасного індустріального суспільства до пост-індустріального (інформаційного). Крім того, невідомо скільки трудових ресурсів має бути залучено у сферу виробництва і поширення інформаційних ресурсів в інформаційному суспільстві. Поза сумнівом, в майбутньому ці проблеми будуть вирішені, але дослідження потрібні зараз, щоби наблизити майбутнє.

Інформаційні ресурси країни, регіону, організації повинні розглядатися як стратегічні ресурси, аналогічні за значимістю запасам сировини, енергії, корисних копалин та інших ресурсів.

Розвиток міжнародних інформаційних ресурсів дозволить:

- перетворити діяльність з надання інформаційних послуг у глобальну людську діяльність;

- сформувати світовий і державний ринок інформаційних послуг;
- утворити різноманітні бази інформаційних ресурсів регіонів і держав, до яких можливий порівняно недорогий доступ;
- підвищити обґрунтованість і оперативність рішень, що приймаються менеджерами підприємств промисловості, будівництва, сільського господарства, торгівлі, банків, бірж, фінансових установ тощо за рахунок своєчасного використання необхідної інформації.

У сучасних умовах активної співпраці України з країнами Європи важливу роль відіграє якісне і оперативне інформування партнерів не лише в науково-технічній сфері, а й у сфері бізнес-інформації. На жаль, недостатній рівень знання українським менеджментом джерел інформації та властивостей інформаційного поля бізнесу негативно позначається на результатах діяльності підприємств.

З розвитком економічних стосунків вітчизняних і зарубіжних підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках, у роботі фахівців з'являються нові проблеми, які раніше не виникали, що породжує необхідність розробки достатнього обсягу економічної і комерційної інформації, без якої неможлива нормальна підприємницька діяльність, причому ця інформація потрібна фахівцям не від випадку до випадку, а постійно.

Отримання інформації повинно ґрунтуватися на теорії, зокрема на використанні категорії «інформаційне поле», яка до цього часу не уведена в науковий оборот, внаслідок недооцінки представниками облікових шкіл методологічного апарату у розвитку облікової науки.

Фінансовий облік не може претендувати на головну роль початальника інформації для менеджменту, особливо його нижчого та середнього рівня, тому інформація фінансового характеру обов'язково повинна доповнюватися інформацією управлінсько-

го обліку [6]. З точки зору науки, система обліку за своєю сутністю являє собою процес збору й обробки даних з метою їх перетворення на корисну інформацію для коригування роботи виконавців, оскільки завжди виникають відхилення від заданих параметрів виробничого процесу, що вимагає інформації для контролю.

За традицією облік відносять до гуманітарних наук, хоча його більш логічно віднести до групи інформаційних, так само, як статистику чи економіку – математичні методи дослідження економічних процесів на підприємстві. Система обліку має справу з цифровим матеріалом, який характеризує багатоаспектну роботу бізнесу на мікроекономічному рівні, статистика – на макrorівні, а економіко-математичні методи – для отримання вторинної інформації з визначенням залежностей між окремими економічними показниками.

Для подолання консерватизму облікової системи та подальшого розвитку облікової науки й практики важливою складовою теорії пізнання є «інформаційне поле», як частина «середовища» підприємства [7].

Інформаційне поле можна уявити як символ відкритого простору, на якому відбуваються факти господарської діяльності у їх часовому та просторовому вимірах. Поле включає в себе безліч різноманітних речей, явищ і процесів, між якими існують взаємовідношення, взаємозв'язки і відбуваються постійні зміни, які є наслідком діяльності підприємства. Поле характеризується такими атрибутами, як цілісність (цілісність) і структура (множина окремих елементів цілісності), що обмежуються унікальним простором кожного конкретного підприємства. Існуючі у просторі й часі елементи інформаційного поля (явища і процеси, які відбуваються з матеріальними речами діючого від підприємства), породжують факти, які викликані змінами в об'єктах внаслідок активного впливу людей на них.

Активність людей стає джерелом подій (фактів), які генерують масив усвідомлених повідомлень про позитивні чи негативні

зміни в інформаційному полі. Зміни в об'єктах інформаційного поля відбуваються за законами діалектики – єдності й боротьби протилежностей, руху і спокою, переходу кількісних змін у якісні, заперечення та інших, що трансформують (змінюють форму і сутність матеріальних тіл та енергетичних процесів), які фіксуються як факти про зміни на матеріальних носіях і в результаті їх обробки отримують інформацію.

- Інформаційне поле підприємства слід розглядати як полігон, на якому знаходиться множина економічних об'єктів, між якими виникають динамічні просторово-часові відносини внаслідок активної дії людей у процесах господарської діяльності, що породжує факти та інформацію. На цьому полі виділяють: об'єкти (речі, процеси, явища та їх параметри), які породжують факти господарської діяльності;
- мислення людей та генерування ними ідей щодо оперування фактами;
- зовнішнє і внутрішнє середовища підприємств, в яких знаходяться об'єкти, що сприяють чи перешкоджають веденню бізнесу;
- комунікації економічних агентів з приводу бізнес-процесів;
- матеріальні, трудові, енергетичні та фінансові ресурси бізнесу;
- техніка, технологія, організація трудових процесів на підприємстві;
- управління процесами постачання, виробництва і збуту продукції;
- навчання кадрів використанню науково-технічних досягнень для стратегічного розвитку підприємства;
- взаємовідносини з природою і суспільством; надзвичайні події (стихійні лиха, техногенні катастрофи, аварії, тощо); інші фактори впливу на діяльність підприємства (агенти поля, події, факти).

Інформаційне поле за своєю природою складається із штучно створеного та природного компонентів, які мають різновекторний вплив на діяльність, що вимагає різносторонньої інформації у справі обрання найбільш оптимального варіанту розвитку підприємства.

Штучно створене поле віддзеркалює природне лише у тому масиві даних, який здатні спостерігати, фіксувати, вимірювати та обробляти працівники інформаційної сфери підприємства. Штучно створене інформаційне поле відтворює природне лише частково, що проявляється у структурі підсистем фінансового, управлінського і стратегічного обліку загальної облікової системи.

Чим багатша, в інформаційному сенсі, облікова система, тим глибше рівень пізнання інформаційного поля і знання закономірностей функціонування бізнесу та шляхів підвищення рівня ефективності роботи бізнесу.

Особлива роль належить управлінському обліку, сутність якого полягає у контролі процесів господарської діяльності та формування результатів роботи підприємства в реальному часі. З контролем господарської діяльності не може упоратись фінансовий облік, оскільки його основне завдання складання звітності про роботу у грошовій оцінці[8]. Пізнання закономірностей розвитку інформаційного поля здійснюється не лише на основі тих методів збору й обробки даних, які використовує та чи інша наука, а й методів, запозичених з інших наук. Розвиток наукового пізнання й техніки сприяють появі нових методів отримання інформації, що позитивно позначається на розвитку теорії та практики обліку.

Ускладнення бізнес середовища примушувало керівників великих і середніх підприємств отримувати все більше інформації про внутрішні та зовнішні фактори розвитку бізнесу. Традиційний фінансовий облік не міг дати таку інформацію в силу своєї стандартної методології обробки даних. Переломний період у розвитку обліку настав тоді, коли нормальне облікове знання

XV–XIX століть перестало задовольняти потреби менеджменту в період переходу від індустріального до постіндустріального суспільства в другій половині XX століття. Ситуацію, коли проявляється невідповідність теорії обліку минулих століть потребам сучасності, Т. Кун називає аномальною [9].

Сутність аномалії в науці полягає у тому, що наростає невідповідність між зрослими потребами управлінського апарату в необхідній інформації та обмеженими можливостями старої парадигми «бухгалтерського обліку» її генерувати. Рано чи пізно це неминуче призводить до наукової революції в результаті чого стара парадигма обліку стрибкоподібно зміниться новою.

Завоювання новою парадигмою стабільної позиції серед наукового співтовариства можливе лише за певної критичної маси дослідників, які прихильно ставляться до аргументів своїх колег з новаторським мисленням. Без цієї надзвичайно важливої умови наука, в принципі, завжди буде знаходитися в аномальному стані, що призводить до придушення свіжих ідей та консервування старої парадигми.

Гальмом на шляху прогресу в інформаційній сфері виступають не лише обліковці, а й менеджери, які у своїй практиці не використовують інформацію і досить часто не усвідомлюють якої інформації потребують.

Для успіху в бізнесі необхідно вирішити проблему комунікацій між працівниками облікової сфери, які повинні вивчати інформаційні потреби системи управління і задовольняти їх, а менеджери – знати свої потреби в інформації та формулювати завдання для облікових працівників щодо її генерування[10].

Інформаційне поле поки що бухгалтерами не досліджується і не всі розуміють роль облікової науки у пошуку нових джерел і методів пізнання операційного середовища бізнесу та інформаційних потреб окремих групових й індивідуальних користувачів. Нові ідеї щодо створення розвинутої інформаційної системи придушуються ортодоксами, які вороже ставляться до прогресу і до-

тримуються старих поглядів на функціонування облікової сфери. Природа ортодоксії криється в психології людей, які не можуть змінити свої погляди на світ. На практиці розрив між матеріальною та ідеальною системами наростає по мірі зменшення масштабу виробництва, що цілком закономірно, оскільки за законом У. Ешбі різноманіття елементів системи, якою управляють, зменшується у напрямі від великих до малих підприємств, на яких число управлінських структур скорочується.

Інформаційне поле підприємства являє собою полігон певного радіуса, на якому відбуваються факти фінансової і господарської діяльності і які служать джерелом інформації для управління. Корисну інформацію для бізнесу отримують методом приведення хаосу отриманих фактів у певний порядок на підставі їх групування та обробки математичними методами. Упорядкування здійснюють за критеріями, які дозволяють отримати різноманітні економічні показники на запити менеджерів у просторовому і часовому вимірах.

Поняття інформаційного поля та його структури має важливе значення для створення підсистеми управлінського обліку, оскільки процес збору фактів та їх обробки є унікальним (специфічним) для кожної галузі економіки та кожного підприємства зокрема. Для успішної розробки проекту управлінського обліку на конкретному підприємстві не може бути й мови, якщо не досліджено структура його інформаційного поля та масив інформації для менеджменту.

Список використаних джерел:

1. Каныгин Ю. М., Калитич Г. И. Основы теоретической информатики. К.: Наукова думка, 1990, 208 с.
2. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. Изд. 2-е, испр. М.: Изд. ЭКС-МО-Пресс, 2001. 480 с.
3. Палий В. Ф., Соколов Я. В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учёта. М.: Финансы и статистика, 1991. 224 с.

4. Иванов И. В. Теория информационных процессов и систем. Уч. пособ. 2-е изд, перераб. и доп. Белгород: БГТУ, 2014. 203 с.
5. Нурмеева Н. Р. Формирование информационной культуры как отражение современных трендов информационной культуры общества // *Educational Technology & Society*. 2008. № 11(4). С.407–410.
6. Теорія бухгалтерського обліку: монографія / Л. В. Нападівська, М. Добія, Ш. Сандлер, Р. Матезіч та ін. К.: КНТЕУ. 2008. 735 с.
7. Бухарин С. Н., Малков С. Ю. Основы теории информационного поля // *Инноватика и экспертизы*. 2014. Выпуск 1(12). С. 131–147.
8. Сидорова М. И., Гуляева А. А. Управленческий учёт как элемент единого информационного пространства организации // *Учёт. Анализ. Аудит*. 2016. № 5. С. 50–65.
9. Кун Т. Структура научных революций. Пер. с англ. И. З. Налётова. М.: АСТ МОСКВА. 2009. 310 с.
10. Матчин В. Т. Информационные ресурсы как инструмент научного исследования и развития // *МГТУ МИРЭА*. 2014. № 2(3). С. 235–256.

3.2. Класифікація фінансової звітності як об'єкта аналізу та аудиту

Інформаційне забезпечення процесів управління як на мікро-, так і на макрорівнях великою мірою формується завдяки фінансовій звітності, яка є загальнодоступним джерелом даних про діяльність господарюючих суб'єктів. На основі аналізу фінансової звітності користувачі отримують відомості про результати минулих господарських операцій підприємства, його поточний фінансовий стан й перспективи продовження діяльності у майбутньому.

В умовах посилення міжнародної стандартизації ведення обліку і складання фінансової звітності та формування єдиного прозорого Інформаційного простору для учасників економічних відносин вкрай важливе правильне розуміння концепцій і методичних положень, закріплених у Міжнародних стандартах фінансової звітності. Беручи до уваги нову редакцію Концептуальної основи фінансової звітності, видану Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку у 2018 році, сьогодні гостро стоїть питання перегляду та уточнення тих базових концепцій, які лежать в основі складання і подання фінансової звітності суб'єктами господарювання в Україні. Недавні світова фінансова криза застала також переосмислити роль зовнішніх аудиторів, а також вказала на необхідність нових підходів до розкриття інформації, що подається в аудиторському звіті за результатами аудиту фінансової звітності.

Фінансова звітність суб'єкта господарювання є результатом обробки великої кількості операцій, які класифікують за певними ознаками та об'єднують у групи. Кінцевим етапом у цьому процесі є подання стислих і класифікованих даних, які формують статті у фінансовій звітності. Фінансова звітність є структурованим відображенням фінансового стану та фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання, а також основним засобом

донесення фінансової інформації про нього зовнішнім користувачам.

Згідно з «Концептуальною основою фінансової звітності», опублікованою Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, мета фінансової звітності полягає в наданні фінансової інформації про активи, зобов'язання, власний капітал, дохід і витрати суб'єкта господарювання, що звітує, яка є корисною для користувачів фінансової звітності при оцінюванні перспектив майбутніх чистих грошових надходжень до суб'єкта господарювання, що звітує, та при оцінюванні раціональності управління керівництвом економічними ресурсами суб'єкта господарювання [3].

В економічній літературі питанню класифікації фінансової звітності не приділено належної уваги. В більшості випадків дане питання розглядається в контексті класифікації звітності загалом, без виділення окремо фінансової звітності. Водночас фінансова звітність суттєво відрізняється від статистичної, управлінської чи податкової звітності і тому потребує виділення специфічних лише для неї класифікаційних ознак. Лише деякі науковці наводять окремі ознаки, що властиві для класифікації саме фінансової звітності. У табл. 1 узагальнено існуючі підходи до класифікації фінансової звітності.

Як видно з цієї таблиці, до ознак класифікації фінансової звітності віднесено: ступінь узагальнення; правила складання; період складання; потреба в консолідації; будова показників; обсяг відображення діяльності; період часу. При цьому, певні автори по-різному називають ознаки, за якими фінансову звітність класифікують на річну й проміжну та консолідовану й неконсолідовану. Крім того, ознака «обсяг відображення діяльності», за якою Садовська І. Б. пропонує класифікувати фінансову звітність на повну і скорочену, на нашу думку, не є коректною, оскільки це суперечить принципу повного висвітлення. Скорочена фінансова звітність, хоча не є такою деталізованою, як повна, але вона також складається на основі принципу повного висвітлення, згідно

з яким фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі. Ми пропонуємо класифікацію фінансової звітності на повну і скорочену здійснювати за ознакою «деталізації показників фінансової звітності», а також доповнити цей поділ ще одним видом – спрощеною фінансовою звітністю.

Таблиця 1

Класифікація фінансової звітності різними науковцями

Автори	Класифікаційні ознаки	Види фінансової звітності
Бутинець Ф. Ф. [1, с. 426].	Ступінь узагальнення	Індивідуальна; Консолідована.
Курило Г. М. [3, с. 56].	Правила складання	Фінансова звітність складена за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку; Фінансова звітність, складена за міжнародними стандартами фінансової звітності.
Литвин Н. Б. [5, с. 67].	Період складання	Річна; Проміжна (повна; скорочена).
	Потреба в консолідації	Консолідована; Неконсолідована (індивідуальна; окрема)
Садовська І. Б. [10, с. 400].	Будова показників	Фінансова звітність, у якій інформація наводиться станом на певну дату (моментна); Фінансова звітність, що містить інформацію за певний (звітний) період (інтервальна).
	Обсяг відображення діяльності	Повна; Скорочена.
	Період часу	Річна; Проміжна.

Крім того, фінансову звітність можна класифікувати також за критерієм «формату подання» на два види:

- 1) фінансову звітність у друкованому форматі;
- 2) фінансову звітність в електронному форматі.

Уточнену та доповнену нами класифікацію фінансової звітності представлено на рис. 1.

Правила, за якими складається фінансова звітність, мають визначальний вплив на її зміст, інформативність та деталізацію показників. Тому ця ознака є важливою у класифікації фінансової звітності. З позиції вітчизняних суб'єктів господарювання фінансова звітність за цією ознакою поділяється на два види: складена за національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку; складена за міжнародними стандартами фінансової звітності.

За періодом складання фінансова звітність класифікується на річну і проміжну. Річна фінансова звітність – це фінансова звітність, що складається за повний фінансовий рік. Згідно із законодавством України, фінансовим роком вважається календарний рік, який починається 1 січня. Зазначимо, що в деяких країнах підприємствам самим дозволено вибирати початок і кінець їхнього фінансового року. Тому звітним періодом може бути не календарний рік, а просто 12-ти місячний період, який найкраще відповідає діловому циклу підприємства. Так, звітним роком багатьох американських підприємств роздрібною торгівлі є рік, що закінчується 31 січня [4, с.33].

Проміжна фінансова звітність – це фінансова звітність, що складається за проміжний період, тобто період, який коротший за повний фінансовий рік. Вітчизняні підприємства зобов'язані складати проміжну фінансову звітність за результатами першого кварталу, першого півріччя та дев'яти місяців[9]. МСФЗ не встановлюють правил стосовно періодичності складання проміжної фінансової звітності, але заохочують суб'єктів господарювання, чії цінні папери продаються та купуються на відкритому ринку, подавати проміжні фінансові звіти щонайменше станом на кінець першої половини їхнього фінансового року [7].

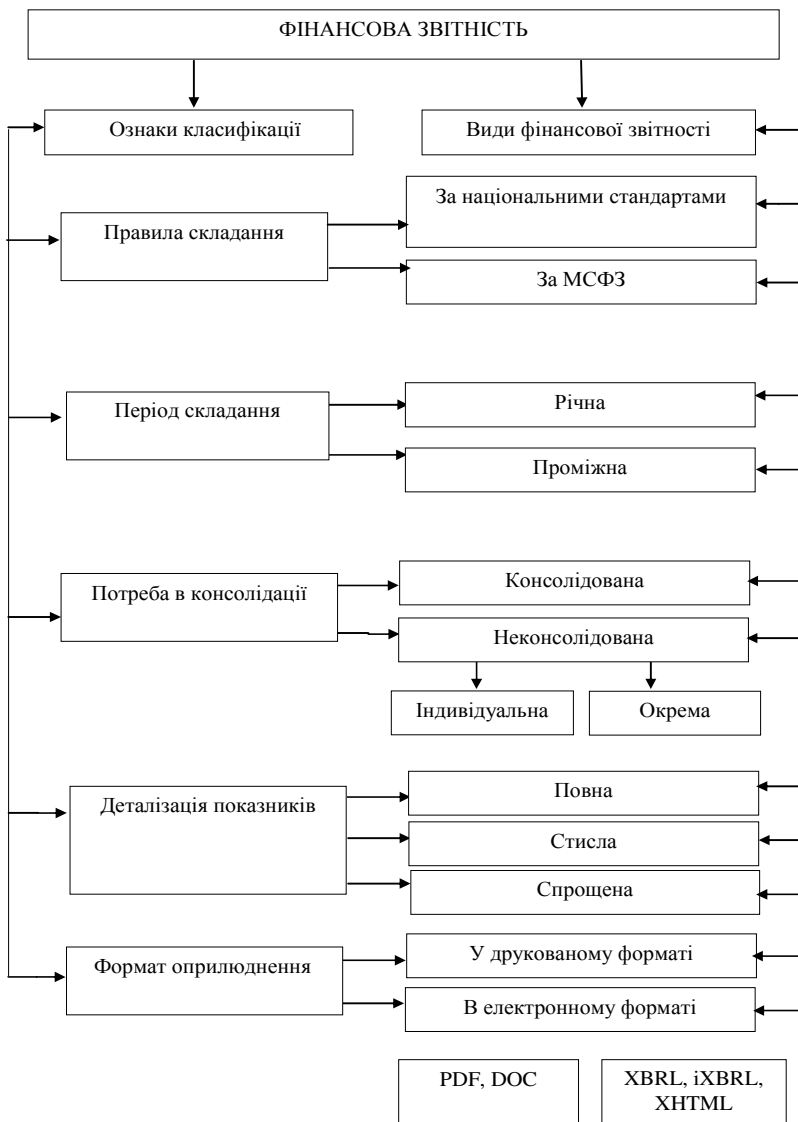

Рис. 1. Класифікація фінансової звітності

*Примітка. Розроблено авторами.

За деталізацією показників, що подаються у фінансовій звітності, її можна класифікувати на повну, стислу (скорочену) та спрощену. У системі МСФЗ, повна проміжна фінансова звітність складається з повного комплекту фінансової звітності, який визначений МСБО 1 «Подання фінансової звітності» [6]. Термін «стисла фінансова звітність» стосується проміжної фінансової звітності, складання якої регламентується МСБО 34 «Проміжна фінансова звітність». Стисла фінансова звітність суб'єкта господарювання містить менше інформації на проміжні дати, порівняно з його річною фінансовою звітністю та призначена для надання оновленої інформації у порівнянні з останнім повним комплектом річної фінансової звітності. Згідно з МСБО 34, комплект стислої проміжної фінансової звітності має містити, як мінімум, усі заголовки і проміжні підсумки, що були включені в останню річну фінансову звітність та вибіркові окремі пояснювальні примітки [7].

Терміни «скорочена фінансова звітність» та «спрощена фінансова звітність» вживаються у вітчизняних нормативно-правових актах [8; 12]. При цьому під «скороченою фінансовою звітністю» розуміється фінансова звітність лише у складі балансу та звіту про фінансові результати, а «спрощена фінансова звітність» стосується форм фінансової звітності, що затверджені для малих підприємств та мікропідприємств.

У таблиці 2. показано взаємозв'язок між виділеними нами класифікаційними ознаками фінансової звітності та правовими вимогами чинного законодавства України щодо складу фінансової звітності для різних суб'єктів господарювання.

За потребою в консолідації розрізняють консолідовану і неконсолідовану фінансову звітність. Консолідована фінансова звітність – це фінансова звітність підприємства, яке здійснює контроль, та підприємств, які ним контролюються, як єдиної економічної одиниці.

Таблиця 2

**Правові вимоги щодо складу фінансової звітності,
що подається суб'єктами господарювання в Україні**

№ з/п	Категорії суб'єктів господарювання	Склад фінансової звітності		Стандарти, що визначають склад та зміст фінансової звітності
		Річна	Проміжна	
1	2	3	4	5
1.	Великі та середні підприємства, що складають фінансову звітність за МСФЗ	1)звіт про фінансовий стан; 2)звіт про прибутки та збитки та інший сукупний дохід; 3) звіт про зміни у власному капіталі; 4) звіт про рух грошових коштів; 5) примітки, що містять стислий виклад суттєвих облікових політик та інші пояснення.	Повний комплект, такий як і для річної, або стисла, що включає: 1) стислий звіт про фінансовий стан; 2) стислий звіт про сукупні доходи, поданий як: стислий єдиний звіт; або стислий окремий звіт про прибутки та збитки та стислий звіт про сукупні доходи; 3) стислий звіт про зміни у власному капіталі; 4) стислий звіт про рух грошових коштів; 5)вибіркові пояснювальні примітки.	МСБО 1 «Подання фінансової звітності»; МСБО 34 «Проміжна фінансова звітність».

Розділ 3. Аналіз та аудит
як необхідні складові експертних досліджень

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
2.	Великі та середні підприємства, що складають фінансову звітність за НП(С)БО	1) баланс (звіт про фінансовий стан); 2) звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід); 3) звіт про рух грошових коштів; 4) звіт про власний капітал; 5) примітки.	1) баланс (звіт про фінансовий стан); 2) звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід).	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
3.	Малі та мікропідприємства, що складають фінансову звітність за МСФЗ	1) звіт про фінансовий стан; 2) єдиний звіт про сукупний дохід, або окремих звітів про прибутки та збитки і окремих звітів про сукупний дохід; 3) звіт про зміни у власному капіталі; 4) звіт про рух грошових коштів; 5) примітки	1) звіт про фінансовий стан; 2) єдиний звіт про сукупний дохід, або окремих звітів про прибутки та збитки і окремих звітів про сукупний дохід; 3) звіт про зміни у власному капіталі; 4) звіт про рух грошових коштів; 5) примітки	МСФЗ для малих та середніх підприємств
4.	Малі та мікропідприємства, що складають фінансову звітність за НП(С)БО	1) баланс; 2) звіт про фінансові результати	1) баланс; 2) звіт про фінансові результати	НП(С)БО 25 «Спроцесована фінансова звітність»

До консолідованої фінансової звітності включають показники фінансової звітності материнського підприємства та всіх дочірніх підприємств. Ця звітність складається шляхом впорядкованого додавання показників фінансової звітності дочірніх підприємств до аналогічних показників фінансової звітності материнського підприємства [11].

Неконсолідовану фінансову звітність підприємства можна поділити на окрему та індивідуальну. Окрема фінансова звітність подається материнським підприємством додатково до консолідованої фінансової звітності або додатково до фінансової звітності, у якій інвестиції в асоційовані підприємства або спільні підприємства обліковуються з використанням методу участі в капіталі. Індивідуальна фінансова звітність – це фінансова звітність підприємства, яке не має дочірнього підприємства, асоційованого підприємства або частки учасника спільного підприємства у спільному підприємстві.

За форматом подання або оприлюднення, фінансову звітність можна класифікувати на звітність, що подається в друкованому форматі та електронному форматі. В свою чергу, електронний формат фінансової звітності можна поділити на формати, що використовуються для документів (PDF, Doc) та формати, що використовуються для представлення фінансової інформації (XBRL, iXBRL, XHTML). Вітчизняне законодавство зобов'язує суб'єктів господарювання оприлюднювати їхню фінансову звітність на власних веб-сторінках [9]. Зазвичай фінансова звітність на веб-сторінках підприємств оприлюднюється у форматі PDF. Водночас, на сьогодні у світовій практиці загальноприйнятими форматами подання фінансової звітності є такі формати, як XBRL, iXBRL, XHTML.

Формат XBRL (англ. eXtensible Business Reporting Language – «розширювана мова ділової звітності») – відкритий стандарт обміну бізнес-інформацією, що є міжнародним стандартом, який дозволяє опрацювати великі обсяги якісних та кількісних по-

казників. На даний час формат XBRL офіційно рекомендований до використання і підтримується Радою з МСФЗ для електронно-го складання звітності за стандартами МСФЗ.

Формат iXBRL або Inline XBRL – це відкритий стандарт, який використовується для підготовки фінансової звітності у форматі, що забезпечує структуровані дані, необхідні регуляторам та аналітикам, дозволяючи тим самим зберегти повний контроль над компонуванням та поданням звіту. Цей формат має розширення HTML та відкривається для перегляду Інтернет браузерями, а також має вбудовані «теги», які надають значення даним файлу у форматі, який сприймається програмними засобами для подальшої обробки.

Формат xHTML (англ. Extensible Hypertext Markup Language– «розширювана мова розмітки гіпер тексту») – це ще один вид електронного формату, що використовується для підготовки фінансової звітності, який є читабельний для людини і може бути відкритий за допомогою будь-яких стандартних веб-браузерів. Згідно з вимогами Єдиного європейського електронного формату (ESEF), що був розроблений Європейською організацією з цінних паперів і ринків (ESMA), компанії-емітенти, акції яких допущені до публічних торгів на регульованих ринках, тепер зобов'язані подавати щорічну фінансову звітність в електронному форматі xHTML за звітні періоди починаючи з 1 січня 2020 року або пізніше [13, с. 61].

Зазначимо, що сьогодні в Україні триває процес запровадження Системи фінансової звітності (СФЗ), тобто інтегрованої система, що дозволяє отримувати, перевіряти, обробляти та розкривати фінансову звітність суб'єктів звітування та їх аудиторських звітів на основі використання документів у форматі Inline XBRL (iXBRL), підготовленої відповідно до таксономії UA XBRL МСФЗ, за принципом «єдиного вікна». Учасниками СФЗ є суб'єкти звітування, що подають фінансову звітність у форматі

іXBRL, державні органи, що здійснюють регулювання таких суб'єктів та аудитори.

Першим звітним періодом, за який підприємства, що зобов'язані застосовувати МСФЗ, подають фінансову звітність на підставі таксономії за міжнародними стандартами в електронній формі, є 2020 рік [9]. Підготовка фінансової звітності здійснюється суб'єктами звітування за допомогою спеціального програмного забезпечення та подається через портал СФЗ.

Уточнена і доповнена нами класифікація фінансової звітності має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Її врахування в процесі аналізу та аудиту фінансової звітності суб'єктів господарювання дозволить правильно обирати методику аналізу та ефективно планувати аудиторські перевірки.

Список використаних джерел:

1. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Житомир: ЖІТІ, 2000. 640 с.
2. Звітність підприємств: навч. посіб./ Пантелєєв В. П., Юрченко О. А., Курило Г. М., Безверхий К. В. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2017. 432 с.
3. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/2019_RB_Conceptual Framework_ukr_AH%20\(2\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2019_RB_Conceptual_Framework_ukr_AH%20(2).pdf) (дата звернення 7.09.2020).
4. Литвин Н. Б. Облік у зарубіжних країнах: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 208 с.
5. Литвин Н. Б. Фінансовий облік у банках (у контексті МСФЗ): підручник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 676 с.
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-01_ukr19.pdf (дата звернення 7. 09.2020).
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 34 Проміжна фінансова звітність». URL:https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-34_ukr_2016.pdf (дата звернення 7.09.2020).

8. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: затв. наказом М-ва фінансів України від 7.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення 10.09.2019).
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996–XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення 17.09. 2020).
10. Садовська І.Б., Божидарнік Т.В., Нагірська К.С. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 688 с.
11. НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність»: затв. наказом М-ва фінансів України від 27.06.2013 № 628. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13> (дата звернення 10.09.2019).
12. НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність»: затв. наказом М-ва фінансів України від 25.02.2000 р № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (дата звернення 10.09.2019).
13. Шматько Н. XBRL в Європі: нова модель звітування від ESMA. Практика МСФЗ. 2020. № 8. URL: <https://ibuhgalter.net/material/1003/20058> (дата звернення 10.10. 2020).

3.3. Мінімальна заробітна плата в функціонуванні сучасного підприємства та її аналіз

Категорія мінімальної заробітної плати є базовим інструментом соціально-економічної політики багатьох країн. В даний час він використовується у понад ста країнах світу. З них 22 з 28 країн ЄС регулюють мінімальну заробітну плату. Тим не менше, впродовж багатьох років мінімальна заробітна плата була однією з найбільш суперечливих економічних проблем, викликаючи дискусію серед економістів, політиків, представників профспілок та роботодавців. Здається, суперечка навколо цієї теми стосується не стільки обґрунтування застосування мінімальної заробітної плати, скільки вимоги збільшити її розмір.

Вперше мінімальна заробітна плата була встановлена в Новій Зеландії в 1894 році в результаті страйків робітників. Ідея мінімальної заробітної плати полягає в тому, що держава встановлює певний рівень мінімальної заробітної плати, який буде дотримуватися роботодавцями. Встановлюючи мінімальну ставку заробітної плати, держава прагне досягти такого її рівня, який реально може задовольнити основні потреби людини. У світі загальні правила її застосування визначаються конвенціями та рекомендаціями, виданими Міжнародною організацією праці. Як розмір, так і спосіб визначення мінімальної заробітної плати залишаються предметом вільного вибору в окремих країнах. У Польщі мінімальну заробітну плату вперше запровадили в 1956 році. Підставою для визначення мінімальної заробітної плати є ст. 65, розділ 4 Конституції Польщі. З 2003 року вона визначається Тристоронньою комісією, до складу якої входять уряд, роботодавці та профспілки. Визначення мінімальної заробітної плати завжди залежить від розміру заробітної плати в країні. Зазвичай це половина середньої заробітної плати. Мінімальна заробітна плата як

економічна категорія, що є інструментом політики оплати праці, впливає, зокрема, на затрати праці, усунення несприятливих форм конкуренції та функціонування ринку праці. Як соціальна категорія, вона спрямована, насамперед, на забезпечення необхідних засобів для існування та зменшення соціальної напруги за рахунок зменшення розриву в зарплаті. Прихильники підвищення рівня мінімальної заробітної плати наголошують на її ролі у подоланні бідності та зменшенні нерівності в доходах, тоді як опоненти вказують на економічні наслідки у вигляді збільшення витрат на робочу силу та зменшення зайнятості населення.

Стаття має на меті охарактеризувати мінімальну заробітну плату в Польщі та в окремих країнах Європейського Союзу. У її першій частині представлено визначення, історію, функції та економічну теорію мінімальної заробітної плати. Виходячи з цього в подальшому проаналізовані розміри мінімальної заробітної плати, її динаміка за останні роки та співвідношення із середньою заробітною платою. Заключна частина містить інформацію про політику підвищення мінімальної заробітної плати в Польщі на найближчі роки, а також аналіз її наслідків.

Суть мінімальної заробітної плати

Лише деякі країни ЄС мають визначену мінімальну заробітну плату. У США, Великобританії та Ірландії діє погодинна заробітна плата, а в Австрії або скандинавських країнах мінімальна зарплата законодавчо не встановлена, а погоджується між роботодавцями та профспілками (<https://businessinsider.com.pl/pensja-minimalna> [доступ: 29 жовтня 2019 р.]). Польща є однією з багатьох країн, де застосовується мінімальна заробітна плата. Поняття мінімальної заробітної плати трактується як законодавчо визначений мінімально допустимий рівень грошової винагороди, який роботодавець зобов'язаний виплачувати працівникові за виконувану роботу (трудовий договір). Це єдиний розмір для всієї країни, нижче якого працівник не може отримувати зарплату на

повну ставку (Jasukowicz 1992, с. 5). Заробітна плата, нижча за мінімальну, є порушенням прав працівників. Виключеннями, щодо яких не застосовують критерій найнижчої винагороди є лише ювілейні премії, пенсії за віком та по інвалідності, винагороди з прибутку, виплати із залишку прибутку в кооперативах та премії з преміального фонду. Мінімальна заробітна плата індексується щороку і не підлягає диференціації в залежності від регіону, галузі, економічного сектору, професійної групи чи кваліфікації. Це еквівалент простої роботи, яка не вимагає високої кваліфікації, виконується в не важких умовах та з середньою продуктивністю (Kłos 2019, с. 1).

В даний час у багатьох країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) загальні правила застосування мінімальної заробітної плати встановлюються на основі конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП).

У Польщі розмір мінімальної заробітної плати або спосіб її обчислення регулюється Законом від 10 жовтня 2002 року про мінімальну заробітну плату за працю, згідно з яким розмір мінімальної заробітної плати на наступний календарний рік визначається шляхом переговорів на форумі Тристоронньої комісії з соціально-економічних питань (між урядом, представниками організацій роботодавців та працівників). Якщо Тристороння комісія не узгодить розмір мінімальної заробітної плати до 15 липня відповідного року, рішення про розмір цієї винагороди приймається Радою міністрів та оголошується в офіційному віснику Республіки Польща.

Мінімальна заробітна плата має як економічне, так і соціальне значення. Як соціальна категорія мінімальна заробітна плата в першу чергу призначена для забезпечення необхідних засобів для існування, підвищення рівня життя найменш захищених соціальних груп, зменшення соціальної напруженості та гарантії захисту низькооплачуваних працівників за рахунок зменшення розриву в заробітній платі. У довгостроковій перспективі вона також пере-

слідують такі цілі, як боротьба з бідністю, а також забезпечення рівної оплати за аналогічні види робіт (Mikuła 2015). Мінімальна заробітна плата повинна бути певним захисним інструментом для працівників, гарантуючи їм, що навіть виконуючи найпростіші роботи, які не потребують спеціальної кваліфікації, вони зароблять щонайменше ту суму, що встановлена чинним законодавством. Мінімальна заробітна плата як економічна категорія, яка є інструментом політики оплати праці, впливає, окрім іншого на ринок праці, витрати на робочу силу та усунення несприятливих форм конкуренції (включаючи дискримінацію жінок, неповнолітніх та іноземців). Крім того, економічна мета введення мінімальної заробітної плати полягає в визначенні мінімальної відправної точки для встановлення вищих ставок за більш складну роботу, а також захист від надмірного використання роботодавцями ринкових підходів, сприяння економічній стабільності, розвитку економіки й цивілізації та впливу на розрив у заробітній платі шляхом формування нижньої межі в ієрархії винагород (Оцінка функціонування Закону...).

Історія мінімальної заробітної плати

Мінімальна заробітна плата має давню світову історію. Тему мінімальної заробітної плати вперше підняв А. Сміт, який підкреслював, що людина завжди повинна жити за рахунок своєї праці, і винагорода за працю повинна бути достатньою на власне утримання, інакше сім'ї робітників будуть приречені на вимирання (Smith 2007, с. 81). Спочатку мінімальна заробітна плата була встановлена в Новій Зеландії в 1894 р., а через два роки в Австралії в штаті Вікторія (Budnikowski 2009, с. 74). З іншого боку, серед європейських країн вона вперше була запроваджена у Великобританії в 1909 році. У США мінімальна заробітна плата була введена в 1912 році в штаті Массачусетс, а в 1913 році вона діяла в 15 штатах, хоча стосувалася виключно жінок і дітей. Лише в 1928 році Міжнародна організація праці санкціонувала мінімаль-

ну заробітну плату законодавчо, що було пов'язано з тодішньою експлуатацією робочої сили, а з іншого боку – зі спробою забезпечити величину заробітної плати не нижче від рівня, що гарантує покриття мінімальних витрат на життя. Саме тому МОП спрямовувала зусилля на обмеження надмірної експлуатації робітників, особливо неосвічених та некваліфікованих. На тлі встановлення мінімальної заробітної плати також виникла необхідність забезпечити належний рівень життя людей, які виконують найпростіші роботи, таким чином борючись з бідністю та усуваючи певні форми недобросовісної конкуренції на ринку праці (Конвенції та рекомендації...). У Польщі мінімальна заробітна плата встановлена з 1956 року.

Мінімальна заробітна плата в економіці

Спочатку в класичній та неокласичній економіці припускали, що ринок праці ідеальний, тому як роботодавці, так і наймані працівники не мають впливу на рівень заробітної плати. У такій моделі розмір заробітної плати та розмір зайнятості залежать від співвідношення попиту на робочу силу та її пропозиції. Крива попиту тут має негативний нахил, а крива пропозиції робочої сили – позитивний. Тому зростання заробітної плати спричиняє зменшення попиту на робочу силу, оскільки це призводить до збільшення собівартості продукції. Однак із розвитком економіки, особливо у XX столітті, склалася думка, що в економічній практиці ринок праці не завжди повністю конкурентоспроможний. Це демонструють як кейнсіанські, так і інституційні теорії. Неокласичні економісти наголошували на необхідності пристосувати рівень заробітної плати до рівня продуктивності праці працівників, оскільки надто висока заробітна плата може обернутися зниженням попиту на робочу силу та зайнятість. Економісти, відкидаючи неокласичну парадигму, в свою чергу, вказували на соціальні аспекти мінімальної заробітної плати. Згідно з кейнсіанською теорією, зниження заробітної плати зменшило б дохо-

ди та витрати споживачів, а отже, виробництво та зайнятість. Тому неокласики вважали, що вища мінімальна заробітна плата може спонукати низькопродуктивних робітників активізувати свої зусилля і призведе до збільшення купівельної спроможності, споживання, виробництва та зайнятості (Broniatowska, Majchrowska, Żółkiewski 2013, сс. 125–157).

Мінімальна заробітна плата в Польщі

Як уже зазначалось, у Польщі мінімальна заробітна плата діє з 1956 року. Обов'язок визначати мінімальну заробітну плату впливає зі статті 65, абз. 4 Конституції Польщі. Розмір мінімальної заробітної плати в Польщі щорічно регулюється законом на підставі Закону від 10 жовтня 2002 року про мінімальну заробітну плату за працю (Законодавчий вісник № 200, пункт 1679) та його поправки від 1 липня 2005 року (Законодавчий вісник № 157), пункт 1314). Згідно з цим актом мінімальна заробітна плата підлягає щорічному перегляду в рамках так званої Тристоронньої комісії. Закон гарантує щорічне збільшення мінімальної заробітної плати в обсязі, не нижчому від загального зростання цін на споживчі товари та послуги, спрогнозованого на певний рік. У той же час, якщо в першому кварталі року, в якому відбуваються переговори, розмір мінімальної заробітної плати нижчий за половину величини середньої заробітної плати в національній економіці, гарантія додатково збільшується на 2/3 прогнозованого темпу реального зростання ВВП (Krajewska 2018, с. 64).). Закон визначає дати підвищення мінімальної заробітної плати, а саме: з 1 січня, якщо на певний рік прогноз зростання цін на споживчі товари та послуги нижчий, ніж 5%, і з 1 січня та 1 липня, коли прогнозне зростання цін на даний рік становить 5% і більше. Для договорів на виконання робіт, надання послуг, та договорів підлягає з 2017 року запровадженню мінімальної погодинної ставки. До кінця 2016 року, протягом першого року роботи даного працівника, його винагорода могла бути нижчою за мінімальну заробітну

плату, однак вона не мала становити менше, ніж 80% від мінімальної заробітної плати (Закон від 10 жовтня 2002 р....).

Щороку величина мінімальної заробітної плати зростає. З моменту введення положень про мінімальну заробітну плату вона зросла з 800 злотих у 2003 році до 2250 злотих у 2019 році, що приблизно складає 1634 злотих до виплати на руки. Найвища динаміка зростання номінальної заробітної плати в Польщі за останні десять років була зафіксована у 2008 та 2009 роках. У 2008 році мінімальна заробітна плата зросла на 20,3 відсотка. Це сталося завдяки двосторонній угоді між урядом на чолі з Ярославом Качинським та НСП «Солідарність». У 2009 році вона зросла на 13,3 відсотка, що було результатом врахування пропозиції уряду Дональда Туска щодо зростання на 6,9 відсотка. Більше того, збільшення, що відбулося на рубежі 2018/2019 років було також одним із найвищих підвищень мінімальної заробітної плати в країні за останні кілька десятків років. Порівняно з 2018 роком мінімальна заробітна плата у 2019 році зросла на 150 злотих, що у відсотковому відношенні становило 7,1 відсотка порівняно з її розміром у 2018 році. За останні двадцять років мінімальна заробітна плата не зросла лише у 2002 році (<https://wynagrodzi.pl/gus/placa-minimalna> [доступ: 29.10.2019]).

Закон про мінімальну заробітну плату зобов'язує уряд вживати заходів, які призведуть до того, що мінімальна заробітна плата досягне половини рівня середньої заробітної плати в країні. Дані, опубліковані Центральним статистичним управлінням (GUS), свідчать, що у 2000 році мінімальна заробітна плата становила 36,4% від середньомісячної заробітної плати в національній економіці. У 2017 році вона становила 46,8 відсотка від середньої заробітної плати. У 2018 році лише 45,8 відсотка. Сьогодні мінімальна заробітна плата становить 45,5% рівня середньомісячної заробітної плати, тож менш ніж за два десятиліття це значення зросло майже на 10%. При цьому варто зазначити, що мінімальна заробітна плата в Польщі зростає дещо швидше, ніж се-

редньомісячна заробітна плата в національній економіці. На сьогодні найнижчою заробітною платою в Польщі охоплено 1,47 мільйона людей, що по відношенню до загальної кількості працівників становить близько 14 відсотків. Тож, незважаючи на оптимістичні розрахунки середньомісячної валової зарплати, виявляється, що кожна сьома людина працює за мінімальну зарплату. Особи, які працюють за контрактом, який не є трудовим договором (наприклад, договір на виконання робіт та послуг, договір підряду), отримують мінімум 14,70 злотих за годину роботи. Порівняно з 2018 роком мінімальна ставка за годину збільшилась на 1 злотий. Рисунок, поданий нижче ілюструє, як змінювалася мінімальна заробітна плата за останні 19 років.

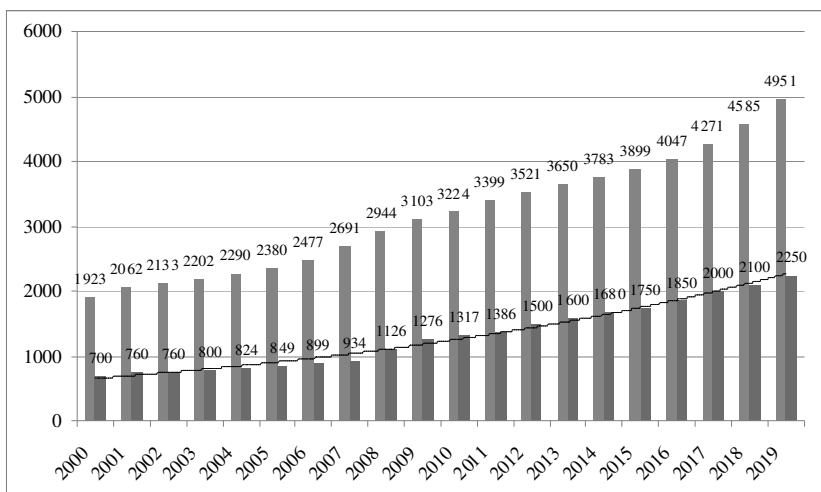

Рис. 1. Рівень мінімальної та середньої заробітної плати в Польщі у 2000–2019 рр.

Джерело: сформовано на основі даних Центрального статистичного управління

Мінімальна заробітна плата в країнах Європейського Союзу

В даний час 22 із 28 держав-членів Європейського Союзу мають визначену мінімальну заробітну плату на рівні країни. Лише в Данії, Італії, Кіпрі, Австрії, Фінляндії та Швеції мінімальна заробітна плата відсутня. Однак це не означає, що в цих країнах немає нормативних документів про мінімальну заробітну плату. Рішення, прийняті цими країнами, полягають у встановленні ставок на рівні секторів, професійних груп або галузей. У цих країнах мінімальна заробітна плата визначається в результаті переговорів, проведених партнерами по колективних угодах, в тому числі профспілками. Розмір мінімальної заробітної плати чітко диференційований між державами-членами Європейського Союзу. Диференціація заробітної плати є природним наслідком відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, узагальнюючим показником якого є ВВП на душу населення.

Згідно з даними Євростату за січень 2019 року, найнижча мінімальна заробітна плата в Болгарії і вона становить 286 євро на місяць, тоді як найвища мінімальна заробітна плата в Люксембурзі і становить 2071 євро. Безумовно, номінальна різниця між окремими країнами ЄС величезна, зокрема між Люксембургом і Болгарією вона дорівнює 1785 євро на місяць. Держави-члени Європейського Союзу можна розділити на три групи відповідно до їх мінімальної заробітної плати:

- Група 1, мінімальна заробітна плата в країні нижча за 500 євро на місяць у січні 2019 року. До цієї групи входили такі держави як: Болгарія, Латвія, Румунія та Угорщина. Національна мінімальна заробітна плата в цих країнах становила від 286 євро в Болгарії до 464 євро в Угорщині.
- Група 2 із мінімальною заробітною платою на рівні мінімум 500 євро, але менше 1000 євро на місяць у січні 2019 року. До цієї групи входили такі держави-члени ЄС: Хорватія, Чехія, Словаччина, Польща, Естонія, Литва, Греція, Португалія, Мальта та Словенія. Національна міні-

німальна заробітна плата в цих країнах становила від 506 євро в Хорватії до 887 євро в Словенії.

- Група 3 із мінімальною заробітною платою на рівні мінімум 1000 євро на місяць у січні 2019 року. До цієї групи входили такі держави-члени ЄС: Іспанія, Великобританія, Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Ірландія та Люксембург. Національна мінімальна заробітна плата в цих країнах становила від 1 050 євро в Іспанії до 2 071 євро в Люксембурзі (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Minimum_wage_statistics/pl#Zr.C3). В3.C5.ВСnicowanie_national_p.C5.82ac_minimal-новий [доступ: 07.07.2020]).

З точки зору номінальної мінімальної заробітної плати, вираженої в євро, Польща, з мінімальною зарплатою 523,09 євро, в даний час посідає 15 місце з 22 країн ЄС. Тільки латвійці (430 євро), румуни (446 євро), угорці (464 євро), хорвати (506 євро), чехи (519 євро) та словаки (520 євро) заробляють менше за поляків.

Однак можна розраховувати на більш високі показники в країнах, розташованих на півдні Європи. Це Греція (684 євро), Португалія (700 євро), Мальта (762 євро), Словенія (887 євро) та Іспанія (1050 євро). Країни Північно-Західної Європи залишаються лідерами за рівнем мінімальної заробітної плати, зокрема Великобританія (1453 євро), Франція (1521 євро), Німеччина (1557 євро), Бельгія (1594 євро), Нідерланди (1616 євро), Ірландія (1656 євро) та Люксембург (2071 євро).

Найбільше зростання мінімальної заробітної плати серед країн ЄС зафіксовано в Іспанії (22%), Греції (11%) та Болгарії (10%).

Євростат вказує, що найвища мінімальна зарплата (Люксембург) була у 8 разів вища ніж найнижча (Болгарія). Однак, дещо важливішою є інша статистика, тобто мінімальна заробітна плата з урахуванням паритету купівельної спроможності. За ту саму суму в євро не можна купити однакову кількість товарів і послуг у Болгарії та Люксембурзі. Розбіжності між країнами щодо міні-

мальної заробітної плати стають набагато меншими, враховуючи різницю в рівнях цін. Мінімальна заробітна плата в державах-членах ЄС з нижчим рівнем цін стає відносно вищою, якщо виражається в паритеті купівельної спроможності (ПКС), і відносно нижчою у державах-членах ЄС з вищими рівнями цін.

При усуненні різниці в цінах мінімальна заробітна плата становила від 577 ПКС на місяць у Болгарії до 1646 ПКС в Люксембурзі. Відповідно до паритету купівельної спроможності, Польща посідає 9 місце серед країн ЄС за рівнем мінімальної заробітної плати (933 ПКС).

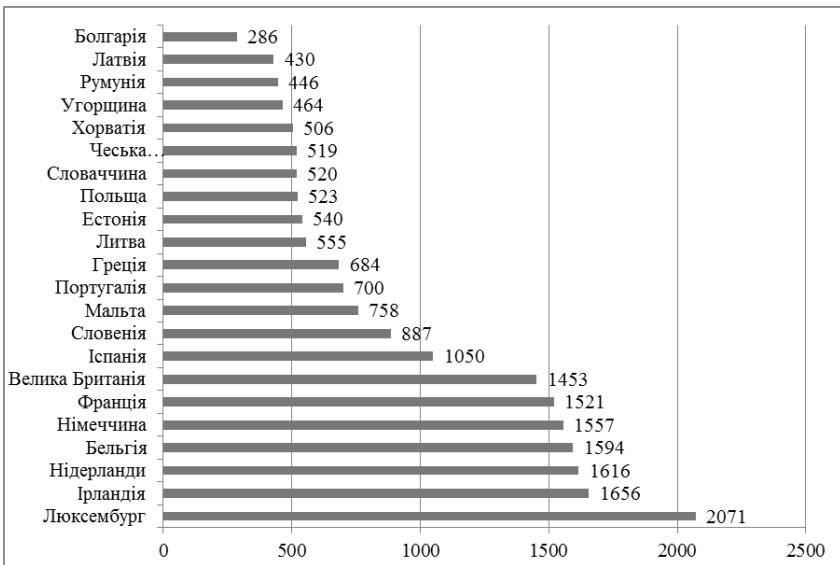

Рис. 2. Мінімальна заробітна плата в країнах ЄС у 2019 році (у євро бруто)

Джерело: Власна розробка за даними Євростату

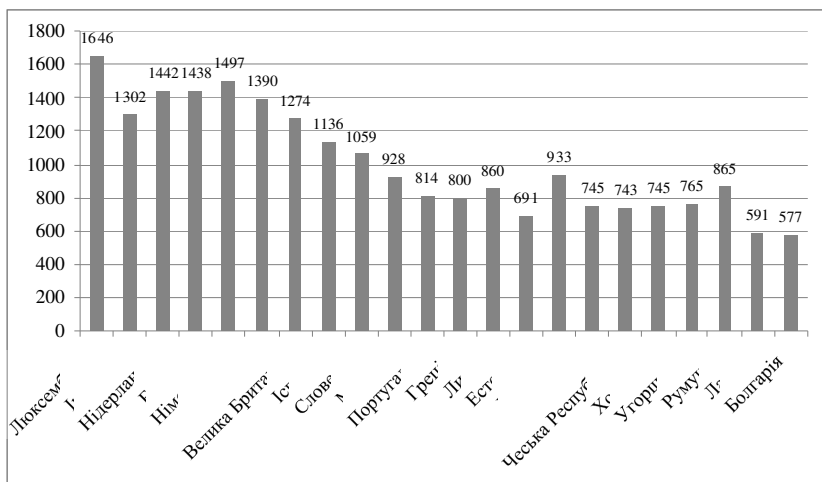

Рис. 3. Мінімальна заробітна плата в країнах ЄС у 2019 році відповідно до паритету купівельної спроможності (євро ПКС)

Джерело: Власна розробка за даними Євростату

Перспективи росту мінімальної заробітної плати в Польщі

Суперечка щодо мінімальної заробітної плати триває роками, а точніше про її розмір та взаємозв'язок з іншими винагородами. Політики сперечаються щодо того, чи повинна мінімальна зарплата регулюватися державою чи ні. Під час виборчої кампанії до Сейму Польщі 2019 року були дані різні обіцянки щодо мінімальної заробітної плати, що було одним з головних виборчих постулатів. Політична партія «Право і справедливість» (PiS) вважає, що підвищення мінімальної заробітної плати є необхідним елементом поліпшення життя поляків, що має призвести до побудови польської моделі соціальної держави. Ярослав Качинський стверджує, що «збільшення мінімалки відповідає інтересам суспільства та підприємців, здатних дивитись уперед на кілька років. В інтересах усього суспільства – модернізація польської економі-

ки, інакше – це шлях назад». З іншого боку, конкурентна Громадянська платформа (ГО) включала загальне положення у передвиборчу програму, згідно з яким мінімальна заробітна плата повинна становити «автоматично половину середньої заробітної плати». Лідер ГО Гжегож Схетина заявив, що мінімальна зарплата в найближчі роки може навіть «підскочити до 5000». Натомість лідери партії лівих запропонували 10-річну стратегію визначення мінімальної заробітної плати, консультуючись з підприємцями та працівниками. У 2020 році – 2700 злотих брутто. У 2030 році – на рівні 60% середньої заробітної плати в виробничому секторі. Однак деякі політики вважали, що тему мінімальної заробітної плати не варто включати в передвиборчу програму або не наголошувати на її розмірі.

Ще у липні 2019 року Міністерство сім'ї, праці та соціальної політики репрезентувало пропозицію щодо мінімальної винагороди за працю на 2020 рік у розмірі 2450 злотих, а профспілки запропонували мінімальну заробітну плату за роботу в наступному році збільшити на 12 відсотків – до 2520 злотих, тоді як роботодавці запропонували збільшення на 6% – до 2387 злотих. Через два місяці уряд встановив, що з січня 2020 року діюча мінімальна заробітна плата становитиме 2600 злотих брутто, тобто 1877 злотих нетто (на руки). Це означає збільшення на 350 злотих, тобто на 15,6 % порівняно з поточним роком, що становить 48,2 % прогнозованої урядом середньої заробітної плати на 2020 рік. Погодинна ставка, що стосується мінімальної заробітної плати, встановлена на рівні 17 злотих, а наразі вона становить 14,7 злотих) (<https://www.gov.pl/web/rodzina/placa-minimalna-w-gore-rada-ministrow-przyjela-rozporzadzenie> [dostęp: 03.11.2019]). У вересні представники партії «Право і справедливість» оголосили, що в 2021 році мінімальна заробітна плата зросте ще на 15 відсотків і продовжуватиме зростати в наступні роки та наприкінці 2023 року складе 4000 злотих. Це означає значне збільшення – на 78% від поточного рівня впродовж 5 років.

Наслідки збільшення мінімальної заробітної плати в Польщі

Заробітна плата має дві окремі функції: дохід для працівників і вартість для роботодавців, крім того, вона спонукає до роботи та підвищення кваліфікації (мотивуюча функція) й визначає становище працівника в суспільстві (соціальна функція). Існує багато розбіжностей щодо доцільності запровадження державою та щорічного законодавчого встановлення мінімальної заробітної плати, яка повинна виплачуватися кожній легально працевлаштованій особі. Безперечно, мінімальна заробітна плата повинна зростати, але природними й стабільними темпами пропорційно до продуктивності праці. Мінімальна заробітна плата є цілком специфічним інструментом регулювання ринку праці, який повинен враховувати як зростання цін (підтримка функції доходу від оплати праці), так і збільшення продуктивності праці (підтримка мотиваційної та вартісної функції оплати праці). Необгрунтоване зростання цих показників призводить до зростання інфляції та рівня безробіття (<https://praca.interia.pl/news-komu-sie-oplaca-wyzszarpensja-minimalna,nId,3308187> [dostęp: 03.11.2019r.]).

PiS сподівається, що оголошення про дуже швидке підвищення мінімальної заробітної плати призведе до підвищення рівня життя та низки інших супутніх економічних змін. Ніщо не може бути більше помилковим. Заявляючи про таке різке збільшення мінімальної заробітної плати, PiS обирає важкий шлях, який є надзвичайно ризикованим і в перспективі може вразити кожен ланку національної економіки. Величезною помилкою є те, що політики мають намір подбати про професійну активність за допомогою мінімальної заробітної плати. Гарантія збільшення мінімальної заробітної плати до рівня 3 тисяч злотих у 2021 році і 4 тисяч злотих у 2024 році є втручанням у ринкові процеси в більшій мірі, ніж це необхідно, що є не ефективним, шкідливим у багатьох вимірах і, зрештою, суперечить положенням Стратегії сталого розвитку. ВВП Польщі та ефективність праці в даний час не зростають такими темпами, і вони не збільшаться на 78% до 2023 року за купівельною спроможністю. Втра-

та ліквідності підприємств, збільшення інфляції, скорочення зайнятості, поширення «гіньової економіки» – це лише невеликий перелік негативних наслідків, які можуть виникнути при такому різкому збільшенні мінімальної заробітної плати.

Хоча виплата пенсій або допомог залежить від стану державного бюджету, лише роботодавці можуть гарантувати збільшення заробітної плати. Підвищення мінімальної заробітної плати до 4000 злотих відбуватиметься, головним чином, за рахунок роботодавців, хоча набагато більше осіб відчують наслідки цього рішення. Втрат від підвищення зарплат зазнають люди з низьким рівнем освіти, без освіти та ті, які працюють у невеликих містах, сільських місцевостях, що є слаборозвиненими, розташованими далеко від великих агломерацій, а також робітники, які заробляють трохи більше мінімальної заробітної плати. Більше того, збільшення мінімальної заробітної плати вплине на кожного споживача через помітне зростання цін на товари та послуги. З іншого боку, найбільше виграють на вищій мінімальній заробітній платі уряд та його політики. Вища мінімальна зарплата означає збільшення податкових надходжень, тобто збільшення доходів бюджету та грошей до Фонду соціального страхування, оскільки внесок до так званого Управління соціального страхування (ZUS) часто залежить від мінімальної заробітної плати. Для правлячої партії це безпрограшне рішення, яке може допомогти фінансувати інші обіцянки та діяти як фіскальний імпульс у разі його сповільнення.

Радикальне збільшення мінімальної заробітної плати створює загрозу для підприємців, особливо тих, що працюють у секторі малих і середніх підприємств, які наймають низькокваліфікованих робітників. На малих підприємствах заробітна плата становить значну частину витрат на ведення бізнесу, а збільшення заробітної плати означає додаткове фінансове навантаження. Відбудеться збільшення податків і відрахувань до фондів соціального страхування або внесків до Фонду праці. В результаті збільшення витрат на оплату праці прибутковість підприємств змен-

шиться. В свою чергу, підприємці, бачачи зростання витрат на робочу силу, почнуть скорочувати, чи переносити свій бізнес за межі країни, або просто оголошувати про банкрутство. Кількість «офіційно» зайнятих скоротиться, проте вони знайдуть неофіційну роботу. Збільшення витрат на робочу силу та зниження прибутковості підприємств не дозволять останнім збільшувати свої інвестиції, оскільки їм просто не буде з чого інвестувати. З іншого боку, дуже ймовірно, що фізичного працівника замінять комп'ютери та роботи, що в довгостроковій перспективі буде дешевшим, ніж утримання працівника. На збільшення мінімальної зарплати роботодавець повинен заробити. В періоди уповільнення темпу він не зможе продати більше своєї продукції чи послуг, а отже, деякі витрати, зумовлені збільшенням мінімальної заробітної плати доведеться перекласти на споживача, збільшивши ціни на товари й послуги, а це, в свою чергу, відчує все суспільство. Отож, можемо очікувати зростання інфляції, яка також буде прискорюватися із зростанням купівельної спроможності працівників з найнижчими доходами, а, отже, і збільшення споживання. Знову ж таки, існує взаємозв'язок, вигідний для уряду, а саме: більша інфляція означає більші надходження до бюджету. У свою чергу, зростання цін також призведе до зниження конкурентоспроможності компаній на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Очікуваний рівень зростання впливає на всю систему оплати праці, а не лише найнижчі заробітки. Законодавче збільшення мінімальної заробітної плати призводить до вирівнювання рівня виплат. Різниця між розміром заробітної плати працівників без кваліфікації та оплатою праці працівників з вищою кваліфікацією та досвідом значно зменшується, що, у свою чергу, спричиняє додатковий тиск на підвищення виплат і іншим, більш оплачуваним працівникам. Відсутність підвищення в цій ситуації буде сприйматися працівником з вищою кваліфікацією як зменшення заробітної плати, що обернеться зростанням невдоволеності, зниженням ефективності їх роботи та мотивації. Більше того, за-

провадження мінімальної заробітної плати, яка перевищує поточну винагороду на даному підприємстві, або, як правило, за певну посаду, зменшує попит компаній на ринку праці, тим самим ускладнюючи пошук роботи некваліфікованим працівникам і молодим людям, які тільки виходять на ринок та не мають досвіду.

Мінімальна заробітна плата є інструментом справедливості в системі оплати праці. Вона виконує соціальну та економічну функції. Мінімальна заробітна плата щодо своїх основних завдань фактично полягає у захисті працівників, особливо низькокваліфікованих, від експлуатації праці, забезпеченні можливості задоволення основних потреб, зменшенні бідності та нерівності в доходах.

Лише шість із 22 країн Європейського Союзу не мають встановленої на рівні держави мінімальної заробітної плати: Австралія, Кіпр, Данія, Фінляндія, Італія та Швеція. У цих країнах мінімальний рівень винагород встановлюється за погодженням між роботодавцями та профспілками. В інших випадках рішення про розмір мінімальної заробітної плати приймається адміністративно і регулюється законодавством. У Польщі це питання вирішуються так званою Тристоронньою комісією, створеною профспілками за погодженням з роботодавцями. Така співпраця трапляється рідко, тому на практиці мінімальну заробітну плату визначає уряд. Мінімальна заробітна плата повинна формуватися, головним чином, на основі прогнозу рівня цін на наступний рік та на основі показників економічного зростання.

У Польщі величина мінімальної заробітної плати зростає з кожним роком. З 2000 року вона зросла з 700 злотих до 2250 злотих у 2019 році. За останні 17 років мінімальна заробітна плата зростала в середньому на 6,42% щорічно.

Сьогодні серед країн Європейського Союзу Польща посідає 15 місце за номінальною вартістю мінімальної заробітної плати – 523,09 в євро, тоді як за паритетом купівельної спроможності переходить на 9-ту позицію. За мінімальною заробітною платою, встановленою державою, Польща випереджає лише Словаччину,

Чехію, Хорватію, Угорщину, Румунію, Латвію та Болгарію, де діє найнижча мінімальна зарплата (286 євро). Найвищу мінімальну заробітну плату отримують в Люксембурзі (2071 євро), Нідерландах (1616 євро) та Ірландії (1656 євро).

У 2020 році мінімальна винагорода за працю становитиме 2600 злотих брутто, що складає 49,7 відсотка від прогнозу середньої заробітної плати в національній економіці. Ця сума на 350 злотих перевищує мінімальну заробітну плату за 2019 рік. Це означає збільшення на 15,6 відсотка до певного року, а впродовж наступних трьох років і до обіцяних 4000 злотих брутто, тобто на цілих 78 відсотків. Збільшення мінімальної заробітної плати торкнеться приблизно 1,6 мільйона людей.

Надто висока мінімальна заробітна плата може мати негативні соціальні та економічні наслідки та призвести до патологій на ринку праці.

Втрата ліквідності підприємств, збільшення інфляції, скорочення зайнятості, зростання бідності, «тіньової економіки», викривлення структури оплати праці – це лише невеликий перелік негативних наслідків, які можуть виникнути при значному і різкому збільшенні мінімальної заробітної плати. Варто підкреслити, що уряд буде найбільшим бенефіціаром цієї діяльності, оскільки більша заробітна плата означає більші надходження до державної казни. Найбільше постраждають підприємці, які зіткнуться зі збільшенням витрат на оплату праці. Цілком можливо, що не всі зможуть впоратися з цією ситуацією.

Як наслідок, це призведе до спотворення конкурентних позицій, звільнення працівників, збитковості найму низькокваліфікованих робітників, банкрутства багатьох малих підприємств або перекладу витрат на споживачів у вигляді підвищення цін. Таким чином страждатиме все суспільство.

Мінімальна заробітна плата на такому високому рівні призведе до невдоволення, пов'язаного з почуттям несправедливості серед працівників з вищою кваліфікацією, які заробляють трохи

вище ніж мінімальна заробітна плата, і осіб, які лише виходять на ринок праці, стикаючись з проблемою з працевлаштування.

Список використаних джерел:

1. Broniatowska P., Majchrowska A., Żółkiewski Z., 2013, *Wynagrodzenie minimalne w Polsce. Czy powinno być zróżnicowane regionalnie?*, Studia BAS Nr 4(36).
2. Budnikowski T., 2009, *Bezrobocie wyzwaniem współczesności*, Instytut Zachodni, Poznań.
3. Jacukowicz Z., 1992, *Placa minimalna w Polsce i w innych krajach o gospodarce rynkowej*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
4. Kłós B., 2019, *Placa minimalna w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz.
5. Konwencje i Zalecenia Międzynarodowej Organizacji Pracy 1919-1994, PWN, Warszawa 1996.
6. Krajewska A., 2018, *Placa minimalna*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
7. Mikuła A., 2015, *Wynagrodzenie minimalne a ubóstwo, nierówności dochodowe i bezrobocie w Polsce*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa.
8. Ocena funkcjonowania ustawy o minimalnym wynagrodzeniu, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1064, Warszawa 2006.
9. Smith A., 2007, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa.
10. Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę. Dz.U. z 2002 r., nr 200, poz. 1679.
11. <https://businessinsider.com.pl/pensja-minimalna> [dostęp: 29.10.2019]
12. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Minimum_wage_statistics/pl#Zr.C3.B3.C5.BCnicowanie_krajowych_p.C5.82ac_minimalnych [dostęp: 01.07.2020r.]
13. <https://praca.interia.pl/news-komu-sie-oplaca-wyzsza-pensja-minimalna,nId,3308187> [dostęp: 03.11.2019r.]
14. <https://www.gov.pl/web/rodzina/placa-minimalna-w-gore-rada-ministrow-przyjela-rozporzadzenie> [dostęp: 03.11.2019]

3.4. Аналіз інновацій в банківському секторі

Розвиток банку, його конкурентоспроможність та прибутковість тісно пов'язані з інноваціями. Банки, які хочуть бути конкурентоспроможними, створюють системи, що дають змогу використовувати сучасні технології та програмні додатки, оптимізують процеси постачання продуктів та послуг, фінансову інфраструктуру та створюють платформу для обміну інформацією про клієнтів та процеси продажів у всіх каналах збуту. Для більшості банків інновації – це певний виклик. Традиційні процедури безпеки дуже часто можуть стати гальмом для розвитку інновацій. Не кожену інвестицію в технологію можна вважати інновацією.

Інновація – це процес, який веде до виведення на ринок нових товарів та послуг або адаптації нових способів їх надання. Ця концепція може також стосуватися змін у підході до продажів, реклами та позиціонування на ринку. Означення інновації у банківському секторі, розроблене Радою Федерального резерву, передбачає, що фінансові інновації – це щось нове, що зменшує витрати, знижує ризики або забезпечує вдосконалений продукт, послугу, інструмент, який краще задовольняє попит учасників фінансового ринку (Szambelańczyk, Lawgynowicz 2005, с. 10). У статті автором зроблено спробу репрезентувати інновації в банківському секторі та обговорити їх значення в питанні підвищення конкурентоспроможності його суб'єктів господарювання.

У першій главі дослідження проводиться аналіз розмежування (класифікації) інновацій, групи та масштаби їх поширення в банківському секторі. У другій главі представлено електронний банкінг. Детермінанти та значення інновацій перераховані в наступній главі. Остання глава присвячена опису інноваційності польської банківської справи.

Інновації в банківському секторі

Традиційно інновації поділяються на продуктові та процесні. Проте галузі інноваційних змін та набір типів інновацій набагато ширші, ніж це видається при простому порівнянні продукту й процесу. В діяльності компаній можна виокремити чотири типи інновацій: продуктові, процесні, організаційні та маркетингові. Продуктова інновація (або інновація продукту чи товарна інновація) – це впровадження продукту чи послуги, які є новими або суттєво покращеними з точки зору їх функцій чи застосування. У сфері послуг вони також можуть полягати у вагомому вдосконаленні способу надання послуг. Продуктові інновації в сфері роздрібних банківських послуг включають, серед іншого:

1. – щодо банківського рахунку: пов'язати його з іншими продуктами, включаючи консалтингові послуги, персональний та приватний банкінг,

2. – з точки зору економії та інвестування: депозитні сертифікати, двовалютні депозити, ощадні плани, індексовані депозити та сертифікати, автоматичні депозити та управління активами,

3. – у кредитній сфері: консолідований кредит і споживчий лізинг.

Таблиця 1

Ступінь інноваційності платіжних інструментів.

Платіжні інструменти	Ступінь інноваційності		
	Неінноваційні	Інноваційні	
		Інноваційні зростаючі	Інноваційні радикальні
Згода на переказ	X		
Електронний переказ		X	
Прямий дебет	X		
Картка з магнітною смужкою	X		
Мікропроцесорна картка EMV		X	
Безконтактна картка		X	
Мобільні платежі			X
Онлайн-платежі			X

Джерело: (Narasim 2012).

Іншим прикладом інноваційної банківської послуги є пропозиція пов'язати обліковий запис в Інтернеті з обліковим записом у соціальній мережі Facebook (Alior Syrie). Однак найважливіші нововведення в продуктах з'явилися за останні роки у сфері роздрібних платежів. Ступінь новизни платіжних інструментів представлений у таблиці.

Друга група інновацій – це процесні (технологічні) інновації, під якими розуміють впровадження нового або значно вдосконаленого методу створення та надання послуг. Технологічні інновації можуть бути направлені на зменшення витрат та / або підвищення якості. (Електронний переказ, який здійснюють банки в електронному вигляді, є технологічною інновацією). Варто зазначити, що через специфіку сфери послуг (виробництво послуг та їх споживання відбувається одночасно), різниця між продуктами та процесами часто розмита, що створює труднощі в їх ідентифікації (Iwańczuk 2011, с. 38).

Поширеним напрямом змін у роздрібному банкінгу є підвищення стандартів послуг, що пропонуються через пристрої самообслуговування, збільшення їх функціональності та кількості таких транзакцій при належному забезпеченні їх безпеки. Проривом в аутентифікації банківських клієнтів слід вважати біометричні рішення, що дозволяють здійснювати ідентифікацію респондентів на основі фізичних чи поведінкових характеристик. Банки в Польщі використовують біометричну безпеку переважно для входів у великі сховища. Перший банкомат, що використовував біометричну технологію, був встановлений у 2010 році у відділенні польського комерційного банку (Bank Polskiej Spółdzielczości) в Варшаві та Подкарпатського кооперативного банку (Podkarpacki Bank Spółdzielczy) у Саноку.

Іншою групою є організаційні інновації, тобто впровадження нових організаційних методів у принципі діяльності, прийняті компанією щодо організації робочого місця або у відносинах з навколишнім середовищем. Організаційні інновації можуть бути

спрямовані на зниження адміністративних або транзакційних витрат, підвищення рівня задоволеності роботою (і, отже, продуктивності праці), отримання доступу до неторгованих активів або зменшення витрат на доставку. У випадку з банками безсумнівно інноваційним було використання методів управління, випробуваних в інших галузях, включаючи аутсорсинг, економне (ощадливе) виробництво, реінжиніринг, загальне управління якістю (*Total Quality Management* – TQM) або управління за цілями. Організаційні зміни також пов'язані з розвитком інтернет-банкінгу, який досі є новим для громадськості. Хоча зміни в перевагах щодо способу комунікації (контактів) клієнтів з банком відбуваються відносно повільно, їх напрямок повинен бути важливим натяком саме для банків. Сильна конкуренція на ринку банківських послуг означає, що банки, які бажають зберегти або покращити свої конкурентні позиції, використовують функції сучасних технологій у багатьох сферах роздрібного банкінгу.

Організаційні інновації, як всередині банківських структур, так і в плані співробітництва з зовнішніми партнерами банку, також є затребувані для розвитку мобільного банкінгу.

Остання група інновацій – це маркетингові інновації, пов'язані з використанням нових маркетингових методів і інструментів, які зазвичай призводять до значних змін в дизайні / конструкції продукту чи упаковки (дизайн продукту), розподілі, просуванні або стратегії ціноутворення. Метою таких нововведень є краще задоволення потреб споживачів, відкриття нових ринків збуту або нове позиціонування продукту / компанії.

У випадку з банківськими послугами через їх нематеріальний характер важко говорити про інновації, що полягають у зміні форми та зовнішнього вигляду продукту. Що стосується графіки, найбільші зміни відбулися в дизайні вивісок в рекламних роликах та графічному оформленні інформаційних та рекламних матеріалів.

Таблиця 2

**Функції сучасних технологій та сфери їх використання
в розрібній банківській діяльності**

Об- ласть	Функції ІТ	Приклади ви- користання технологій	Основні переваги для клієнта	Значення для банку	
				опера- ційне	сис- темне
I	Вивільнення персоналу	Розвиток нових каналів дистрибуції	Збільшення доступності банківських послуг Вищий комфорт та нижча вартість використання послуг	++	++
II	Полегшення праці персоналу	Автоматизація <i>бек-офісу</i> , а потім <i>фронт-офісу</i>	Впорядкування послуг та скорочення часу їх надання	++	-
III	Інструмент аналізу відношення та поведінки клієнтів	Маркетингова інформаційна система Сховища даних CRM-системи	Краще задоволення потреб клієнтів Підвищення якості обслуговування	+	++
IV	Інструмент підтримки банківського управління	Централізація вибраних функцій централізованих систем закупівель (ERP) Збалансована система показників (BSC) Системи управління персоналом	Посередні	++	+

Джерело: (Narasim 2009, с. 150).

В галузі поширення продуктів, варто вказати на зміни, пов'язані з відділеннями банків, які стосуються їх розташування, розміру, зовнішнього вигляду та функцій, а також з операційною ефективністю (Harasim 2009, с. 70–81). Суттєво змінилися розміри, зовнішній та внутрішній вигляд відділень банків. Відділення (філії), що відкриваються, котрі називають McBanks або банківські магазини, як правило, набагато менші, ніж традиційні філії, в них зазвичай працюють кілька працівників і вони відрізняються своєю кольоровою гамою. Їх інтер'єр часто ділиться на зони з окремими функціями: правилом є наявність обширної зони самообслуговування, часто обладнаної не тільки банкоматом, але й телефоном, Інтернет-терміналом або нічним сейфом. Особливо важливим, насамперед з точки зору клієнта, проявом змін у засобах дистрибуції, що використовуються банками, є Інтернет-банкінг, тобто форма надання та реалізації банківських послуг (обслуговування банківських продуктів) з використанням Інтернету як засобу комунікації.

Окрім сфери дистрибуції, значні зміни відбулися і в маркетинговій комунікації. Принципово змінилися сценарії та реалізація здійснення рекламних кампаній. Були введені мова і форма, незвичні для фінансової галузі. Характерною особливістю подачі банківських послуг є легкість, уникнення спеціалізованих виразів та розмовна лексика (Rozpara 2010, с. 42). Інші важливі зміни в маркетинговій комунікації включають той факт, що мультимедійні засоби стали її невід'ємною частиною.

За даними звіту «Банки в Інтернеті», явними лідерами з популярності й активності в інтернеті є BZ WBK, PKO Bank Polski та Pekao SA. З іншого боку, у соціальних мережах, зокрема особливо з ухилом на Facebook, лідерами були PKO Bank Polski, BPH, mBank та Citi Bank.

В пошуках нових джерел інновацій деякі банки зосереджуються на високоякісних продуктах, інші – на досконалості операційної діяльності, а треті – на кращому розумінні своїх клієнтів. Однак для конкурентоспроможності банку мають значення лише ті аспекти його інноваційності, які враховуються клієнтами при оцінці банку.

Електронний банкінг

Концепція електронного банкіngu охоплює широкий спектр термінів, спільною рисою яких є використання сучасних ІКТ-технологій в операційній діяльності сучасних банків. Залежно від прийнятої точки зору, цей термін можна розглядати як у широкому, такі в вузькому розумінні. У вузькому розумінні електронний банкінг означає процес заміни традиційної моделі обслуговування клієнтів у відділенні банку віддаленими формами надання різноманітних послуг та банківських продуктів. З цією метою банки використовують технологію ІКТ на основі відповідного програмного забезпечення, технічного обладнання та телекомунікаційних зв'язків. У свою чергу, електронний банкінг у широкому розумінні означає використання технології ІКТ не тільки для обслуговування клієнтів, але й для вдосконалення операційної діяльності банківських структур, а також обміну інформацією та даними з іншими банками (Woruch 2012, с. 47).

Електронний банкінг застосовує такі інструменти, які дозволяють користуватися банківськими послугами:

- *self-banking* – самообслуговування (включаючи банкомати, EFT-POS – електронні POS-термінали, платіжні картки);
- *phone-banking* – телефонний банкінг;
- *mobile-banking* – мобільний банкінг;
- *home-bankin* – домашній банкінг;
- *Internet-banking* – Інтернет-банкінг

Під поняттям електронного банкіngu найчастіше мається на увазі використання технології як посередницького елемента в контакті банку з клієнтом та автоматизація певних дій, що традиційно виконуються працівником. Заміна особистого контакту електронним спілкуванням також означає практичне включення клієнта банку та використовуюваного ним пристрою до внутрішньої ІТ-системи банку.

За словами Міхала Поласіка, електронний банкінг – це форма банківської діяльності, яка полягає в надання клієнтам банківсь-

ких послуг віддалено через електронні канали інтерактивного спілкування, яке, зазвичай, проводиться в рамках окремої пропозиції (Polasik 2007, с. 19).

Класифікація електронного банкінгу представлена на рис. 1.

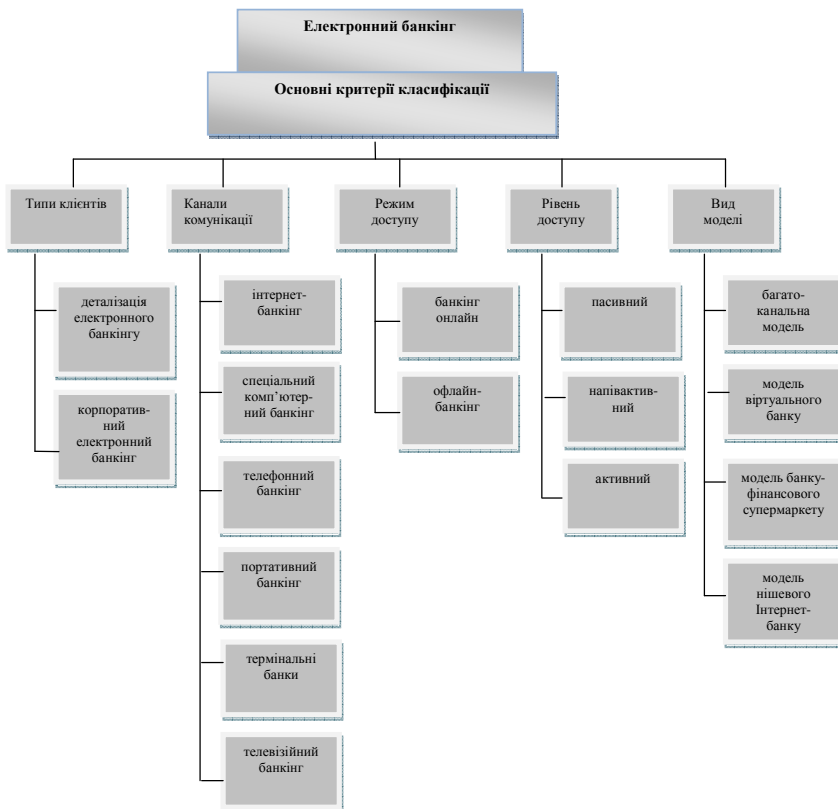

Рис. 1. Класифікація електронного банкінгу

Джерело: (Polasik 2007, с. 20).

На думку Вітольда Хмелярца, електронний банкінг дозволяє здійснювати банківські операції поза фізичним розташуванням банку. При такому підході ідея електронного банкінгу, як і його сфера застосування, в основному зводиться до телеінформаційної підтримки комунікаційних процесів для:

- всеохоплюючого порозуміння клієнта з банком;
- різних типів підрядників через банк або парабанківські установи;
- банків або їх організаційних компонент;
- інших фінансових установ і банків (Chmielarz 2005, с. 13).

З точки зору розрахункових операцій електронний банкінг, перш за все, чергу тракується як:

- виконання платіжного доручення;
- огляд виконаних операцій;
- контроль стану рахунків;
- контроль фінансової ліквідності (Borcuch 2012, с. 53).

У вужчому розумінні електронний банкінг включає надання банківських послуг із використанням телефону та комп'ютера. Таким чином можна виокремити:

- телефонний банкінг;
- Інтернет-банкінг;
- мобільний банкінг;
- домашній банкінг (Grzywacz 2006, с. 74).

Під електронним банкінгом розуміють також систему віддаленого прийому, виконання та представлення вказівок клієнтів, замовлених за допомогою засобів зв'язку та передачі. У польській правовій системі надання електронних банківських послуг визначається так:

- банк зобов'язується забезпечити доступ до коштів, внесених на рахунок, за допомогою дротових або бездротових пристроїв зв'язку, що використовуються власником, а також виконувати операції чи інші заходи, замовлені ним;

- адміністратор уповноважує банк списати кошти з рахунку власника на суму виконаних операцій, а також зборів і комісій, які мають бути сплачені банку за його обслуговування, або зобов'язується сплатити комісію на рахунок, вказаний банком у встановлені терміни (Закон від 12 вересня 2002 р. Про електронні платіжні інструменти (Законодавчий вісник № 169, пункт 1385, зі змінами та доповненнями), с. 29).

Закон також визначає обов'язки банку, який в процесі надання послуг за договором електронного банківського обслуговування зобов'язаний:

- гарантувати безпеку операцій власнику, з належною обачністю та використанням відповідних технічних рішень;
- надавати власнику інформацію про проведені операції та здійснені розрахунки, а також про збори та комісійні, що були стягнені в строки і в порядку, визначеному контрактом;
- швидко повідомляти про відмову або неможливість виконання замовленої операції з причин, що не залежать від банку (Закон від 12 вересня 2002 р. Про електронні платіжні інструменти...).

Таким чином, усі послуги, що надаються через контакт між банком та клієнтом, який відбувається в електронному вигляді, називають електронним банкінгом. Отже, це такі ділові та технологічні рішення, які дозволяють взаємодіяти банку і його клієнтам з використанням технічних пристроїв, що передають дані електронними каналами, одночасно інтегруючи такий канал для обміну послугами та інформацією в організаційно-технологічну структуру банку (Jurkowski 2001, с. 8).

Електронний банкінг (е-банкінг) полягає у наданні клієнту доступу до його рахунку безпосередньо за допомогою комп'ютера та телекомунікаційного зв'язку без необхідності відвідувати

його відділення в будь-якому місці та в зручний для споживача час.

Електронний банкінг базується на електронних грошах, що виступають як сукупність технічних та ІТ, електронних, магнітних та телетрансмісійних засобів, що дозволяють здійснювати готівкові операції без паперового носія.

У цьому підході роль електронного банкінгу проявляється в поліпшенні та прискоренні безготівкового обігу в традиційних та сучасних системах міжбанківського клірингу, а також в інтерфейсі клієнт-банк. (Chmielarz 1999, с. 7).

Отже, електронний банкінг – це те, чим ми користуємось майже щодня. Можна навіть вибрати спеціальні, так звані, рахунки в Інтернет-банку, якими можемо управляти особисто. Завдяки цьому ми економимо час, який витрачали б на черги, та гроші у вигляді комісії за банківську діяльність. Найпопулярнішими каналами розподілу банківських послуг, класифікованими як електронний банкінг, є: банкомати, домашня банківська система, телефонний банкінг та Інтернет-банкінг.

Основним фактором популярності електронних каналів збуту є низька вартість транзакцій. Нові методи надання банківських послуг знижують їх вартість навіть з урахуванням вкладеного капіталу.

Сьогодні банк, який робить ставку на ринок, повинен надавати своїм клієнтам сучасні канали дистрибуції та збуту власних послуг. Не тільки розвиток електронних технологій, а й зміна попиту на банківські послуги з боку клієнтів змушують банки адаптуватися до потреб ринку, а отже, і до розвитку електронного банкінгу (Niczyporuk, Talecka 2011, с. 199). Електронний банкінг у Польщі розвивається все інтенсивніше. Це пов'язано зі зростаючим рівнем комп'ютеризації суспільства, а також з необхідністю зниження операційних витрат банку та зростанням вимог клієнтів до зручності, швидкості, якості та ціни пропонованих послуг. Окрім розрахунків за допомогою електронних грошей, електронний банкінг – це основний фактор, що визначає інформаційне суспільство.

Важливість інновацій для банків та їх клієнтів

До факторів конкурентних переваг, що використовуються банками, належать:

- рівень сучасних послуг,
- витрати на розвиток інновацій,
- впровадження інноваційних продуктів,
- впровадження інноваційних процедур,
- сучасність у способах надання послуг,
- використання сучасних технологій в управлінні банками.

При оцінці інноваційності банку важливим є рівень:

- використання сучасних технологій,
- впровадження інноваційних продуктів,
- впровадження технічних інновацій,
- сучасних способів надання послуг,
- швидкості обробки інформації,
- простоти використання технічних рішень,
- зручності інтерфейсу,
- віддаленого використання продуктів.

Формування конкурентної переваги на сучасному ринку банківських послуг можлива лише із застосуванням сучасних технологій та процесів. Інновації підтверджують тезу про те, що банки використовують найрізноманітніші функції у багатьох сферах своєї діяльності. Важливість елементів, що впливають на інновації, для конкурентоспроможності банку помітили як його менеджери, так і клієнти. Очікування клієнтів і ефективність використання інновацій досить високі, що може означати, що банки приймають правильні рішення з цього приводу. Здатність використовувати інновації є і буде одним із найважливіших факторів конкурентних переваг на ринку банківських послуг.

Найцікавіші нововведення в польському банківському секторі

На сьогоднішній день польська банківська справа є однією з найбільш інноваційних та найбільш швидкозростаючих у світі. Сучасні рішення, що використовуються банками для споживачів, все більше завойовують визнання серед спеціалістів галузі, отримуючи престижні нагороди та стаючи взірцем для світових конкурентів. Про той факт, що сучасні послуги польських банків надихають, наприклад, Сполучені Штати Америки, відмічалось престижним «American Banker». З останніх кількох опитувань, проведених Forrester Research, стає ясно, що польський банкінг – насамперед інноваційний електронний банкінг – це те, в чому поляки сьогодні є найкращими в Європі. Наші рішення часто випереджають сучасні тенденції і стають своєрідним еталоном для західних партнерів. Час від часу польські новатори показують те, чого ще ніхто не придумував.

Одним з провідних новаторів у польському банківському секторі є Idea Bank, який орієнтується на інноваційні послуги, призначені для малих та середніх підприємств.

Це можна спостерігати під час створення облікового запису Idea Cloud, який першим поєднав Інтернет-банкінг та бухгалтерський облік та багато інших функцій для полегшення управління компанією в одному додатку. Рішення, запропоноване Idea Bank є справжньою віхою в розвитку банківської справи, оскільки до цього часу жоден інший польський банк не придумав чогось подібного. За застосування хмарних технологій для рахунків, Idea Bank був нагороджений найважливішою нагородою у світі за найбільш інноваційні рішення. Серед польських банків mBank, один з перших Інтернет-банків у Європі, також отримав високу оцінку у світі. Завдяки своєму транзакційному сервісу, який було змінено в 2013 році, він швидко прорвався до світових лідерів, отримавши, ймовірно, всі можливі нагороди за інноваційні бан-

ківські рішення. mBank також може похвалитися найпопулярнішим додатком для смартфонів, яким в даний час користується третина всіх користувачів мобільного банкінгу в країні. Серія фундаментальних змін та невеликих революцій, здійснених цим банком, за дуже короткий час зробила його піонером сучасних рішень у цьому сегменті ринку, що динамічно розвивається. Про високий рівень інновацій у банківському секторі в Польщі свідчить той факт, що саме в Польщі ми можемо похвалитися найбільшою кількістю та найшвидшим зростанням платіжних карток за допомогою технології PayPass протягом тривалого часу, що дозволяє платити безконтактною картою без необхідності вводити PIN-код. Польські замовники дуже швидко звикли до нового способу оплати. Інші цікаві рішення, представлені на нашому ринку, показують, що в Польщі існує дуже сприятливий клімат для інновацій, особливо в банківському секторі. Адже банківська справа – це сфера, в якій усі новинки, особливо технологічні, втілюються надзвичайно швидко. Інтернет-рахунки були екзотичною новинкою ще кілька років. Сьогодні ми вже маємо понад 20 мільйонів таких рахунків, і переважна більшість з них є активними.

На сьогоднішній день цілодобовий доступ до банку через Інтернет або повнофункціональні мобільні банківські додатки вже нікого не дивують. Банки намагаються залучити нових клієнтів новинками, використовуючи різні нововведення:

- **Кредити в банкоматах**

Bank Millennium дав можливість своїм клієнтам взяти готівкову позику, скориставшись спеціальною опцією в меню банкомату. Оформляється все через банкомат, а запозичена сума потрапляє на наш рахунок через кілька хвилин. Така позика миттєва, як і популярні «позики до зарплати», але має набагато вигіднішу процентну ставку для клієнта.

Економічна експертиза: теорія, методологія та організація

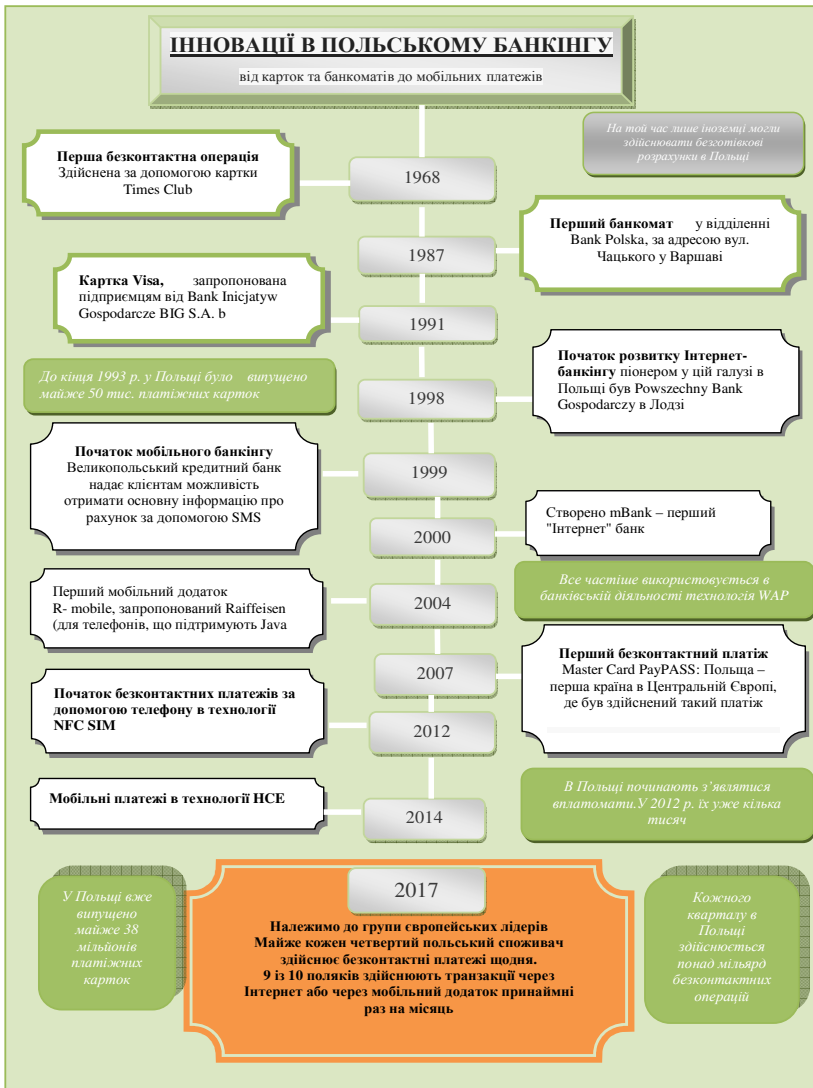

Рис. 3. Інновації в польському банківському секторі

Джерело: <https://www.najlepszekonto.pl/innowacje-w-polskiej-bankowosci>, [2002-08-24]

- **Металева картка Lion's Bank**

Lion's Bank – бренд Idea Bank, який обслуговує заможних клієнтів – пропонує першу у світі металеву кредитну картку неправильної форми, що нагадує ключ. Master Key World Elite MasterCard складається зі сплаву цинку, нікелю та міді, важить 25 грам і виробляється Oberthur Technologies – тією ж компанією, яка постачає Getin Bank відеокарти. Така ексклюзивна картка пропонується найзаможнішим клієнтам, тому вона не має верхньої межі боргу. Його користувач, крім престижу, отримує можливість користуватися численними привілеями, такими як вечера з Далай-ламою або сходження на будинок Сіднейського оперного театру.

- **Ub Idea Hub – простір для підприємців у пропозиції Idea Bank**

Це незвичайна банківська установа, створена з думкою про підприємців і призначена для коворкінгу. Idea Hub – це спеціально облаштований простір, в якому клієнти банку можуть знаходитись, щоб попрацювати в цікавій обстановці, зустрітись з підприємником або скористатися заздалегідь заброньованим конференц-залом. Усередині є Wi-Fi, електронне та офісне обладнання, а також безкоштовна кава та свіжі газети. Це відмінне рішення для малих та середніх підприємств, які не завжди мають власні офісні приміщення. Поки що Idea Hub не має аналогів на ринку.

- **мобільний банкомат**

Idea Bank представив інноваційне рішення у вигляді мобільних банкоматів на колесах. Автомобілі Idea Bank потрапили на вулиці кількох польських міст, де можна внести і зняти готівку. За допомогою спеціальної аплікації для смартфона замовник може замовити такий банкомат на колесах за вказаною ним адресою. Мобільний банкомат Idea Bank – перше рішення такого типу в Польщі.

- **платіжна картка з дисплеєм**

MasterCard Display – це картка з мініатюрним екраном, на якому відображається поточний баланс власника та різні повідомлення від банку. Така картка також може використовуватися в якості токена для

підтвердження операцій в Інтернет-банкінгу Getin Bank, замінюючи таким чином SMS або традиційні скретч-картки. Дисплей MasterCard використовує два окремі номери NN: один призначений для підтвердження платежу, а інший – для використання дисплея на картці. Дисплей MasterCard, як і більшість платіжних карток, що випускаються в даний час, також має функцію безконтактних платежів.

- **переказ на номер телефону або електронну адресу**

Щоб здійснити такий переказ, потрібно лише зв'язатися з одержувачем (його номер телефону або адреса поштової скриньки), все інше, пов'язане з класичним номером рахунку, абсолютно непотрібне. Вже деякий час також можна замовити переказ через Facebook – це рішення вже пропонують кілька відомих банків.

Інновації завжди впливали на розвиток людини та економічний прогрес, проте темпи нинішніх інноваційних змін перевершують будь які очікування. У Польщі ми пишаємось сучасним та інноваційним банківським сектором, що не можна сказати, на жаль, про всю економіку країни. Варто нагадати, що Польща є піонером у здійсненні безконтактних платежів, а в 2010 році польським кооперативним банком, вперше в Європі, була використана біометрія судин пальців.

Більш ранні зміни, наприклад, відхід від золотого паритету, чи введення дворівневої банківської структури (відокремлення центральних банків) та таких винаходів, як телеграф, оптичне волокно чи навіть банкомат, вважалися важливими віхами розвитку. Але зараз вони є чимось природним, або, як у випадку з телеграфом, застаріли.

Звичайно, найближчим часом з'являться нові поступи технічного прогресу, які вплинуть на модель функціонування банків. З іншого боку, банківська справа буде розвиватись і базуватиметься не лише на інноваціях, а й на довірі. Інноваційні суб'єкти без довіри та репутації не можуть бути загрозою для існування банківської справи. Саме фінтех-компанії (FinTechs) часто прагнуть

до співпраці з банками, які контролюються, сприймаються як надійні та мають широку базу клієнтів.

Обов'язок банків – проаналізувати ризик співпраці з конкретними фінтех-компаніями, оскільки не кожену ідею можна впровадити, і не всі з них будуть успішними. Головною перешкодою на шляху впровадження інновацій може бути менталітет деяких людей, які не помічають динаміки змін у навколишньому світі, оскільки в наш час доступ до інновацій – це лише питання ціни.

Одне з найважливіших завдань для банківських менеджерів – це не лише бути в курсі технологічних інновацій, але головне – показати здатність дивитись на кілька кроків вперед. Якщо керівництва банків «не сядуть до цього потягу», який їде все швидше і швидше, вони будуть значно відставати від конкурентів. Ті, хто потрапить першими, заплатять більше, але це також буде «пріоритетний ануїтет», який залучить нових клієнтів та покращить імідж банку. Іншим викликом є необхідність забезпечити відповідність запроваджених технологічних рішень законодавчим вимогам. Банкам, серед іншого, потрібно приділяти багато уваги питанням, пов'язаним із управлінням комплаєнс-ризиком оскільки правові норми, як правило, відстають від технічного прогресу. Важливо також постійно підвищувати обізнаність суспільства про те, як безпечно користуватися сучасними банківськими та фінансовими інструментами. Фінансова освіта суспільства, яка проводиться у простій та надійній манері, необхідна з раннього дитинства. Тим більше, що ми вступаємо в еру відкритого банкінгу (open banking), що означає демократизацію доступу до даних та банківських послуг та відкритість банків для партнерів із цифрових екосистем. Сучасні інновації, зазвичай відносяться до сфери інформаційних технологій, і питання про те, наскільки вони є важливими віхами, є дискусійним.

Як правило, вони зменшують трансакційні витрати та підвищують безпеку й швидкість транзакцій. Отже, як і гроші, вони полегшують наше життя, але не можуть забезпечити щастя і повну безпеку.

Список використаних джерел:

1. Borcuch A., 2012, *Bankowość elektroniczna w Polsce*, CeDeWu.pl., Warszawa.
2. Chmielarz W., 1999, *System elektronicznej bankowości i cyfrowej płatności*. Wyższa Szkoła Ekonomiczno – Informatyczna, Warszawa.
3. Grzywacz J., 2006, *Podstawy bankowości. System bankowy. Kredyty i rozliczenia. Ryzyko i ocena banku. Marketing*, Wyd. Difin, Warszawa.
4. Harasim J., 2009, *Bankowość detaliczna w Polsce*, CeDeWu, Warszawa.
5. Harasim J., 2009, *Rola franchisingu w systemach dystrybucji detalicznych usług bankowych*. W: *Bankowość detaliczna – idee, modele, procesy*. Red. Gospodarowicz A., Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 54, Wrocław.
6. Harasim J., 2012, *Determinanty upowszechniania się innowacji płatniczych*, W: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Red. Węclawski J., Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
7. Iwańczuk A., 2011, *Systemy płatnicze i rynek płatności w Unii Europejskiej*, CeDeWu, Warszawa.
8. Jurkowski A., 2001, *Bankowość elektroniczna*, Materiały i studia, Zeszyt nr 125, NBP, Warszawa.
9. Niczyporuk P., Talecka A., 2011, *Bankowość – podstawowe zagadnienia*, Wyd. Temida. Białystok.
10. Polasik M., 2007, *Bankowość elektroniczna. Istota – stan – perspektywy*, CeDeWu, Warszawa.
11. Rozpara E., 2010, *Marketingowy kryzys czy dojrzałość komunikacji z klientem? «Bank»*.
12. Szambelańczyk J., Lawrynowicz M., 2005, *Innowacyjność w polskim sektorze bankowym – problem i dylematy*. W: *Czy sektor bankowy w Polsce jest innowacyjny?* Red. Balcerowicz E., Zeszyty BRE Bank – Case nr 79, Warszawa.
13. Ustawa z dnia 12 września 2002r. o elektronicznych instrumentach płatniczych (Dz. U. nr 169, poz. 1385 ze zm.) ad. 29.
14. <https://bluemediamedia.pl>, [2002-08-24]
15. <https://www.najlepszekonto.pl/innowacje-w-polskiej-bankowosci>, [2002-08-24]

3.5. Аналіз доцільності запровадження логістичного менеджменту у діяльність закладів охорони здоров'я

Сьогодні логістика проникає в усі сфери діяльності суспільства, відповсякденного життя до виробництва, від охорони здоров'я до державного управління. Інтерес до логістичного менеджменту з кожним роком зростає, оскільки логістика – запорука конкурентоздатності та ефективної діяльності будь яких організацій і підприємств, і не важливо, належать вони до виробничої чи соціальної сфери.

Медична галузь є складною соціально-економічною системою, у якій, як і у багатьох інших багаторівневих системах, логістичний підхід украй затребуваний. Логістика у системі менеджменту охорони здоров'я – це сучасний підхід до управління закладами медичної сфери, який можна розглядати з двох позицій – як матеріально-технічне і як фармацевтичне забезпечення. Використання логістичних підходів дозволяє скоротити час обробки інформації, покращити якісні критерії обслуговування пацієнтів, оптимізувати маршрути транспортування хворих у заклади охорони здоров'я, вирішити проблеми перенавантаження палат, а також знизити собівартість медичної послуги, розробити план своєчасної доставки ліків у необхідній кількості та належної якості, налагодити систему закупівель, постачань та зберігання медикаментів, зменшити складські площі та знизити витрати на утримання запасів.

Іншими словами, оскільки медичні послуги – це сервіс, то завдання логістичного менеджменту з мінімальними затратами сприяти найвищій якості надання медичних послуг пацієнтам (споживачам), шляхом оптимізації діяльності закладів охорони здоров'я і забезпечення їх усім необхідним. Актуальність застосування логістичного менеджменту у системі управління закла-

дами охорони здоров'я зумовлена важливістю ефективного управління галуззю і медичними установами в контексті зниження загальних витрат і забезпечення вимог кінцевих споживачів.

Вітчизняний ринок логістичних послуг зорієнтований на постачання, розвиток торгівлі, збільшення попиту, на транспортування вантажів та їх складування, зберігання і формування запасів. Темпи розвитку медичної логістики в Україні нижчі у порівнянні з США та європейськими країнами, що впливає на якість медичних послуг та ефективність функціонування системи охорони здоров'я загалом. Якість послуг вітчизняних логістичних підприємств у медичній сфері часто незадовільна. При цьому спостерігається низька ефективність роботи внаслідок обширності операційної моделі, яка визначає способи і порядок реалізації корпоративної стратегії у повсякденній діяльності закладу охорони здоров'я. Проте останнім часом все більше організацій різних галузей, в тому числі і медичної, усвідомлюють, що їх логістична діяльність безпосередньо впливає на конкурентоспроможність і потенціал. Отже логістичний менеджмент в охороні здоров'я повинен інтенсивно розвиватися.

Зарубіжні дослідження показали, що з 30% до 46% витрат західних лікарень інвестуються в різні логістичні заходи і майже половина витрат, які пов'язані з забезпеченням постачань, можуть бути усунені шляхом використання передових практик логістичного менеджменту [3].

Для того, щоб підвищити рівень сервісу та одночасно знизити витрати у секторі охорони здоров'я, медичним закладам слід активно використовувати логістичні підходи до управління ланцюгами постачання. Основним завданням логістичного менеджменту є інтеграція логістичних підприємств і логістичної інформації (про транспортні засоби, ситуацію на дорогах, транспортування, складування та зберігання медичного обладнання, ліків, медичної техніки) на одній платформі, а також комплексний централізований аналіз із запровадженням диспетчеризації транс-

портних засобів, доріг, складів, ліків, медичного обладнання та персоналу, для зменшення витрат на зберігання, зниження вартості логістики та підвищення її ефективності [4].

Можна виокремити наступні основні сфери логістичного менеджменту у галузі охорони здоров'я:

- біомедична інженерія (медична електроніка і моніторинг, медичні зображення, біоматеріали, біомеханіка);
- клінічна інженерія (гігієна, лабораторна і аналітична техніка, безпека і якість медичних технологій);
- фармацевція (лікарські засоби та їх застосування);
- медичні послуги;
- персонал медичного закладу [5].

Застосування логістичного менеджменту можливе на макро- та мікрорівні [6]. Макрологістичне управління розв'язує такі проблеми як:

- оптимізація технічних та технологічних структур складського господарства медичних закладів на основі автоматизованих гнучких систем;
- прогнозування попиту та пропозиції на медичні засоби під час стратегічного планування діяльності логістичних систем;
- аналіз моделей логістичних систем та забезпечення ефективності їх функціонування;
- оптимізація транспортування та розподілу медичних засобів і майна, яка передбачає обґрунтування та створення мереж складських систем.

На мікрорівні медичний логістичний менеджмент охоплює структурну організацію та способи оптимізації основних процесів постачання, зокрема:

- створення системи оптимальних пропорцій між обсягами закупівель, складування та перевезень;
- встановлення оптимального рівня взаємодії у системі

отримання, зберігання і транспортування;

- зменшення втрат у разі відмов та простою;
- впровадження раціональної структури потоків управлінської інформації.

Сьогодні організацію системи логістичного менеджменту багато закладів охорони здоров'я намагаються проводити самостійно, не звертаючись за послугами до професійних логістичних операторів, хоча на ринку логістичних послуг існує кілька моделей управління, пов'язаних з аутсорсингом, тобто передачею сторонньому підряднику деяких бізнес-функцій або частин бізнес-процесу з метою підвищення ефективності функціонування медичної установи [7].

Перша модель – автономна логістика, коли всі логістичні операції виконують самі заклади охорони здоров'я.

Друга модель характеризується частковим аутсорсингом, тобто передачею посереднику виконання окремих логістичних послуг (постачання, транспортування, зберігання).

Третя модель – всі логістичні функції виконує підрядник (логістичний провайдер).

Четверта модель орієнтована на управління сукупністю всіх потоків ресурсів і товарів, забезпечуючи їх раціональну взаємодію у бізнес-процесах.

Основним недоліком першої моделі логістичного менеджменту є необхідність створення власного логістичного підрозділу з формуванням постачальницької, транспортної та складської інфраструктури. Необхідним є і додатковий персонал фахівців для обслуговування в логістичній системі. Створення власної логістичної служби пояснюється і певною недовірою медичних установ до підрядників, які не завжди у повній мірі виконують свої обов'язки. Крім того, важливим стримуючим фактором у передачі підряднику виконання частини повноважень є їх невпорядкованість, а також відсутність об'єктивної оцінки логістичних витрат. Невідповідність технічних і інформаційних стандартів та

кож ускладнює інтеграцію логістичного провайдера в діяльність медичної установи. Однак багато логістичних посередників мають стратегічну мету розвивати якість послуг, що надаються для формування довгострокових партнерських відносин з замовниками.

Кожна медична установа вирішує індивідуально чи розвивати логістику самостійно чи вдатися до послуг логістичного оператора. Успіх формування і розвитку логістичної системи закладу охорони здоров'я багато в чому визначається підходом до проектування інформаційної підсистеми і правильною постановкою завдань при наданні послуг і виробництві товарів, які повинні бути вирішені.

Для реалізації логістичного управління у закладах охорони здоров'я можуть бути створені структурні підрозділи, що спеціалізуються на логістичній діяльності. Вони укомплектовуються персоналом, який володіє необхідною кваліфікацією і несе відповідальність за прийняття необхідних рішень і їх наслідки. Зі створенням логістичних структурних підрозділів в медичній установі організаційна структура управління в цілому набуває логістичного характеру. Тому логістичне управління доцільно здійснювати за матричним принципом. Матрична структура характеризується управлінням за двома напрямками: по горизонталі і по вертикалі. Вертикально здійснюється управління функціональними підрозділами, а горизонтально – координація діяльності цих підрозділів для досягнення однієї конкретної цілі.

Логістичну систему закладу охорони здоров'я, як систему методів і засобів управління рухом всіх потоків, прийнято розділяти на окремі функціональні області, в яких вирішуються конкретні завдання: закупівлі, транспортування, збут, розподіл запасів, складування, інформатизація тощо.

Концепція логістики відкриває для медичної установи шляхи підвищення ефективності конкурентоспроможності. Вона реалізується на основі планових показників обсягів послуг, що визначаються потребамимедичного закладу в ресурсах. Порівняння на-

явних і необхідних ресурсів дозволяє фахівцям-логістам упевнитися в тому, що рух матеріальних і супутніх ресурсів може бути насправді забезпечений протягом аналізованого планового періоду. На цій стадії прогноуються потреби у складських приміщеннях і транспортних засобах, враховується обсяг ресурсів з точки зору внутрішніх і зовнішніх можливостей, оптимізуються схеми розміщення складів і транспортні потоки, розробляються графіки закупівлі і поставок ресурсів.

Слід відзначити, що хоча концепція логістичного менеджменту закладу охорони здоров'я, яка розглядає матеріальні, інформаційні та інші потоки як єдине ціле, є новою, практично ця концепція реалізується за допомогою різноманітних, але перевірених практикою економіко-математичних методів і моделей. Таким чином, визначається місце загальної концепції логістичного менеджменту серед інших напрямків дослідження і управління, таких як: адміністрування, маркетинг і традиційний менеджмент.

Згідно концепції логістичного управління закладами системи охорони здоров'я для розвитку логістичних систем необхідно керуватися сформованими принципами логістики, основними серед них є: раціональність, цілісність, системність, ієрархія, інтеграція, формалізація і формування.

За принципом раціональності приймаються такі управлінські рішення, які є кращими, завдяки обраному співвідношенню витрат і досягнутого результату.

Принцип цілісності підтверджує властивість логістичної системи виконувати задану цільову функцію системою в цілому, а не окремими її елементами.

Застосування принципу системності передбачає дослідження логістичного об'єкту, як частини більшої системи, в якій аналізований об'єкт знаходиться у певних відносинах з іншими системами. Таким чином, принцип системності охоплює всі сторони об'єкта і предмета в просторі і часі.

Принцип ієрархії визначає порядок переходу від нижчого рівня до вищого. Побудова логістичних систем з використанням принципу логістики обумовлюються тим, що управління в них пов'язано з обробкою значного масиву даних.

Принцип інтеграції означає об'єднання в ціле будь-яких частин або властивостей. Принцип інтеграції спрямований на вивчення інтеграційних властивостей і закономірностей у логістичних системах. Інтегративні властивості проявляються в результаті приєднання елементів до цілого. Логістична система, як упорядкована сукупність елементів з певними зв'язками, має особливі системні властивості, що дозволяють отримати синергетичний ефект.

Формалізація передбачає отримання кількісних і якісних характеристик функціонування логістичної системи організації на базі системного аналізу.

Формування логістичної системи орієнтоване на системний підхід, коли елементи логістичної системи розглядаються як взаємозв'язані і взаємодіючі для досягнення єдиної цілі.

Вищезазначені принципи враховуються і при розробці посадових інструкцій працівників служби логістики. Завдання фахівця з логістики – досягнення продуктивних робочих відносин з фахівцями інших функціональних підрозділів. Для ефективного вирішення завдань в області обслуговування споживачів фахівці з логістики мають безпосередній доступ до всіх видів і рівнів інформації. Керівник служби логістики отримує досить високий статус і повноваження, а також відносну незалежність від керівників інших функціональних служб і підрозділів при прийнятті управлінських рішень.

В компетенції менеджерів (управлінців) з логістики у сфері охорони здоров'я входить:

- визначення малоефективних місць та ризиків в ланцюгах постачань і розробка планів для їх усунення;

- оптимізація способів транспортування для економії коштів і часу, а також задоволення потреб клієнтів у поставках;
- забезпечення дотримання нормативних актів згідно міжнародних правових норм;
- розробка спеціальної упаковки для захисту чутливої медичної продукції під час перевезень;
- застосування інформаційних технологій для ефективного управління ресурсами, зниження кількості помилок і поліпшення обслуговування клієнтів і пацієнтів;
- реалізація зручних рішень для дистрибуції і транспортування медикаментів та обладнання, які будуть відповідати постійно змінюваним умовам ринку, включаючи піки попиту і повернення продукції [8, с. 34–38].

Концепції логістичного менеджменту варто застосувати в організації роботи реєстратури поліклінічних закладів (запис та направлення хворих до лікарів різного профілю та кваліфікації). Організація цього виду праці, оптимізація потоків інформації, контроль за створенням черг є комплексним логістичним аналізом внутрішніх потоків медичної установи.

Логістичний менеджмент, дасть змогу налагодити внутрішньоскладське господарство, оптимізувати внутрішні потоки медичного персоналу та хворих, забезпечити медичним обладнанням лікувально-профілактичні установи.

Важливим напрямком застосування логістики у медичній галузі є організація взаємодії клінік зі службою швидкої допомоги в режимі реального часу. Це дасть змогу оптимізувати потік хворих до лікарень, вбереже від перенавантаження, дозволить підготувати персонал та обладнання до прийняття важко хворих, постраждалих у важкому стані тощо.

Запропонований перелік потенційних напрямків застосування логістичного менеджменту у сфері медицини не є вичерпним. Кожен із них можна поглиблювати у подальших наукових дослідженнях.

Застосування логістичного менеджменту у закладах охорони здоров'я є перспективним, оскільки:

- логістичний підхід передбачає комплексне підвищення ефективності, тоді як збільшення продуктивності лише окремих процесів постачання не ефективне. Недоцільним є й скорочення запасів, внаслідок чого можуть виникнути порушення та збої у лікувально-діагностичному процесі;
- логістичне управління допомагає не тільки розв'язувати окремі завдання (наприклад, зменшити витрати), а й розробляти комплексну стратегію забезпечення медичною технікою та майном;
- концепція постачання сформована на основі підходів логістичного менеджменту може бути проаналізована за допомогою функціонально-вартісних підходів для визначення шляхів мінімізації витрат;
- система логістики стає основним інструментом контролю раціональності розподілу ресурсів;
- постійна реновація інформаційних технологій та технічних засобів забезпечили консолідацію логістичної концепції в єдине ціле. Цьому сприяє розвиток системи опрацювання замовлень за допомогою сучасної комп'ютерної техніки, розвинутої бази даних та системи передавання інформації.

Отже незаперечним є те, що запровадження логістичного менеджменту в медичній сфері є об'єктивно необхідним. Завдяки використанню логістичних підходів у закладах охорони здоров'я вдасться створити контрольоване і регульоване середовище для ефективного виконання різних логістичних процесів і, як наслідок, підвищити окремі показники якості медичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Гуревич Д. Скоро ученыестанутближе друг к другу. *Фармацевтический вестник*.2002. № 33 (272). С. 23–26
2. Каневський О. С. Передумови застосування логістичних підходів у галузі медицини. *Медицина транспорту України*. 2005. № 12/14. С. 22–29.
3. Benchmarking The Hospital Logistics Process. URL: <https://logisticsmanagementandsupplychainmanagement.wordpress.com/category/healthcare-logistics/> (дата звернення: 18.06.2019)
4. Фармацевтическая логистика. URL: <http://zte.ru/enterprise/solutions/health-protection/pharmaceutical-logistics>. (дата звернення: 12.05.2019).
5. Dembińska-Cyran I. Internal and external supply chain of hospital. URL: http://www.logforum.net/vol1/issue1/no5/5_1_1_05.html (дата звернення: 2.07.2019).
6. Сайников Е.В. Новые подходы к организации обеспечения медицинским имуществом на региональном уровне. URL: http://www.farosplus.ru/index.htm?/mtmi/mt_4_10/nov_podhody.htm (дата звернення: 21.06.2019).
7. Жаворонков Е.П. Логистика бизнес-процессов медико-производственной организации. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/logistika-biznes-protsessov-mediko-proizvodstvennoy-organizatsii> (дата звернення: 26.07.2019).
8. Яковлев А. В. Управление производством: планирование и диспетчеризация. М., 1С-Пабблишинг. 2018

3.6. Прямі іноземні інвестиції в Україну: аналіз формування та основні тенденції

Міжнародний рух капіталів, зокрема інвестицій, виступає каталізатором трансформацій, які відбуваються у сучасній світовій економіці. Інвестиційні потоки, які є одночасно збалансованими та географічно й кон'юктуро непропорційними, можуть мати позитивні та негативні наслідки для економіки приймаючої країни. Невідповідність залучених іноземних капіталів потребам структурних перетворень, монополізація ними стратегічних для країни галузей, територіальні та галузеві диспропорції в залученні інвестицій, саме ці та інші чинники зумовлюють підвищену увагу України, як країни-реципієнта, не тільки до кількісних, але й до якісних параметрів процесу іноземного інвестування. До останніх, як зазначає О.Підчоса на основі узагальнення методології ЮНКТАД, відносяться: свобода транскордонних інвесторів інвестувати у кожний сегмент цільової економіки; легкість (або її відсутність) у відкритті нових підприємств; доступ до комерційної (промислової) землі та об'єктів; ефективність інститутів управління [1]. До таких параметрів, на нашу думку, можна віднести і країну-походження інвестицій, тобто їх географічну алокацію.

У вітчизняній науковій літературі існує значна кількість фундаментальних аналітичних досліджень, об'єктом яких є процес іноземного інвестування та досліджується такий його аспект, як географічна структура іноземних інвестицій. Одні з перших припадають на початок 1990-х років, коли Україна стала учасником міжнародного руху капіталів як незалежний суб'єкт. Щороку публікується низка праць стосовно недоліків та переваг, що спричинені таким явищем у вітчизняній економіці як прямі іноземні інвестиції. Серед прикладних досліджень останніх років, зокрема: Т. Мельник і К. Касянок виявили ряд екстернальних та інтерна-

льних факторів та їхній вплив на обсяги залучення іноземних інвестицій [2]; Г. Карчева та О. Галицька визначили ряд факторів, що впливають на обсяг ПІІ та проаналізували географічну структуру ПІІ в 2010 та 2017 рр. [3]; А. Татарульєва виокремила такий вид іноземних інвестицій, як псевдоінвестиції й спекулятивні інвестиції та ідентифікувала найбільш можливі негативні наслідки внаслідок їх залучення [4]; І. Пономаренко проаналізував географічну структуру країн-інвесторів за перше півріччя 2012 р. [5]. Аналогічний аспект розглянуто в працях О. Самотоєнкової [6], В. Мацуки [7], І. Крепчук [8], Ю. Коваленко [9], С. Геращенко [10] та ін.

Незважаючи на існуючий певний науковий доробок в цьому напрямку, слід зазначити що усі напрацювання носять фрагментарний характер: географічна структура ПІІ аналізується за який конкретний часовий проміжок: рік, станом на певну дату, або ж здійснюється порівняння структур за два роки. Саме відсутність комплексного дослідження даного якісного параметру зумовлює мету даного дослідження: аналіз географічної структури прямих іноземних інвестицій в Україну протягом усього часового періоду існування нашої держави, як самостійного учасника процесу іноземного інвестування зумовлює актуальність

Аналіз географічної структури ПІІ в Україну є важливим напрямком дослідження безпосередньо самого процесу іноземного інвестування. Географічна структура процесу іноземного інвестування – це розподіл інвестиційних потоків між окремими країнами та їх групами, створеними за територіальною або організаційною ознакою. Територіальна географічна структура ПІІ узагальнює дані про масштаби інвестиційної діяльності країн, що належать до однієї частини світу або укрупненої групи країн (розвинуті країни, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою, або ж Азія, Африка, Європа, Америка). Організаційна географічна структура ПІІ узагальнює дані про процеси іноземного інвестування або між країнами, що належать до інтегра-

ційних торговельно-політичних об'єднань, або ж між країнами, що виділені в певну групу за вибраним критерієм (країни ЄС, країни СНД тощо).

Державне статистичне обстеження ПІІ здійснюється з 1994 року, отже, аналіз географічної структури іноземних інвестицій почнемо саме з цього періоду. В офіційних джерелах (статистичних щорічниках) до 2009 року не наводяться дані про усі країни-інвестори та обсяги їх іноземних інвестицій в Україну. Проте і наявна інформація, наведена в статистичних щорічниках, дає можливість виявити основних інвесторів, їх питому вагу в загальній структурі та основні тренди їх інвестиційної діяльності. Аналіз територіальної географічної структури будемо проводити із врахуванням наступного: Кіпр в географічному плані відноситься до Азії, Британські Віргінські острови – до Америки.

Розподіл інвестиційних потоків в розрізі країн протягом 1995–2000 рр. свідчить, що переважна більшість інвестицій (понад 80 %) протягом даного періоду надійшла з 17 країн, дані про абсолютні обсяги яких наведено в статистичних щорічниках. Серед країн ЄС-15 найбільшими інвесторами були Сполучене Королівство, Німеччина, Нідерланди, Австрія, Ірландія, Італія та Швеція. Питома вага інвестицій з країн європейської співдружності в загальному обсязі становила на початок 1995 р. – 38,7%, а вже на початок 2000 р. цей показник дещо зменшився та становив 32,5% [11, с. 273].

Аналіз географічної структури ПІІ в територіальному розрізі (табл.1) дає можливість зробити наступні висновки (наближена оцінка на основі наявних даних – прим. автора): за досліджуваний період понад 50% від загального обсягу інвестицій надійшла з Європи; близько 25% – з Америки (найбільшими інвесторами були США, Канада та Віргінські острови (Брит.)); питома вага ПІІ з Азії зросла з 6% на початок 1995р. до 12% на початок 2000р. (найбільші країни-інвестори – Кіпр та Республіка Корея) [11, с. 273].

Таблиця 1

**Територіальна географічна структура ПІІ в Україну
протягом 1995–2000 рр. [11, с. 273]**

(на початок року, %)

Регіон	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Європа	53,0	54,1	55,5	55,3	50,8	50,8
Америка	23,3	23,2	21,4	22,2	23,2	24,6
Азія	5,9	5,7	6,5	6,9	11,9	11,6
Інші	17,8	17,0	16,6	15,6	14,1	13,0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Протягом 2001–2006 рр. 19 країн інвестувало в Україну понад 85% від загального обсягу (на початок 2001р.), а на початок 2006 р. цей показник зріс до 91%. Питома вага інвестицій в Україну з країн членів-ЄС зросла з 35% на початок 2001 р. до 69% на початок 2006 р. Це насамперед пов'язане із вступом до європейського співтовариства 12 країн, зокрема Польщі, Угорщини та Кіпру, а також зростання до 32,6% питомої ваги інвестицій з Німеччини [12, с. 270; 13, с. 262; 14, с. 272; 15, с. 266; 16, с. 402].

Щодо територіального розподілу за даний проміжок часу (табл. 2), то слід зазначити (на основі наближеної оцінки), що зменшилась питома вага інвестицій з Азії (14,1% та 13,5% відповідно) та Америки (23,0% та 13,5% відповідно), зросла питома вага інвестицій з Європи (47,9% на початок 2001 р. і 67,0% на початок 2006 р.). Це очевидно може бути пов'язане, як зазначає О. Самотоєнкова [6], із сподіваннями на позитивні зміни після політичних подій 2004 року.

Інформація щодо географічної структури ПІІ в Україну в 2007–2012 рр. наведена статистичних щорічниках та представлених на офіційному сайті Державної служби статистики України свідчить, що 19 країн протягом цього часового проміжку інвестували в Україну більше ніж 90% від загального обсягу інвестицій. Питома вага інвестицій країн Євросоюзу зростає з 71,5% на початок 2007 р. до 79,3% на початок 2012 р. [15, с. 266; 16, с. 402].

Таблиця 2

**Територіальна географічна структура ІІІ в Україні
протягом 2001–2006 рр.**

[12, с.270; 13, с.262; 14, с.272; 15, с.266; 16, с.402]

(на початок року, %)

Регіон	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Європа	47,9	46,2	46,2	47,6	51,2	67,0
Америка	23,0	24,3	23,7	22,2	20,9	13,5
Азія	14,1	14,5	15,4	15,8	14,1	10,7
Інші	15,5	15,0	14,7	14,4	13,8	8,8
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Аналіз даних наведених в табл. 3 та на офіційному сайті Державної служби статистики України [17] дає можливість зробити наступні висновки щодо змін у територіальному розподілі іноземних інвестицій в Україну за цей проміжок часу:

- зменшується питома вага інвестицій з Америки (з 11,5% на початок 2007 р. до 7,1% на початок 2012 р. Це відбувається, насамперед, за рахунок різкого скорочення обсягів інвестицій з США. Вагомі обсяги інвестицій надходять з Белізу, Британських Віргінських островів, Панами;

Таблиця 3

**Територіальна географічна структура ІІІ в Україну
протягом 2007–2012 рр.** [15, с. 266; 16, с. 402; 17]

(на початок року, %)

Регіон	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Європа	64,3	61,8	62,5	67,3	69,3	64,2
Америка	11,5	9,3	8,1	8,2	7,1	7,1
Азія	15,2	20,7	22,0	24,2	23,3	28,4
Інші	9,0	8,2	7,4	0,3	0,3	0,3
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

- питома вага значимих обсягів інвестицій з Європи на початок 2007 р. становить 74,2%, а на початок 2012 р. дещо зменшується і становить 59,3%;
- зростає питома вага інвестицій з Азії (з 15,3% на початок 2007 р. до 26,7% на початок 2012 р.) – це зумовлено збільшенням обсягів інвестицій з Кіпру. Значні інвестиції також надходять з Азербайджану, Республіки Кореї, Туреччини та Японії.

На початок 2013 року в Україну загалом здійснило інвестицій 138 країн, на кінець 2019 року їх кількість зменшилась та становила 128 країн [17]. Протягом цього періоду дещо зменшилась питома вага інвестицій з Європи: порівняно із попереднім часовим проміжком цей показник становить близько 58% станом на 31 грудня 2019 р. Разом з тим зросла до 33% питома вага інвестицій з Азії. Основними вкладниками капіталів були такі країни, як Азербайджан, Кіпр, Республіка Корея, Сингапур, Туреччина та Японія. Питома вага інвестицій з цих країн щорічно становила близько 98% від загального обсягу. Питома вага інвестицій з Америки коливалась в межах від 8,0% до 11,1%. Найбільшими країнами-інвесторами були Беліз, Британські Віргінські острови, Панама та США. На початок 2013 р. питома вага інвестицій цих країн становила 90% від загального обсягу, станом на 31 грудня 2019 р. цей показник дещо зменшився до 82%. Питома вага інвестицій з країн Африки, Австралії та Океанії є незначною – близько 0,5% від загального обсягу.

Міжнародна інвестиційна діяльність має вагомий вплив на географічну структуру ПІІ в Україну. Як свідчать дані наведені на рис. 1 за дослідований проміжок часу основними інвесторами були європейські країни. Вони експортували в Україну щорічно близько 50% від загальної обсягу інвестованого капіталу, а в 2006–2011 рр. цей показник сягнув 70%.

Таблиця 4

**Територіальна географічна структура ПІІ в Україні
протягом 2013-2020 рр. [16, с. 402; 17; 18]**

(на початок року, %)

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	На 31 грудня 2019 р.
Європа	57,9	53,5	54,2	53,7	55,5	56,8	57,6	57,7
Америка	8,8	10,0	10,9	11,1	10,9	9,3	8,0	8,5
Азія	33,0	35,8	34,3	34,7	33,0	33,3	33,9	33,3
Інші	0,3	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

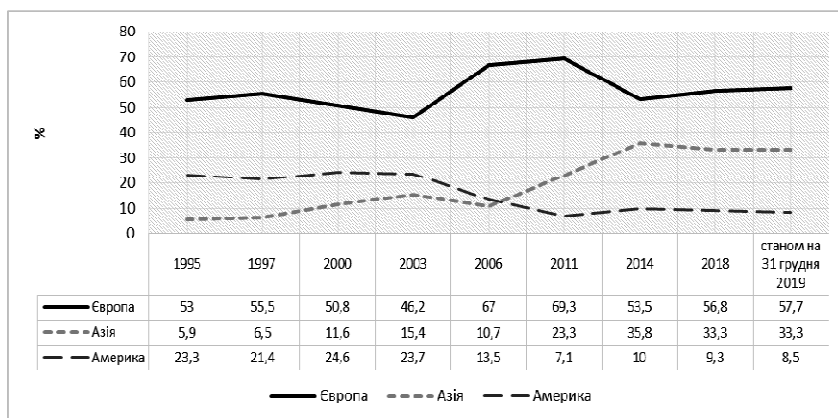

Рис. 1. Динаміка питомої ваги ПІІ в Україні в територіальному розрізі протягом 1995–2020 рр.

Як свідчать дані проведеного дослідження, протягом останніх 25 років відбулися значні трансформації в територіальній географічній структурі ПІІ в Україні. Насамперед збільшилась кількість країн-інвесторів та зменшилася роль лідерів, як от США. Суттєво зросла роль офшорних інвестицій з таких країн як Кіпр,

Беліз, Нідерланди, Британські Віргінські острови. Інвестиції з країн Європейського співтовариства відіграють визначальну роль в процесі прямого іноземного інвестування України. Слід зазначити, що відсутні вагомі інвестиції з країн Південної Америки, як от Бразилії, Мексики та Венесуели, індустриальних країн Східної та Південно-Східної Азії та Китаю. Власне в цьому напрямку слід розширювати перспективне інвестиційне співробітництво шляхом укладання інвестиційних угод з врахуванням інтересів майбутніх інвесторів.

Список використаних джерел:

1. Підчоса О. В. Огляд сучасних тенденцій руху прямих іноземних інвестицій: географічна алокація / О. В. Підчоса, Ю. Є. Кулинич // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економіка». 2019. № 2. С. 142–148.
2. Мельник Т. М. Проблеми залучення та використання міжнародних інвестицій в економіці України / Т. М. Мельник, К. Г. Касянок // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2017. № 1. С.253–270.
3. Карчева Г. Т. Іноземні інвестиції – важливий фактор підвищення конкурентоспроможності та ефективності економіки України / Г. Т. Карчева, О. В. Галицька // Фінансовий простір. 2018. № 3 (31). С. 90–98.
4. Татарульєва А. О. Вплив іноземного інвестування на економічний розвиток країни / А. О. Татарульєва // Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 4. С. 29–34.
5. Пономаренко І. В. Статистичний аналіз структури прямих іноземних інвестицій / І. В. Пономаренко // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 4. С. 15–18.
6. Самотоєнкова О. В. Інвестиційна діяльність в Україні: тенденції та перспективи [Електронний ресурс] / О. В. Самотоєнкова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2019. № 5. Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua.
7. Мацука В. М. Особливості іноземного інвестування в Україні / В. М. Мацука // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2015. Вип. 11. Ч. 4. С. 12–15.

8. Крепчук І. М. Статистичне дослідження залучення прямих іноземних інвестицій в Україну / І. М. Крепчук // Статистика України. 2015. № 4. С. 18–23.
9. Коваленко Ю. М. Прямі іноземні інвестиції: національний і міжнародний аспект / Ю. М. Коваленко, Т. О. Мельнічук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. № 1. С. 112–120.
10. Геращенко С. О. Прямі іноземні інвестиції в Україні в умовах інтеграції у світове господарство / С. О. Геращенко, М. Б. Колотило // Економічний вісник Національного гірничого університету. 2018. № 1. С. 60–68.
11. Статистичний щорічник України за 2001 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: Техніка, 2002. С. 273. 645 с.
12. Статистичний щорічник України за 2005 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: Консультант, 2006. С. 270. 576 с.
13. Статистичний щорічник України за 2006 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: Консультант, 2007. С. 262. 551 с.
14. Статистичний щорічник України за 2007 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ, «Консультант», 2008. С. 272. 572 с.
15. Статистичний щорічник України за 2011 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: ТОВ «АвгустТрейд», 2012. С. 266. 560 с.
16. Статистичний щорічник України за 2016 рік. За редакцією І. Є. Вернера. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. С. 402. 612 с.
17. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності (1994–2014) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності (2015–2019) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3.7. Аудит грантових програм: організація та методика

Аудит став невід'ємною частиною функціонування сучасної ринкової економіки. За умов інтеграції перед вітчизняними суб'єктами аудиторської діяльності постає питання щодо важливості дотримання високих економічних стандартів, зокрема стандартів у ході проведення аудиту і формулювання незалежної думки. Тому важливим є процес організації порядку формування підстав для висловлення такої думки в аудиторському звіті, який забезпечується його документальним оформленням.

Управління грантовими проектами на сьогодні є новим і досить розповсюдженим явищем на теренах України. Це обумовлено зростанням потреб і можливостей отримання грантових коштів для забезпечення достатнього рівня соціальних і економічних стандартів в умовах сталого розвитку. Водночас, спостерігається не готовність суспільства до повного сприйняття і розуміння інформації про проектно-грантову діяльність, особливо в частині обліку і аудиту. Питання організації та методики, а саме забезпечення якості документального оформлення аудиту і відповідності вимогам Міжнародних стандартів аудиту (МСА) набуває особливого значення і залишається актуальним, має інноваційний характер і потребу швидкого реагування для вирішення проблем.

В науково-практичному середовищі питанням обліку і аудиту грантових проектів займаються в основному самі розробники відповідних донорських програм, або міністерства економіки чи фінансів. Серед науковців, чії праці висвітлюють окремі сторони проблем, пов'язаних з управлінням проектами, процесом їх обліку і аудиту, можна відзначити наступних: Алексеєнко І., Керзнер Г., Лелюк С., Садовська І., Нагірська К [1, 4, 5]. Проте, науковці значну увагу приділяють питанням проектного менеджменту

та обліку. Відповідно, питання аудиту залишається не дослідженим з огляду потреб звітування.

Аудит як складова незалежного контролю виявляє і розкриває нові можливості розвитку підприємницької діяльності, визначає її ефективність та відповідність чинному законодавству, правовим документам та встановленим нормативам, досліджує достовірність відображення господарсько-фінансових операцій в обліку та звітності у межах окремого суб'єкта господарювання та набуває все більшої вагомості й суспільної необхідності.

З метою розробки ефективної системи для аудиту грантових проєктів, визначимо поняття «гранту» та проведемо систематизацію різноманітних підходів науковців щодо економічної, організаційної та інституціональної природи проєктної діяльності.

Грант – засоби, які безоплатно передаються дарувальником (фондом, корпорацією, державною установою або приватною особою) некомерційній організації або приватній особі для виконання конкретної роботи. На відміну від позики, грант не потрібно повертати.

В свою чергу, проєктна діяльність розглядається як система бізнес-процесів, упорядкованих за певними заданими параметрами. Проєкти розглядаються як цілісний комплекс управління, заходів, продуктів та індикаторів для контролю досягнення результатів проєкту. Таким чином, облік виступає як цілісна система, яка повинна забезпечити первинне, аналітичне і звітне відображення операцій за кожним окремим процесом[4].

Аудит бізнес-процесів також базується на принципах незалежності, об'єктивності, співставності показників як за економічною сутністю так і в правовій площині. Аудит фінансових звітів грантових проєктів проводиться поетапно за структурними елементами системи обліку, які відображені на рисунку 1.

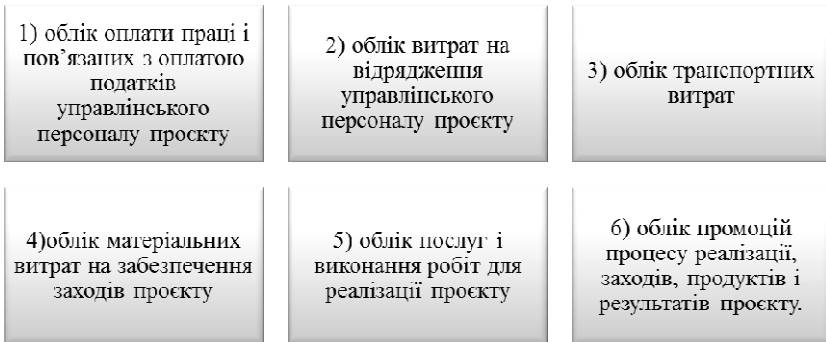

Рис. 1. Структурні елементи системи обліку

Джерело: побудовано автором за [4]

Слід відзначити, що аудит проводиться за даними первинного бухгалтерського обліку, зведеного обліку з використанням системи бухгалтерських рахунків із зазначенням правил облікової політики і системи програмного забезпечення, які притаманні окремому суб'єкту проектної діяльності, і фінансових звітів. Більшість програм, які фінансують проєкти, вимагають проводити аудит не лише фінансових показників, які формуються системою бухгалтерського обліку, а також і не фінансових, які формуються в описових звітах і висвітлюють повністю процес реалізації проєкту, досягнення результатів і продуктів. Такий аудит підпадає під визначення не класичного, а змішаного аудиту. Робочі документи аудитора передбачають комплекс показників, які показують ступінь прозорості, убезпечуючи таким чином реалізацію проєкту від ймовірних ризиків шахрайства або суттєвого впливу управлінського персоналу на не повне виконання заявлених заходів [4].

Оскільки проєкти загалом реалізують неприбуткові бюджетні організації, виникає потреба у проведенні додаткових аудиторських процедур в частині дотримання національного законодавства

державних закупівель. Ця додаткова функція для аудиторів вимагає здобуття відповідних компетентностей.

Організація процесу аудиторської перевірки грантового проєкту, насамперед, полягає у використанні та застосуванні професійних стандартів аудиту, а саме Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг з врахуванням дійсних вимог, які суб'єкт аудиторської діяльності застосовує у відповідності до свого судження та компетенції (рис. 2) [3].

МСА 800 (переглянутий) «Особливі положення – аудити фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення»

МСА 805 (переглянутий) «Особливі положення щодо аудитів окремих фінансових звітів та окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту»;

МССП 4400 «Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації»

МСЗПВ 3000 (переглянутий) «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації».

Рис. 2. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг

Цілями аудитора при застосуванні МСА 800 та 805 є належний розгляд особливих положень щодо: прийняття завдання, планування і виконання цього завдання, формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності/фінансового звіту.

Розглянемо детальніше організацію та методику аудиту грантових програм на прикладі грантових проєктів Українського культурного фонду.

Основною документацією грантодавця, з якою ознайомлюється аудитор при прийнятті завдання є: проектна заявка, договір про надання гранту, інструкція для заявників, «Порядок здійснення контролю за виконанням суб'єктами, які отримують фінансування зобов'язань перед Українським культурним фондом» та вимоги до Звіту незалежного аудитора.

Здійснюючи перевірку, аудитори досліджують фінальну звітність Грантоотримувача – пакет документів, підтверджений звітом незалежного аудитора, що складається з Додатків до Договору про надання гранту (змістовий звіт та звіт про надходження та використання коштів для реалізації проекту), інших обов'язкових документів визначених Фондом.

Змістовий звіт – це документ, в якому в описовій формі викладається повнота досягнення мети, цілей та усі ключові результати реалізації проекту, а саме фото-, відеозвіти, друкована продукція, веб-додатки, посилання на сайти, посилання на публікації, показники охоплення аудиторії та ін.

Звіт про надходження та використання коштів для реалізації проекту – це фінансовий звіт, що відображає використання коштів в рамках реалізації проекту і включає всі первинні бухгалтерські та інші документи, які деталізують та конкретизують зміст господарських операцій, підтверджують зв'язок із результатами реалізації проекту [2].

При підготовці Звіту незалежного аудитора, аудитори перевіряють показники фінальної звітності Грантоотримувача на предмет відповідності вимогам законів України, інших нормативно-правових актів, національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (міжнародних стандартів фінансової звітності) та внутрішніх документів Українського культурного фонду, а також надання обґрунтованої впевненості щодо достовірності витрат, відображених у Звіті про надходження та використанні коштів для реалізації проекту та їх цільове відношення до створення та реалізації проекту, даним бухгалтерських записів, підтвер-

джених відповідними первинними документами, Грантоотримувача. Таким чином, для визначення достовірності та відповідності інформації аудитори застосовують методи документального контролю. Однак, сьогодні виникає необхідність у використанні методів фактичного контролю при проведенні аудиторської перевірки грантового проекту, а саме: інвентаризації, контрольних обмірів, хронометражу робочого часу та отриманні письмових пояснень.

При здійсненні аудиту грантових програм аудитор перевіряє відповідність дотримання критеріїв оцінки, що зображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії оцінки обґрунтованої впевненості достовірності та відповідності показників фінальної звітності та цільового використання коштів за рахунок гранту та співфінансування (у тому числі реінвестицій)

№ п/п	Критерій оцінки
1	2
1	Відповідність фінансового звіту плановому кошторису
2	Цільове використання коштів
3	Наявність відхилень суми витрат в розрізі статей від планового бюджету (грошових вираз) в допустимих межах та поза встановлені межі
4	Дотримання частки співфінансування для проектів національної та міжнародної співпраці та індивідуального характеру
5	Виявлення недопустимих витрат за рахунок коштів гранту
6	Дотримання Грантоотримувачем вимог Фоду в частині заборони після підписання Договору про надання гранту: збільшувати кількість учасників команди, змінювати функціональні обов'язки членів команди, збільшувати суми оплати праці, змінювати та додавати нові статті витрат
7	Дотримання вартісних обмежень на окремі статті витрат
8	Правомірність здійснення контрагентами господарської діяльності
9	Відсутність будь-яких прибутків під час реалізації проекту

1	2
10	Дотримання співвідношення між доходом, отриманим від реалізації квитків, продажу книжок тощо, та сумою реінвестицій розмірі 1
11	Наявність документального підтвердження фактів безкоштовного розповсюдження матеріальних активів
12	Наявність документів про списання (використанні, розповсюдження) товарно-матеріальних цінностей, придбаних в рамках реалізації проекту
13	Зарахування на баланс Грантоотримувача і введення в експлуатацію обладнання (МШП), які були придбані в ході реалізації проекту за рахунок гранту та за рахунок співфінансування (у тому числі реінвестицій), а також основних засобів, які були придбані за рахунок співінасування
14	Наявність первинних документів та інших документів, що підтверджують зв'язок господарських операцій із результатами реалізації проекту, на підставі яких проведено витрати
15	Відповідність оформлення первинних та інших документів вимогам законодавства
16	Відображення у бухгалтерських записах Грантоотримувача кредиторської заборгованості за розрахунками з членами команди та контрагентами на суму залишку до фінансування
17	Відсутність кредиторської заборгованості по витратам за рахунок коштів спів фінансування та реінвестицій
18	Наявність трьох комерційних цінових пропозицій від інших поставачальників, якщо сумадорівнює або перевищує 30 000,00 (тридцять тисяч) гривень
19	Наявність документів про проведення процедур закупівлі (відповідно до законодавства)

Джерело: складено на основі [2]

На підтвердження проведення витрат партнером-нерезидентом по реалізації міжнародного проекту за кордоном аудитор приймає до виконання та перевіряє комерційні та платіжні документи складені мовою оригіналу з наявним перекладом українською мовою.

Після здійснення перевірки аудиторська фірма самостійно обирає і форму і структуру Звіту аудитора, який повинен містити обов'язкові розділи: назва документа; адресат; думка; підстава для висловлення думки; основні відомості про Грантоотримувача; відомості про предмет, суму та виконання Договору про надання гранту; мета надання звіту та період, що перевіряється, інформація про предмет завдання, опис рівня впевненості, застосовані критерії; відповідальність управлінського персоналу Грантоотримувача; відповідальність аудиторської фірми та аудиторів; основні відомості про аудиторську фірму та аудитора; основні відомості про умови договору на проведення аудиту[2].

Невід'ємним додатком до Звіту аудитора є Реєстр документів, що підтверджують достовірність витрат та цільове використання коштів гранту. Аудитор може включити до свого звіту додаткову інформацію, яка на його думку може привернути увагу користувачів, а також інші пояснення та вплив зазначеного на результати реалізації проєкту.

Отже, грантові проєкти є одним із нових видів співпраці з вітчизняними та міжнародними установами з метою залучення додаткових фінансових активів. Організація та методика аудиту грантових програм вимагає особливого підходу з точки зору науки і практичної діяльності. Тому існує потреба в удосконаленні методики аудиту грантових проєктів, що полягає у застосування методів фактичного контролю під час здійснення перевірки.

Проблемними питаннями аудиту грантових проєктів УКФ, які потребують відповідних змін це: обов'язок додати до звіту аудитора завірені (керівництвом Грантоотримувача) копії всіх первинних та інших документів, пов'язаних з реалізацією проєкту; зміна вимог та порядків без уточнень до яких саме проєктів відносяться оновлені правила; продовження терміну звітування за реалізованим проєктом; витрати, пов'язані з аудитом грантового проєкту, мають бути понесені та сплачені в періоді реалізації

проекту; вимога до структури звіту, яка не відповідає МСА 800 та/або навіть МСЗНВ 3000.

Список використаних джерел:

1. Алексеєнко І., Лелюк С., Полтніна О. Інформаційно-комунікаційне забезпечення процесів управління проектами та вартістю підприємства. *Development Menegment*. 2020. Вип. 18 (3). С. 1–13.
2. URL:https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/14077/DM_2020_03_Aleksieienko.pdf.
3. Вимоги до Звіту незалежного аудитора з надання впевненості щодо достовірності та відповідності фінальної звітності Грантоотримувача про реалізацію проекту вимогам Українського культурного фонду: затверджено наказом Українського культурного фонду від 17 вересня 2020р. № 129. URL: <https://ucf.in.ua/storage/docs/24112020/2020-11-24....pdf>
4. Дячук О. Особливості аудиту грантових проектів. 10 березня 2021р. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/2_...pdf.
5. Садовська І., Нагірська К. Облік і аудит в управлінні проектами. *The XVI InternationalScienceConference «Science and society, patterns and trends of development»*, March 30-April 02,2021, Vienna, Austria. 276 p.
6. Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті: Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції фахівців, магістрантів, аспірантів та науковців. Одеса: ОДАБА. 2020. 358 с.

3.8. Аудит і неаудиторські послуги: дилема та окремі питання застосування

Вплив часу незалежності України на законодавчому рівні було ухвалено два законодавчі акти, на підставі котрих працює та реалізовує свою професійну діяльність аудиторська спільнота. Це Закони України «Про аудиторську діяльність» (ввівся в дію Вводиться в дію Постановою ВР № 3126-ХІІ (3126-12) від 22.04.93, ВВР, 1993, № 23, ст. 244) та «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 9, ст. 50). На законодавчому рівні та в правовому полі України вони регулюють окремий вид незалежної професійної діяльності аудиторів та дають підстави формувати організаційне, методичне та методологічне забезпечення аудиту як окремої галузі знань – науки.

Також правовий аналіз цих Законів України дає можливість висловлювати певні судження стосовно їх основного призначення – регулювання діяльності суб'єктів господарювання аудиторських фірм та аудиторів, котрі підлягають фінансовому моніторингу.

Основою у кожному законодавчому акті, що регулює правові та господарські взаємовідносини у незалежній професійній діяльності є визначення основних понять. Це й складатиме основний зміст нашої наукової розвідки.

Змістом «поняття» називається сукупність існуючих ознак предметів, відображених у понятті. Зміст поняття становлять ознаки, які відтворюють якість предмета і відрізняють його від інших схожих предметів [3]. Поняттями, що підлягають дослідженню у цій статті, є аудит, супутні аудиторські послуги та неаудиторські послуги.

В методологічному плані нами викладено думки у такій послідовності. На першому етапі ми перерахувати загальні відправні точки своїх аргументів – передумови та умови бачення. У на-

ступному етапі здійснено спробу викладу своїх міркувань стосовно означеного кола проблемних питань. І на третьому етапі ми зупинились на двох сценаріях можливого розв'язання поставленої проблеми, вирішення котрої в загальному плані найбільш залежатиме від інституційних змін та подолання психологічних бар'єрів. В процесі написання використано системний підхід як один основних методів наукових досліджень, ретроспективний аналіз, аналіз літератури та законодавства, класичний метод гіпотез, формування дилем.

Для досягнення цілей не проводиться огляд літератури, думок стосовно цієї проблеми, оскільки це не входило в предмет нашого дослідження.

Представлена проблема дослідження, необхідність перевірки прийнятих у дослідженні гіпотез, зумовили поділ дослідницького процесу цієї розвідки на конкретні етапи та вибір відповідних методів у кожному із них. На початковому етапі ми використовували такі наукові методи: огляд літератури та її аналіз, пряме спостереження, документальний метод. У подальшому нами використано такі методи наукових досліджень як обстеження та інтерв'ю. Отримана інформація та знання оброблялися за допомогою методів порівняння (аналіз проб, ретроспективний аналіз).

Для вирішення основної ідеї нашого дослідження запропонуємо такі гіпотези – припущення, котрі перевіримо для можливого розв'язку проблеми. По-перше, сформуємо думку щодо відмінностей між аудитом та неаудиторськими або супутніми послугами, по-друге, визначимо напрямки їх застосування у єдиній ієрархічній системі діяльності аудиторських фірм.

Не відкриваючи таємниць, зазначимо: суспільство є економічним у тому розумінні, що основою для життя його членів є виробництво і споживання продукції та послуг. Цей процес здійснюється завдяки низці факторів, основним із яких є людина, її праця. Людина як фактор виробництва, беззаперечно, з точки зору процесів економіки, ототожнюється із робочою силою, а в межах країни – кадровим потенціалом. З людини розпочинається

економіка. Але людина не може бути відокремленою в певній системі державного устрою, бути вільною від нього, а відтак вона впливає й на неї. В більшості її свідомість залежить від стану економіки, але не завжди підпорядковується їй.

I. Кант визначав «архітектоніку як мистецтво побудови системи. Оскільки саме систематична єдність є тим, що вперше перетворює звичайне знання на науку, тобто простий агрегат знань на систему, то архітектоніка є вченням про наукове в нашому пізнанні взагалі, і, отже, вона необхідно належить до методології» [25, с. 470].

У Вікіпедійному значенні слова «дилема» (грец. Δίλημμα «подвійна лема») – полемічний аргумент з двома протилежними положеннями, що виключають одна одну і не допускають можливість третього. У формальній логіці визначення дилеми помітно відрізняється від того, яке застосовується в щоденному використанні. Незважаючи на те, що в ній як і раніше використовують два варіанти, але вибір між ними не грає ролі, так як кожен з них веде до того ж висновку.

В ЗУ «Про аудиторську діяльність» (1993) аудит визначено як перевірку даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів. У цьому ж законодавчому акті вказано, що аудитори (аудиторські фірми) можуть надавати інші аудиторські послуги, пов'язані з їх професійною діяльністю, зокрема, по веденню та відновленню бухгалтерського обліку, у формі консультацій з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності, експертизи і оцінки стану фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення господарської діяльності суб'єктів господарювання. Аудитори (аудиторські фірми) можуть проводити перевірку іпотечного покриття відповідно до Закону

України «Про іпотечні облигації». Перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), визначається Аудиторською палатою України відповідно до стандартів аудиту [9].

Рішенням Аудиторської Палати України від 27 вересня 2007 р. № 182/5 був затверджений перелік послуг, які могли надавати аудитори (аудиторські фірми) і цей перелік включав:

Таблиця 1

**Перелік послуг, які могли надаватися
згідно рішення Аудиторської Палати України
від 27 вересня 2007р. № 182/5**

Вид завдання	Зміст завдання
1	2
Завдання з надання впевненості:	<ol style="list-style-type: none">1. Аудит історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності.2. Огляд історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності.3. Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації:<ul style="list-style-type: none">• оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) системи внутрішнього контролю(аудиту);• оцінка (перевірка) ефективності(відповідності) використання виробничих потужностей;• оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) функціонування системи управління;• оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) системи матеріального стимулювання та оплати праці персоналу;• оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) систем управління персоналом;• оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) інформаційних систем (технологій);• оцінка (перевірка) ефективності систем інформаційної безпеки діяльності підприємств;• оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) систем корпоративного управління;

Розділ 3. Аналіз та аудит
як необхідні складові експертних досліджень

Продовження табл. 1

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • оцінка відповідності діяльності підприємства вимогам законодавства (податкового, митного, господарського та ін.); • оцінка (перевірка) відповідності управлінських рішень або окремих господарських операцій вимогам законодавства; • економічні експертизи (у тому числі судова за наявності відповідної атестації судового експерта); • оцінка вартості активів (у тому числі незалежна за наявності кваліфікаційного свідоцтва оцінювача); • оцінка (тестування) надійності системи бухгалтерського обліку; • оцінка (тестування) відповідності рівня професійних знань персоналу, задіяного у фінансово-господарській діяльності; • здійснення на замовлення розрахунків (економічний, фінансовий, стратегічний та інші види аналізу) для оцінки стану та результатів господарської діяльності; • перевірка прогнозної фінансової інформації; • інші завдання, які виконуються як завдання з надання впевненості.
Супутні послуги, визначені Міжнародними стандартами супутніх послуг	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Завдання з виконання погоджених процедур стосовно фінансової інформації. ▪ Завдання з підготовки фінансової інформації.
Інші послуги, пов'язані з професійною діяльністю аудиторів (аудиторських фірм), визначені Законом України «Про аудиторську діяльність»:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ведення бухгалтерського обліку. 2. Складання фінансових звітів. 3. Відновлення бухгалтерського обліку. 4. Консультації з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності: <ul style="list-style-type: none"> • обрання облікової політики; • встановлення та дотримання методології бухгалтерського обліку; • організація бухгалтерського обліку;

1	2
	<ul style="list-style-type: none">• консолідація фінансової звітності;• трансформація звітності за іншою, ніж застосовувана, концептуальною основою;• інші види консультацій з питань обліку та звітності. <p>5. Консультації з питань системи внутрішнього контролю.</p> <p>6. Консультації з питань оподаткування, у тому числі з організації податкового обліку та податкової звітності.</p> <p>7. Складання податкових декларацій та звітів.</p> <p>8. Консультації з питань застосування інформаційних технологій.</p> <p>9. Консультації з інших питань управління та ведення бізнесу:</p> <ul style="list-style-type: none">• правове забезпечення прийняття (або результатів прийняття) управлінських рішень щодо зміни форм власності, форм господарювання, функцій власності, легітимності окремих господарських операцій тощо;• організаційне забезпечення управління – структуризація, реструктуризація, перебудова, розробка нової системи обліку, внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту, управління в цілому, розробка внутрішніх інструкцій для посадових осіб, внутрішніх стандартів корпоративного управління тощо;• інформаційного забезпечення управління – консультування з питань вибору програмних продуктів або технічної бази з автоматизації обліку та внутрішнього контролю (аудиту), розробка схем документообігу, форм внутрішніх документів і напрямів інформаційних потоків у системі управління; проведення тренінгів, семінарів з питань обліку, оподаткування, правового забезпечення та організації управління, безпеки бізнесу тощо;• управління грошовими потоками, інвестиційної політики.

Продовження табл. 1

1	2
	<p>10. Розробка для замовника документів, необхідних для легалізації, організації та здійснення господарської діяльності (статути, накази, внутрішні норми та правила, посадові інструкції, документи системи стимулювання персоналу тощо).</p> <p>11. Проведення професійних тренінгів для бухгалтерів та керівників з питань, що належать до професійної компетенції аудиторів.</p> <p>12. Представлення інтересів замовника з питань обліку, аудиту, оподаткування в державних органах, організаціях або в суді.</p> <p>13. Інші види аудиторських послуг, надання яких не суперечить стандартам аудиторської діяльності, Кодексу професійної етики аудитора та які не заборонені чинним законодавством України, рішеннями Аудиторської палати України.</p>
Організаційне та методичне забезпечення аудиту:	<p>1. Розробка і видання методичних матеріалів (вказівок, рекомендацій, практичних посібників, внутрішніх стандартів, програмного забезпечення тощо).</p> <p>2. Проведення професійних тренінгів для практикуючих аудиторів.</p> <p>3. Здійснення заходів з контролю якості аудиторських послуг. [2]</p>

Рішенням Аудиторської палати України 22.12.2011 № 244/14 був затверджений перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми):

Таблиця 2

**Перелік послуг, які могли надавати
аудитори (аудиторські фірми) згідно рішення
Аудиторської палати України 22.12.2011 № 244/14**

Вид завдання	Зміст
1	2
Послуги у сфері аудиту	<p>Завдання з надання впевненості.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Аудит історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності.

1	2
	<ul style="list-style-type: none">▪ Огляд історичної фінансової інформації, зокрема фінансової звітності.▪ Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації:<ul style="list-style-type: none">а. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) системи внутрішнього контролю (аудиту);б. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) використання виробничих потужностей;в. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) функціонування системи управління;г. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) системи матеріального стимулювання та оплати праці персоналу;д. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) систем управління персоналом;е. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) інформаційних систем (технологій);ж. оцінка (перевірка) ефективності систем інформаційної безпеки діяльності підприємств;з. оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) систем корпоративного управління;и. оцінка відповідності діяльності підприємства вимогам законодавства (податкового, митного, господарського та ін.);к. оцінка (перевірка) відповідності управлінських рішень або окремих господарських операцій вимогам законодавства;л. економічні експертизи (крім судової експертизи, експертних досліджень та експертиз за вимогою правоохоронних органів);м. оцінка вартості активів (у тому числі незалежна за наявності кваліфікаційного свідоцтва оцінювача);н. оцінка (тестування) надійності системи бухгалтерського обліку;о. оцінка (тестування) відповідності рівня професійних знань персоналу, задіяного у фінансово-господарській діяльності;

Продовження табл. 2

1	2
	<p>п. здійснення на замовлення розрахунків (економічний, фінансовий, стратегічний та інші види аналізу) для оцінки стану та результатів господарської діяльності;</p> <p>р. перевірка прогнозної фінансової інформації;</p> <p>с. інші завдання, які виконуються як завдання з надання впевненості.</p> <p>Супутні послуги, визначені Міжнародними стандартами супутніх послуг.</p> <p>Завдання з виконання погоджених процедур стосовно фінансової інформації.</p> <p>Завдання з підготовки фінансової інформації.</p>
<p>Інші послуги, пов'язані з професійною діяльністю, визначені Законом України «Про аудиторську діяльність»</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ведення бухгалтерського обліку. 2. Складання фінансових звітів. 3. Відновлення бухгалтерського обліку. 4. Консультації з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності: <ol style="list-style-type: none"> а. обрання облікової політики; б. встановлення та дотримання методології бухгалтерського обліку; в. організація бухгалтерського обліку; г. консолідація фінансової звітності; д. трансформація звітності за іншою, ніж застосовувана, концептуальною основою; е. інші види консультацій з питань обліку та звітності. 5. Консультації з питань системи внутрішнього контролю. 6. Консультації з питань оподаткування, у тому числі з організації податкового обліку та податкової звітності. 7. Складання податкових декларацій та звітів. 8. Консультації з питань застосування інформаційних технологій. 9. Консультації з інших питань управління та ведення бізнесу:

1	2
	<p>а. правове забезпечення прийняття (або результатів прийняття) управлінських рішень щодо зміни форм власності, форм господарювання, функцій власності, легітимності окремих господарських операцій тощо;</p> <p>б. організаційне забезпечення управління – структуризація, реструктуризація, перебудова, розробка нової системи обліку, внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту, управління в цілому, розробка внутрішніх інструкцій для посадових осіб, внутрішніх стандартів корпоративного управління тощо;</p> <p>в. інформаційного забезпечення управління – консультування з питань вибору програмних продуктів або технічної бази з автоматизації обліку та внутрішнього контролю (аудиту), розробка схем документообігу, форм внутрішніх документів і напрямів інформаційних потоків у системі управління; проведення тренінгів, семінарів з питань обліку, оподаткування, правового забезпечення та організації управління, безпеки бізнесу тощо;</p> <p>г. управління грошовими потоками, інвестиційної політики.</p> <p>10. Розробка для замовника документів, необхідних для легалізації, організації та здійснення господарської діяльності (статути, накази, внутрішні норми та правила, посадові інструкції, документи системи стимулювання персоналу тощо).</p> <p>11. Проведення професійних тренінгів для бухгалтерів та керівників з питань, що належать до професійної компетенції аудиторів.</p> <p>12. Представництво інтересів замовника з питань обліку, аудиту, оподаткування в державних органах, організаціях або в суді.</p> <p>13. Інші види професійних послуг, надання яких не суперечить стандартам аудиторської діяльності, Кодексу професійної етики аудитора та які не заборонені чинним законодавством України, рішеннями Аудиторської палати України.</p>

Продовження табл. 2

1	2
Організаційне та методичне забезпечення аудиту	Розробка і видання методичних матеріалів (вказівок, рекомендацій, практичних посібників, внутрішніх стандартів, програмного забезпечення тощо). Проведення професійних тренінгів для практикуючих аудиторів. Здійснення заходів з контролю якості аудиторських послуг.

ЗУ «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» визначено, що аудит фінансової звітності – аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам. Згідно до цього законодавчого акту завдання з обов'язкового аудиту фінансової звітності це завдання з надання обґрунтованої впевненості, що приймається і виконується суб'єктом аудиторської діяльності відповідно до вимог цього Закону та міжнародних стандартів аудиту шляхом перевірки фінансової звітності або консолідованої фінансової звітності з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах і відповідність вимогам міжнародних стандартів фінансової звітності або національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та законів України.

Також у ньому вказано, Законом встановлюються обмеження на одночасне надання підприємствам, що становлять суспільний

інтерес, послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності та таких неаудиторських послуг:

1) складання податкової звітності, розрахунку обов'язкових зборів і платежів, представництва юридичних осіб у спорах із зазначених питань;

2) консультивання з питань управління, розробки і супроводження управлінських рішень;

3) ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності;

4) розробка та впровадження процедур внутрішнього контролю, управління ризиками, а також інформаційних технологій у фінансовій сфері;

5) надання правової допомоги у формі: послуг юрисконсульта із забезпечення ведення господарської діяльності; ведення переговорів від імені юридичних осіб; представництва інтересів у суді;

6) кадрове забезпечення юридичних осіб у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів, у тому числі послуги з надання персоналу, що приймає управлінські рішення та відповідає за складання фінансової звітності;

7) послуги з оцінки;

8) послуги, пов'язані із залученням фінансування, розподілом прибутку, розробкою інвестиційної стратегії, окрім послуг з надання впевненості щодо фінансової інформації, зокрема проведення процедур, необхідних для підготовки, обговорення та випуску листів-підтверджень у зв'язку з емісією цінних паперів юридичних осіб.

Суб'єкт аудиторської діяльності та/або учасник аудиторської мережі (мережі) має право надавати послуги у разі, якщо:

а) такі послуги не впливають прямо або мають несуттєвий вплив окремо або в цілому на фінансову звітність, що підлягає аудиту;

б) оцінка впливу на фінансову звітність, що підлягає аудиту, належним чином задокументована та пояснена у додатковому звіті, що направляється аудиторському комітету замовника;

в) суб'єкт аудиторської діяльності дотримується принципів незалежності, встановлених цим Законом.

Аудитори можуть провадити викладацьку, творчу та наукову діяльність, підготовку публікацій з отриманням відповідних гонорарів [10].

Отже, правовий аналіз цих положень законодавства дає підстави формулювати твердження про істотні відмінності між аудитом та супутніми неаудиторськими послугами в двох законодавчих актах, що становить дилему їх застосування на практиці діяльності аудиторських фірм.

На нашу думку, аудит фінансової звітності та її аналіз – це сутність сучасного бізнесу, дієві інструменти прийняття рішень, які допомагають бізнесу побачити короткий огляд фінансового становища компанії. Аудит фінансової звітності як ретроспективний процес перевірки дозволяє визначити, чи відповідають вони нормам, положенням та законам. У сучасний час аудитори намагаються надавати своїм клієнтам як аудиторські, супутні та неаудиторські послуги.

Основні показники діяльності суб'єктів аудиторської діяльності України за даними Аудиторської Палати України у 2020 році за інформацією поданих звітів за формою № 1-аудит характеризуються наступними даними (рис. 1).

Мабуть варто схвалити твердження про те, що головна відмінність між аудиторськими та неаудиторськими послугами полягає в тому, що аудиторські послуги, як правило, є законодавчою вимогою для більшості суб'єктів господарювання, тоді як вимоги до неаудиторських послуг є добровільними й регулюються окремими договорами на їх надання.

Рис. 1. Основні показники діяльності суб'єктів аудиторської діяльності України за даними Аудиторської Палати України у 2020 році [5]

Для вирішення цієї дилеми складемо порівняльну таблицю між аудиторськими та неаудиторськими послугами.

Таблиця 3

**Параметри порівняння
аудиторських та неаудиторських послуг**

Параметр порівняння	Аудиторські послуги	Неаудиторські послуги
1	2	3
Зміст (значення)	Аудиторські послуги відносяться до тих аудиторів, які оцінюють фінансову звітність, щоб переконатися, що вона складена справедливо.	Неаудиторські послуги це послуги аудиторської фірми, які не пов'язані з оглядом фінансової звітності фірми.
Вартість	Аудиторські послуги вважаються дорогою справою, оскільки аудиторські фірми не лише проводять аудит, а й допомагають оцінити фінансову інформацію аудиторською фірмою.	Неаудиторські послуги є більш дешевими, оскільки аудитори, володіючи хорошими аудиторськими знаннями, не повинні готувати звіт (висновок) аудитора.
Швидкість проведення	Аудитори стикаються зі строгими часовими обмеженнями, протягом яких вони мають виконувати завдання, необхідні для оцінки фінансової звітності.	Час не є проблемою, якщо мова йде про послуги, що не стосуються аудиту.
Сфера застосування та сутність	Основною сферою діяльності є оцінка та забезпечення справедливості фінансової звітності	Обсяг та характер неаудиторських послуг не визначені законодавством компанії, а отже, вони будуть узгоджені між суб'єктом господарювання та аудиторською фірмою.
Думка	Аудиторські послуги надають послуги впевненості, що означає надання думки щодо достовірності фінансової звітності.	Неаудиторські послуги це будь-які інші послуги, у яких може не надаватися обов'язковий звіт..

1	2	3
Переваги	<p>Послуга аудиту дуже необхідна, оскільки підприємство не підтвердить справедливую фінансову звітність. Якщо у майні чи бізнесі є збитки, страхові компанії можуть надати компенсацію на підставі перевірених заяв аудитора. Фінансові установи надають кредити на основі перевіреної звітності. Аудит показує прибутковість та фінансове становище організації, що створює репутацію в очах громадськості. Таким чином, аудиторські послуги допомагають збільшити доброзичливість організації.</p>	<p>Неаудиторські послуги, що надаються аудитором, призводять до збільшення структури доходів фірми. Аудитори мають детальне уявлення про клієнтів, а отже, швидше за все, нададуть своїм клієнтам кращі послуги з аудиту. З клієнтів береться нижча плата, оскільки послуги, що не належать до аудиту, займають менше часу.</p>
Недоліки	<p>Основним ризиком аудиторських послуг є отримання неправдивих висновків з фінансових звітів. Інші недоліки аудиторських послуг включають: Фактор часу: Аудиторам потрібно буде оцінити фінансову звітність за цілий рік протягом визначеного договором часу. Отже, серйозна нестача часу вважається одним із обмежень аудиту. Кваліфікація аудитора прямо пропорційна якості аудиторського висновку. Некваліфіковані аудитори надають аудиторські</p>	<p>Основним недоліком є низька відповідальність аудитора. Такі послуги на є домінуючими в діяльності аудиторських фірм.</p>

Продовження табл. 3

1	2	3
	звіти низької якості. Ризик неякісних аудиторських звітів може ще більше зрости, якщо існує конфлікт інтересів між членами аудиторської групи.	

*Складено автором на підставі : <https://askanydifference.com/difference-between-audit-and-non-audit-services/>

Не претендуючи на повну наукову виключність думок, що представлені нами вище, можливо прийти до таких висновків.

Аудит є важливою контрольною функцією, а відтак функцією управління, яка передбачає оцінку та перевірку бухгалтерських даних та звітності для встановлення їх достовірності та вірогідності. Для прийняття важливих фінансових рішень підприємство повинно отримати покладається на перевірену фінансову звітність, що є достовірною. Наведене вище дослідження досліджує дилему та показує значний контраст між двома ідеями: аудитом та не аудиторськими послугами.

Список використаних джерел:

1. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00014788.1996.9729528>
2. https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=1628&context=soa_research
3. <https://askanydifference.com/difference-between-audit-and-non-audit-services/>
4. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F>
5. https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/7_%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82.%D0%B4

- [%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%83-2020-%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf](#)
6. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
 7. Лучко М. Р. Аудит податків та платежів у контексті оптимізації діяльності підприємства. Вісник Тернопільського національного економічного університету. № 1, 2019, С. 186–196. ISSN 1993-0240.
 8. Лучко М. Р. Аудиторські мотиви мінімізації ризиків в оподаткуванні підприємств. Журнал «Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво», 2019 р., № 5 (110). С. 232–237. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2019-5-43>, ISSN 1814-1161, ISSN 2707-0719.
 9. Закон України «Про аудиторську діяльність» (ввівся в дію Вводиться в дію Постановою ВР N 3126-XII (3126-12) від 22.04.93, ВВР, 1993, № 23, ст. 244).
 10. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 9, ст. 50).

3.9. Аудиторська експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні

Взаємовідносини між суб'єктами господарювання певною мірою характеризують сучасний стан економіки. Професійний захист інтересів власників капіталу набуває важливого значення внаслідок зростання ризикованих операцій та прийняття економічних рішень в умовах невизначеності. Надання професійної підтримки фінансово-господарської діяльності у світовій практиці здійснюється аудиторськими фірмами. За період незалежності Україна створила національну систему аудиту, структура, забезпечення та функціонування якої постійно вдосконалюється.

Зародження і розвиток аудиту невіддільний від історичних подій світу, саме тому історичний аналіз дає можливість виявити тенденції та закономірності розвитку. Традиційно вітчизняні науковці виділяють п'ять періодів формування вітчизняного аудиту (табл. 1).

У перший період «Зародження аудиту» в Україні були створені перші аудиторські структури. Таким чином, із виникненням ринкових відносин та створенням спільних підприємств на запити іноземного інвестора виникла необхідність у надійній оцінці майна в умовах інфляції та приведенні його вартості у відповідність ринку. Саме тому була створена перша в Україні аудиторська фірма «Інаудит-Україна», до якої увійшли колишні державні службовці контрольно-ревізійної служби Міністерства фінансів України.

Найдавніші аудиторські фірми надавали консультації з питань звітності, бухгалтерського обліку, оподаткування безпосередньо контрольованих підприємств, створених з іноземним капіталом. На той час якість роботи великої кількості бухгалтерів малого бізнесу була низько кваліфікованою, а законодавство постійно змінювалось, тому потреба в аудиті була об'єктивною.

Таблиця 1

Періоди становлення аудиту в Україні

Період		Назва	Характеристика	Передумови становлення та розвитку
Перший	1987–1989 рр.	Зародження аудиту	Формуються перші аудиторські структури: ревізійні групи та консалтингова фірма «Інаудит» у Москві, її дочірнє підприємство «Інаудит-Україна» у Києві – контролювали підприємства, які були створені зучасттю іноземного капіталу	Потреба користувачів у достовірній та повній інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єкта
Другий	1989–1992 рр.	Становлення українського аудиту	Збільшується кількість та структура аудиторських фірм	Необхідність аудиторського підтвердження результатів діяльності фірм
Третій	1993–2001 рр.	Юридичне формування аудиту	Створюється нормативно-правова база аудиту	Необхідність аудиторської уніфікації діяльності та розвитку
Четвертий	2007–2017 рр.	Сучасний аудит	Відбувається реформування аудиту в Україні відповідно до міжнародно-визнаних вимог, вносяться зміни довітчизняного законодавства	Важливість гармонізації аудиторських механізмів і національного обліку у європейських масштабах
П'ятий	2017-по теперішній час	Нова ера аудиту	Відбувається адаптація законодавства відповідно до норм ЄС	Євроінтеграційні процеси, велика кількість міжнародної діяльності вітчизняних фірм

У другому періоді, «Становлення українського аудиту», було створено Спілку аудиторів України (професійне об'єднання громадян, яке на першому з'їзді прийняло статут Спілки аудиторів України). Можна зазначити, що формування вітчизняного аудиту при переході до ринкових відносин сприяло краху минулої системи бухгалтерського обліку та контролю.

Кузик Н. П., Дерев'яно С. І., Олійник С. О. [1] стверджують, що в той час суб'єктів аудиторської діяльності було не багато на ринку аудиторських послуг, тому основним атрибутом цього періоду вважають відсутність конкуренції.

Третій період «Юридичне становлення» характеризується інтенсивною розробкою та впровадженням нормативно-правових актів щодо регулювання аудиторської діяльності. Створено Аудиторську палату України як самостійний та незалежний орган. 22 квітня 1993 р. прийнято ЗУ «Про аудиторську діяльність в Україні» [2], завдяки чому відбулось офіційне визнання обов'язкового аудиту. Багато науковців вважають, що реальне формування аудиторської практики було започатковане саме прийняттям даного закону.

Звичайно, спочатку обов'язкове запровадження аудиторської діяльності в Україні викликало негативне ставлення в підприємців, проте згодом престиж аудиторської професії в суспільстві зростає, і зараз аудиторські послуги широко використовуються серед підприємців.

У четвертий період «Сучасного аудиту» аудитори проводять оцінку, ведуть бухгалтерський облік, консультують клієнтів, проводять професійне навчання. Зазначимо, що на цьому етапі розвитку економіки ринок аудиторських послуг переорієнтований [9]. Так, раніше була необхідність в аудиті від замовників, яким потрібно було проводити щорічну перевірку, але зараз інші послуги користуються попитом. Коли керівництво компанії зацікавлене не лише в тому, чи є звітна інформація об'єктивною та достовірною, а й у тому, щоб перевірити діяльність її філій, ефективність певної діяльності чи те, як виконуються контракти, тоді виникає потреба в аудиторських послугах.

Хоменко М. М. наголошує, що аудиторські фірми повинні «...направляти зусилля на надання широкого спектру послуг, починаючи з ведення обліку та закінчуючи консалтингом, бухгалтерським аутсорсингом, DueDiligence, автоматизацією, бюджетуванням, питаннями бізнес-проектів, розробкою та впровадженням програмного забезпечення, автоматизацією податкових розрахунків та екологічних показників та ін. Це пояснюється намаганням утримати клієнтів, знаходячи альтернативні джерела доходів» [7].

Оскільки організація аудиту в Україні не відповідала загальноєвропейським нормам виникла необхідність його реформування до світової практики. Тому в 2017 році розпочинається новий етап аудиту, а саме «Нова ера аудиту». Початок цього періоду припадає на прийняття Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [3].

Розвиток України на шляху до членства в ЄС вимагає реформування аудиту відповідно до міжнародно визнаних вимог. Основною вимогою до посилення вимог до аудиту є підвищення довіри до даних фінансової звітності для іноземних інвесторів та інших користувачів інформації. Тому на шляху до євроінтеграції вжито певних кроків для адаптації національного законодавства про аудит до вимог Європейського Союзу, а саме: запроваджено атестацію аудиторів та впроваджено вимогу зовнішнього аудиту якості аудиторських послуг; здійснювати аудиторську діяльність дозволяється лише тим аудиторським організаціям, які пройшли перевірку якості та ін.

Однак перед тим, як розглянути напрямок реформування та розвитку аудиту, представимо деякі дані про стан аудиторської діяльності в Україні, кількість аудиторських фірм та приватних аудиторів в регіонах України, їх послуги.

Практика свідчить, що в Україні станом на 28 жовтня 2020 р. чинний сертифікат аудитора мали 2716 осіб. Динаміку за останні 7 років на основі даних Аудиторської палати України [4] наведено на рисунку 1.

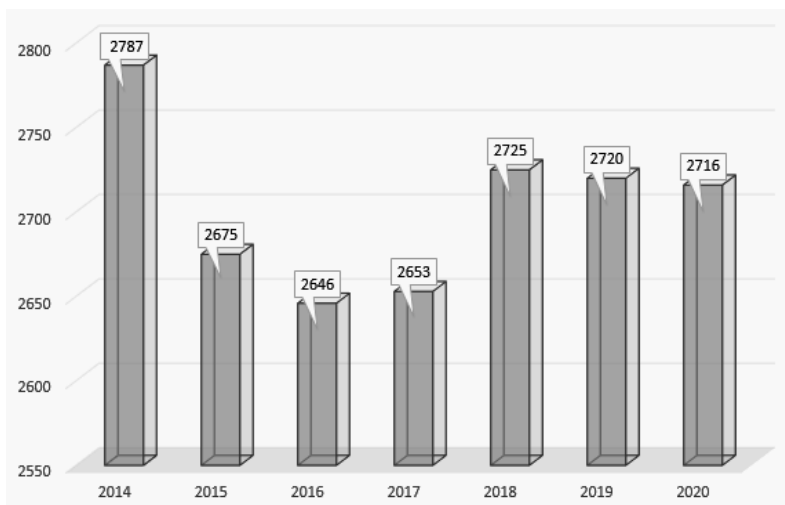

Рис. 1. Динаміка кількості сертифікованих аудиторів протягом 2014–2020 рр.

Як видно з рисунка 1 та таблиці 2 кількість аудиторів до 2016 року значно зменшувалась, проте починаючи з 2017 року їх кількість зростає.

Таблиця 2

**Порівняння кількості аудиторів в Україні
протягом 2014–2020 років**

Рік	Кількість аудиторів	Приріст у порівнянні з попереднім роком	Динаміка приросту з попереднім роком у %	Приріст у порівнянні з 2014 роком
2014	2787	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні
2015	2675	-112	95,98	-112
2016	2646	-29	98,92	-141
2017	2653	7	100,26	-134
2018	2725	72	102,71	-62
2019	2720	-5	99,82	-67
2020	2716	-4	99,85	-71

Значне спадання кількості аудиторів відбулося у 2015 році і становило зменшення на 112 осіб, що у відсотковому значенні становить зменшення на 4,02%. Наступного року кількість аудиторів ще продовжувала зменшуватись, проте вже у незначній кількості (29 осіб) і становила вже на 1,08% менше. Починаючи з 2017 року кількість аудиторів збільшується і вже становив на 7 осіб більше у порівнянні з попереднім роком. Найбільший пік приросту аудиторів на 2,71% у порівнянні з попереднім роком відбувся у 2018 році. З того часу і до сьогодні (дані станом на жовтень 2020 р.) кількість аудиторів приблизно однакова з незначним відхиленням у сторону зменшення у 2019 р. на 5 осіб (0,18%) і 2020 р. (0,15%).

Порівняльну характеристику аудиторського ринку протягом 2014–2020 років за загальною кількістю суб'єктів аудиторської діяльності представлено на рисунку 2.

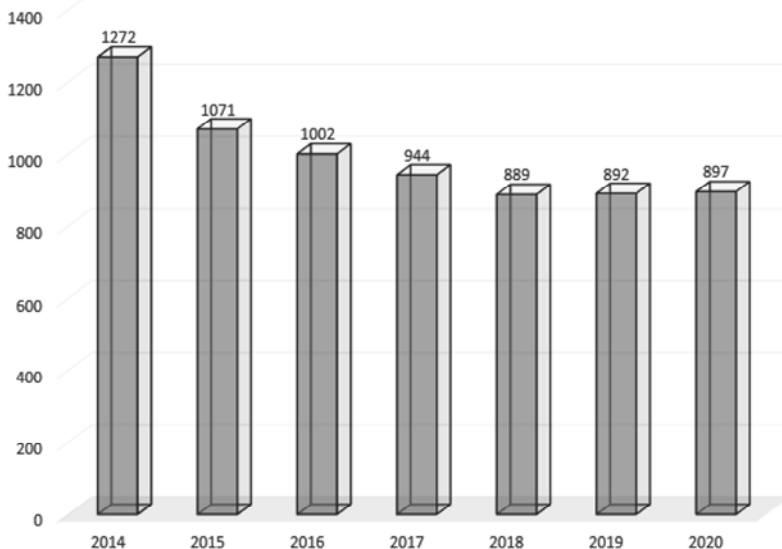

Рис. 2. Порівняльна характеристика аудиторського ринку за кількістю суб'єктів аудиторської діяльності у 2014–2020 роки

Аналіз даних про суб'єкти аудиторської діяльності подано у таблиці 3.

Таблиця 3

**Аналіз даних про суб'єкти аудиторської діяльності
протягом 2014–2020 років**

Рік	Кількість суб'єктів аудиторської діяльності	Приріс у порівнянні з попереднім роком	Динаміка приросту з попереднім роком у %	Приріст у порівнянні з 2014 роком
2014	1272	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні
2015	1071	-201	84,20	-201
2016	1002	-69	93,56	-270
2017	944	-58	94,21	-328
2018	889	-55	94,17	-383
2019	892	3	100,34	-380
2020	897	5	100,56	-375

Аналізуючи дані про суб'єкти аудиторської діяльності протягом останніх семи років можна зробити висновки, що кількість аудиторських фірм значно зменшувалась і лише протягом двох останніх років залишається стабільною.

Досліджуючи більш детально динаміку кількості аудиторських фірм бачимо, що різке зменшення кількості відбулося у 2015 році і становило на 201 суб'єкт менше (а саме на 15,8%). Протягом наступних чотирьох років відбувалось поступове зменшення суб'єктів аудиторської діяльності а саме:

- в 2016 р. – на 69 (-6,44 %);
- в 2017 р. – на 58 (-5,79 %);
- в 2018 р. – на 55 (-5,83 %).

В 2019 і 2020 роках кількість аудиторських фірм залишилась майже незмінно. В 2019 р. їх збільшилось на 3 (+0,34%), а станом на жовтень 2020 р. на 5 (+0,56%).

Аналізуючи дані про суб'єкти аудиторської діяльності можна стверджувати, що незважаючи на тенденцію поступового зрос-

Економічна експертиза: теорія, методологія та організація

тання, їх кількість у 2020 р. значно менша від 2014 р. (-375). Це обумовлено відсутністю великого попиту на ринку аудиторських послуг і відповідно скороченням аудиторської діяльності.

На основі даних Аудиторської палати України про кількість суб'єктів аудиторської діяльності за регіонами [4] сформовано діаграму (рис. 3).

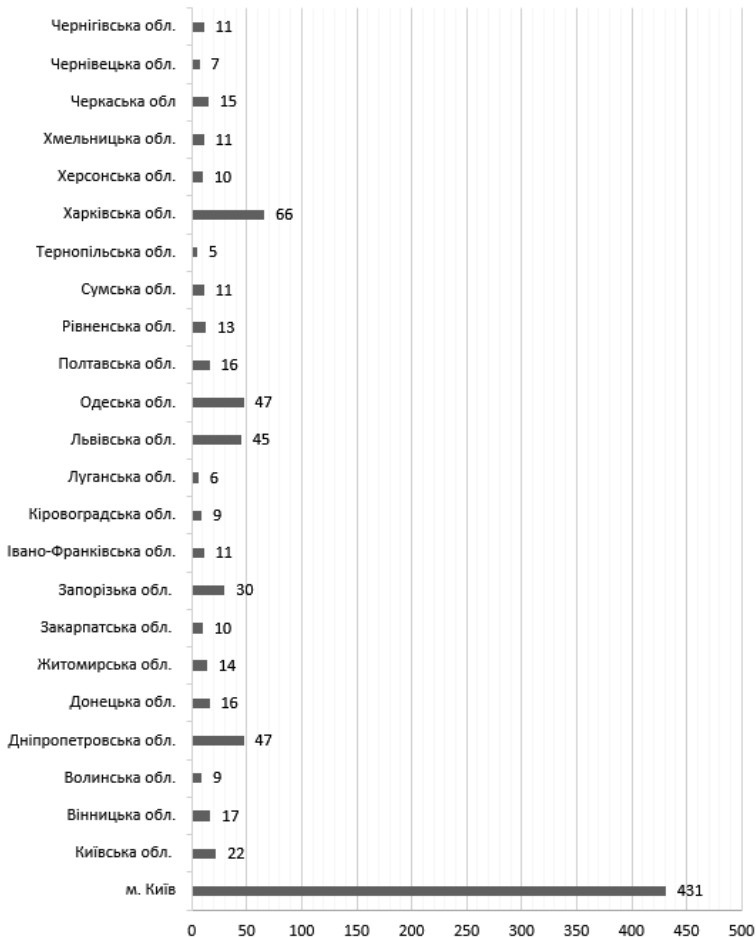

Рис. 3. Кількість аудиторських фірм у розрізі регіонів

Станом на жовтень 2020 р. найбільша кількість аудиторських фірм знаходиться в м. Київ, а загалом в Київській області – 453. У інших областях суб'єктів аудиторської діяльності значно менше, а саме у Харківській обл. – 66, Дніпропетровській і Одеській обл. – по 47, Львівській обл. – 45.

Найменша кількість аудиторських фірм знаходиться у Тернопільській області – 5, Луганській – 6, Чернівецька – 7.

Доцільно зазначити, що з 1 жовтня 2018 року Реєстр аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності складається з чотирьох розділів:

- 1) аудитори;
- 2) суб'єкти аудиторської діяльності;
- 3) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності;
- 4) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес.

Отож, розвиток аудиту нерозривно пов'язаний з вдосконаленням системи контролю. Його періодизація формується в результаті зміни соціально-економічного устрою економічно розвинених країн. Створення та функціонування системи аудиту мало на меті забезпечувати державний контроль відповідно до епохи часу та вимог держави, а також створити інформаційну підтримку бізнесу. Моделі систем аудиту, сформовані в різний час (адміністративно-бюрократичний, аудит державного і недержавного сектору), повністю відповідають конкретному історичному та політичному контексту країни, в якій відбулося їхнє зародження та становлення.

Створення та функціонування будь-якої моделі аудиторської системи було спрямоване на забезпечення максимальної незалежності у здійсненні контрольних функцій, що стало можливим лише за умови знаходження балансу між законодавчою та виконавчою владою та вивчення підходів до її сприйняття суспільством.

В Україні становлення аудиту розпочалось із здобуттям незалежності та розвитком демократичного суспільства. Перший етап виникає в результаті виникнення потреб споживачів у достовірній та повній інформації про фінансово-господарську діяльність. Другий етап характеризується збільшенням кількості аудиторських фірм, які підтверджували результати діяльності фірм. Третій етап становлення аудиту виник внаслідок необхідності уніфікації аудиторської діяльності та характеризується створенням нормативно-правової бази. Четвертий період розвитку вітчизняного аудиту характеризується реформуванням аудиту в Україні відповідно до міжнародно-визнаних вимог, вносяться зміни до вітчизняного законодавства. П'ятий етап «нова ера аудиту» характеризується значними змінами в аудиторській практиці, отриманні сертифікату аудитора шляхом приведення вітчизняних норм та правил до європейських стандартів, що забезпечує надійність аудиторського висновку серед стейкхолдерів.

Список використаної літератури:

1. Дерев'янку С. І., Кузик Н. П., Олійник С. О. Аудит: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 380 с.
2. Про аудиторську діяльність: Закон України № 3126-XII від 22.04.1993 (в редакції з 1.05.2016) URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
3. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-V111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2258-19>
4. Реєстр аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Аудиторська палата України. URL: <https://www.apu.com.ua/audytory/>
5. Фабіянська В. Ю. Система контролю якості аудиторських фірм України як основа їх сталого розвитку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4. С. 132–143.
6. Ходаківська Л. О. Організація проведення аудиту за допомогою комп'ютерних інформаційних систем. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії, 2017. Вип. 1 (4). Т. 3. С. 230–238.

7. Хоменко М. М. Сучасні тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні. *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 113–119.
8. Шульга С. В. Теоретичні аспекти класифікації аудиторських послуг в умовах законодавчих новацій. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 63–68
9. Ярова Л. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку аудиторських послуг в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 3. URL: https://doi.org/10.25313/2520_2294201934823

ЛІТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. И. Экономическая энциклопедия. М: Институт новой экономики, 1999. 1011 с.
2. Алексеєнко І., Лелюк С., Полтніна О. Інформаційно-комунікаційне забезпечення процесів управління проектами та вартістю підприємства. Development Menegment. 2020. Вип. 18 (3). С. 1–13.
3. Бир С. Мозг фирмы / пер. с англ. М.: Радио и связь, 1993. 416 с.
4. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. К.: Воля, 2004. 656 с.
5. Большой экономический словарь / А. Н. Азрилиян [и др.] М: Институт новой экономики, 2007. 1280 с.
6. Брисковська О. М. Використання досягнень науки та техніки в експертній діяльності [Текст] / О. М. Брисковська, О. А. Осауленко // Криміналістичний вісник. 2013. С. 80–87
7. Будник Л. А., Голяш І. Д. Оцінка системи внутрішнього контролю при дослідженні стратегічних ініціатив підприємств. Галицький економічний вісник. 2013. № 4 (43). С. 151–158.
8. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Григор'єва М. І. Економіка праці й соціально-економічні відносини: навчальний посібник / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 440 с.
9. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Житомир: ЖІТІ, 2000. 640 с.
10. Бухарин С. Н., Малков С. Ю. Основы теории информационного поля // Инноватика и экспертизы. 2014. Выпуск 1(12). С. 131–147.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
12. Вимоги до Звіту незалежного аудитора з надання впевненості щодо достовірності та відповідності фінальної звітності Грантоотримувача про реалізацію проекту вимогам Українського культурного фонду: затверджено наказом Українського культурного фонду від 17 вересня 2020р. № 129. URL: <https://ucf.in.ua/storage/docs/24112020/2020-11-24....pdf>.
13. Волкова І.А. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 84 с.
14. Воюцкая И. В. Бухгалтерская экспертиза в предупреждении экономических правонарушений [Электронный ресурс] / И. В. Воюцкая. Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_11664610_46612985.
15. Гавриш Г. О. Послуга економічної експертизи: сутність та особливості Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2011. № 6. С. 5–10.
16. Гавриш Г. Сутність та особливості послуги з економічної експертизи [Електронний ресурс] Незалежний аудитор. Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/ru/component/na_archive/896.html?view=material.
17. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. Изд. 2-е, испр. М.: Изд. ЭКСМО-Пресс, 2001. 480 с.
18. Геращенко С. О. Прямі іноземні інвестиції в Україні в умовах інтеграції у світове господарство / С. О. Геращенко, М. Б. Колотило // Економічний вісник Національного гірничого університету. 2018. № 1. С. 60–68.
19. Головні завдання економічної експертизи [Електронний ресурс] / Судова незалежна експертиза України: офіційний сайт. Режим доступу: <https://ekspertiza.com.ua/uk/ekonomichna-ekspertiza/golovni-zavdannya-ekonomichnoji-ekspertizi>.
20. Голяш І. Д., Романів С. Р. Використання методу гіпотетичних припущень у судово-економічній експертизі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Прогнозування

- та моделювання соціально-економічних процесів сьогодення». К., 2017. С. 87–90.
21. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Дата оновлення 12.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення 03.02.2020).
 22. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХП. Дата оновлення 18.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення 03.02.2020).
 23. Гуревич Д. Скоро ученыестанутближе друг к другу. *Фармацевтический вестник*. 2002. № 33 (272). С. 23–26
 24. Гутцайт Е. М., Мстиславский В. А., Овсянников Л. Н. Независимая бюджетная экспертиза. Аудитор. 2009. № 3. С. 38–48.
 25. Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г., Сидорчук В. М., Пентюк І. К. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
 26. Де Боно Э. Рождение новой идеи. О нешаблонном мышлении / пер. с англ. Под ред. и с предисл.доктора психолог. наук, проф. О. К. Тихомирова. М.: Прогресс, 1976. 141 с.
 27. Дерев'янюк С. І., Кузик Н. П., Олійник С. О. Аудит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 380 с.
 28. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016-97 № 822 від 30.12.97: затверджено наказом Держстандарту України від 30 грудня 1997 р. № 822 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.5200.0>.
 29. Дерій В. А. Економічна експертиза діяльності підприємств / В. А. Дерій, Д. І. Дема. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 11. С. 508–514.
 30. Дерій В. А. Економічний аналіз: теорія і практика. Проблеми і перспективи розвитку статистики, аудиту та економічного аналізу: моногр. / В. А. Дерій, І. Д. Голяш, М. Т. Щирба, С. І. Саченко, І. В. Будник Л.А., Загородна, З.Б. Литвин, Я. І. Костецький, В. З. Семанюк, В. М. Серединська, Р. В. Ціщик, Л. П. Матійчук та ін.; за ред. д. е. н., проф. В. А. Дерія. Тер-

- нопіль: Крок, 2016. С. 222–238. Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/13523>.
31. Дікань Л. В. Судово-економічна експертиза: навч.-практ. посіб. / Л. В. Дікань, В. Д. Понікаров, О. В. Кожушко. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 220 с.
 32. Дондик Н. Я. Судова бухгалтерія: навч. посібник / Н. Я. Дондик, Г. П. Дондик. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 208 с.
 33. Дондик Н.Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів: монографія. К.: Атіка, 2007. 144 с.
 34. Дячук О. Особливості аудиту грантових проєктів. 10 березня 2021р. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/2_...pdf.
 35. Економічна експертиза [Електронний ресурс] / Київська незалежна судово-експертна установа: офіційний сайт. – Режим доступу: <https://kise.ua/golovna/idexam.html?id=1>.
 36. Єрмоленко В. А. Сутність дефініції «судово-економічна експертиза» [Електронний ресурс] 2014. № 12. С. 42–43. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_21.
 37. Жаворонков Е.П. Логистика бизнес-процессов медико-производственной организации. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/logistika-biznes-protsessov-mediko-proizvodstvennoy-organizatsii> (дата звернення: 26.07.2019).
 38. Житний П. Організаційно-методологічні засади формування облікової політики підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. 2006. № 3. С. 3–10.
 39. Завора Т. М.Тополь. І. С. Методичне забезпечення судово-бухгалтерської експертизи. Економіка і регіони: науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка. 2008. № 4. С. 149–151.
 40. Закон України «Про архітектурну діяльність». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.help/law/687-XIV/edition 10.06.2017/page1>.

41. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 9, ст. 50).
42. Закон України «Про аудиторську діяльність» (ввівся в дію Вводиться в дію Постановою ВР N 3126-XII (3126-12) від 22.04.93, ВВР, 1993, № 23, ст. 244).
43. Закон України «Про колективні договори і угоди», веб-сайт: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3356-12>. (дата звернення: 11.03.2021 р.)
44. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Редакція від 11.10.2017 р. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
45. Звітність підприємств: навч. посіб./ Пантелеєв В. П., Юрченко О. А., Курило Г. М., Безверхий К. В. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2017. 432 с.
46. Иванов И. В. Теория информационных процессов и систем. Уч. пособ. 2-е изд, перераб. и доп. Белгород: БГТУ, 2014. 203 с.
47. Ілюстрований енциклопедичний словник Ф. Брокгауза і І. Ефрона. М.: Эксмо, 2007 959с.
48. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності (1994–2014) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
49. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності (2015–2019) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
50. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02>.
51. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р № 53/5 (в редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

52. Каневський О. С. Передумови застосування логістичних підходів у галузі медицини. Медицина транспорту України. 2005. № 12/14. С. 22–29.
53. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
54. Каныгин Ю. М., Калитич Г. И. Основы теоретической информатики. К.: Наукова думка, 1990, 208 с.
55. Карпіщенко О. І. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навчальний посібник / О. І. Карпіщенко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 264 с.
56. Карчева Г. Т. Іноземні інвестиції – важливий фактор підвищення конкурентоспроможності та ефективності економіки України / Г. Т. Карчева, О. В. Галицька // Фінансовий простір. 2018. № 3 (31). С. 90–98.
57. Климович Л. П. Научные основы современной экономической экспертизы: монография / Л. П. Климович. М.: Проспект, 2014. 143 с.
58. Коваленко Ю. М. Прямі іноземні інвестиції: національний і міжнародний аспект / Ю. М. Коваленко, Т. О. Мельнічук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. № 1. С. 112–120.
59. Кодекс законів про працю України: веб-сайт: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 31.10.2020 р.)
60. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / А. М. Колот. [вид. 2-ге, без змін]. К.: КНЕУ, 2006. 340 с.
61. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений. К.: МАУП, 2002. 256 с.
62. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/2019_RB_ConceptualFramework_ukr_АН%20\(2\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2019_RB_ConceptualFramework_ukr_АН%20(2).pdf) (дата звернення 7.09.2020).
63. Крепчук І. М. Статистичне дослідження залучення прямих іноземних інвестицій в Україну / І. М. Крепчук // Статистика України. 2015. № 4. С. 18–23.

64. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення 20.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 03.02.2020).
65. Кримінально-процесуальний кодекс України від 03.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення 19.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення 04.02.2020).
66. Кривцова Т. О. Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю [Електронний ресурс]. Бізнес Інформ. 2015. № 2. С. 48–53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_2_8.
67. Крупей Н. С. Деякі аспекти формування облікової політики для цілей оподаткування. Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент. 2012. Вип. 9 (2). С. 231–240.
68. Кулик В. А. Вплив облікової політики підприємства на результати аналізу фінансової звітності. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2011. Вип. 20 (2). С. 127–132.
69. Кулик Р. Р. Суть і об'єктивна необхідність виникнення експертизи. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28, № 4. С. 95–99.
70. Кун Т. Структура научных революций. Пер. с англ. И. З. Налётова. М.: АСТ МОСКВА. 2009. 310 с.
71. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика). Монографія. К.: Логос, 2004. 324 с. 88.
72. Литвин З. Б. Економічна експертиза як функція попередження економічних злочинів. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 6 (12).
73. Литвин З. Б. Економічна експертиза як пріоритетна форма фінансового контролю на підприємствах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36-2. С. 123–128.
74. Литвин З. Б. Місце та роль економічної експертизи у сфері державного контролю економічної діяльності. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська

- інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи». Одеса, 2018. С. 89–34.
75. Литвин З. Б. Сутність та особливості послуг з економічної експертизи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація політики модернізації економіки в умовах державно-приватного партнерства». Запоріжжя, 2017. С. 153–156.
76. Литвин Н. Б. Облік у зарубіжних країнах: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 208 с.
77. Литвин Н. Б. Фінансовий облік у банках (у контексті МСФЗ): підручник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 676 с.
78. Лучко М. Р. Аудит податків та платежів у контексті оптимізації діяльності підприємства. Вісник Тернопільського національного економічного університету. № 1, 2019, С. 186–196. ISSN 1993-0240.
79. Лучко М. Р. Аудиторські мотиви мінімізації ризиків в оподаткуванні підприємств. Журнал «Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво», 2019 р., № 5 (110). С. 232–237. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2019-5-43>, ISSN 1814-1161, ISSN 2707-0719.
80. Макарова Н. Н. Анализ подходов к формированию учетной политики / Н. Н. Макарова // Аудит и финансовый анализ. 2009. № 3. С. 68–74.
81. Марущак О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) / О. А. Марущак // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2016. № 1 (2). С. 39–45.
82. Матчин В. Т. Информационные ресурсы как инструмент научного исследования и развития // МГТУ МИРЭА. 2014. № 2(3). С. 235–256.
83. Мацука В. М. Особливості іноземного інвестування в Україні / В. М. Мацука// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2015. Вип. 11. Ч. 4. С. 12–15.

84. Мельник Т. М. Проблеми залучення та використання міжнародних інвестицій в економіці України / Т. М. Мельник, К. Г. Касянок // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2017. № 1. С.253–270.
85. Методологические основы судебно-бухгалтерской экспертизы: монография / Т. В. Котенева. – Самара: Изд-во Самар. Гос. Экон. Ун-та, 2007. 170 с.
86. Михайлишин Н. П. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій / Н. П. Михайлишин, Л. А. Будник // Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 30 червня 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 324–326.
87. Михайлишин Н.П. Процесуальна і не процесуальна форми використання спеціальних знань експерта-економіста / Н. П. Михайлишин // Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 315–317.
88. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-01_ukr19.pdf (дата звернення 7. 09.2020).
89. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 34 Проміжна фінансова звітність». URL:https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-34_ukr_2016.pdf (дата звернення 7.09.2020).
90. Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисцип. / Г. Г. Мумінова-Савіна. К.: КНЕУ, 2004. 268 с.
91. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»:затв. наказом М-ва фінансів України від 7.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення 10.09.2019).
92. НП(С)БО 2 «Консолідована фінансова звітність»: затв. наказом М-ва фінансів України від 27.06.2013 № 628. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13> (дата звернення 10.09.2019).
93. НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність»: затв. наказом М-ва фінансів України від 25.02.2000 р № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (дата звернення 10.09.2019).
 94. Нурмеева Н. Р. Формирование информационной культуры как отражение современных трендов информационной культуры общества // *Educational Technology & Society*. 2008. № 11(4). С.407–410.
 95. Олійник Л. Г. Судово-бухгалтерська експертиза: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 5, Т. 2. С. 234–237.
 96. Осовий Г. Питання реформи оплати праці в Україні в контексті реалізації плану дій щодо євроінтеграції / Г. Осовий // *Україна: аспекти праці*, 2005. № 3. С. 3–11
 97. Остап'юк Н. А. Обліково-аналітичне забезпечення бухгалтерської експертизи: теорія і методика: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.06.04. Київ, 2006. 18 с.
 98. Палий В. Ф., Соколов Я. В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учёта. М.: Финансы и статистика, 1991. 224 с.
 99. Панченко І. А. Організація судово-бухгалтерської експертизи: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис.... канд. екон. наук 08.00.09. Київ. 2007. 32 с.
 100. Перезовова І. В. Теоретико-методологічні основи економічної експертизи як форми фінансового контролю: монографія / І. В. Перезовова. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 320 с.
 101. Перезовова Ірина Володимирівна. Теоретичні та організаційні засади економічної експертизи в управлінні підприємствами: дис. д-ра екон. наук: 08.00.04, Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ, 2014. 466 с.
 102. Підчоса О. В. Огляд сучасних тенденцій руху прямих іноземних інвестицій: географічна алокація / О. В. Підчоса, Ю. Є. Кулинич // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія «Економіка». 2019. № 2. С. 142–148.

103. Піскунова Н. В. Принципи формування облікової політики та чинники впливу на її вибір. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. 2013. Вип. 23. С. 174–177.
104. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 станом на 18.03.2014 р. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99>.
105. Плетнев К.И. Экспертиза в развитии экономики по инновационному пути. М.: Изд-во РАГС, 2006. 290 с.
106. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
107. Положення «Про проведення державного контролю та нагляду за якістю ветеринарних препаратів, субстанцій, готових кормів, кормових добавок та засобів ветеринарної медицини, які застосовуються в Україні». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0480-03>.
108. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. 224 с.
109. Понікаров В. Д., Попова С. М., Попова Л. М. Судово-економічна експертиза: навчальний посібник. Видання 2-е, доп. та перероб. / В. Д. Понікаров, С. М. Попова, Л. М. Попов. Харків: Еспада, 2008. 272 с.
110. Пономаренко І. В. Статистичний аналіз структури прямих іноземних інвестицій / І. В. Пономаренко // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 4. С. 15–18.
111. Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України «Про затвердження Положення про проведення експертизи та порядок реєстрації експертів при Національній комісії регулювання електроенергетики України» від 12 лютого 2003 року № 129. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basext/ua-dmtrxr.htm>.
112. Правила формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя:

- Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17 грудня 2004 року № 3104 (зі змінами та доповненнями від 29 липня 2014 року № 2264).
113. Про затвердження Змін до Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства. Наказ Міністерства юстиції України від 12.09.2014р. № 1530/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1124-14> (дата звернення 27.01.2020).
114. Про затвердження інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2003 р. № 170/5. Дата оновлення 17.08.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11> (дата звернення 02.02.2020).
115. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 22 квітня 2002 року № 258.
116. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства юстиції № 965/5 від 01.06.2009 р. із змінами та доповненнями від 26.12.2012 р. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
117. Про затвердження інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Мініс-

- терства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. Дата оновлення 22.02.2019. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page> (дата звернення 03.02.2020).
118. Про затвердження методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій. Наказ Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.98 р. № 22 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98> (дата звернення 03.02.2020).
119. Про затвердження методики проведення поглибленого аналізу фінансового-господарського стану підприємств та організацій. Наказ Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 27. 06.97 р. № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-97> (дата звернення 03.02.2020).
120. Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. Дата оновлення 26.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06> (дата звернення 02.02.2020).
121. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку I «Загальні вимоги до фінансової звітності». Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.13. № 73. Дата оновлення 31.05.2019р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення 31.01.2020)
122. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації. Наказ Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121. Дата оновлення 04.01.2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0121-01> (дата звернення 02.02.2020).
123. Про затвердження Положення про проведення експертизи та порядок реєстрації експертів при Національній комісії регулювання електроенергетики України: Постанова Національ-

- ної комісії регулювання електроенергетики України від 12 лютого 2003 року № 129.
124. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2008 р. № 595 веб-сайт: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>. (дата звернення: 21.01.2021 р.)
125. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: Наказ Міністерства Юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5 веб-сайт: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>. (дата звернення: 28.02.2021 р.)
126. Про затвердження Порядку видачі дозволів Державним комітетом з нагляду за охороною праці та його територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 року № 1631.
127. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, та підготовки на запити суду, прокуратури або іншого уповноваженого органу висновків про наявність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства. Наказ Міністерства юстиції України від 26.02.2013. № 327/5. Дата оновлення 12.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0331-13#n14> (дата звернення 28.01.2020).
128. Про підвищення ефективності залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «» від 29 грудня 2004 року № 451.
129. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997р. № 8. Дата оновлення 25.05.1998. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення 02.02.2020).

130. Пушкар М. С. Теорія пізнання у розвитку науки про контроль: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2011. 140 с.
131. Пушкар М. С., Чумаченко М. Г. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2011. 326 с.
132. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1997. 1582 с.
133. Рассказова-Николаева С. А. Учетная политика организации: бухгалтерский учет и налогообложение. М.: Экономика и жизнь, 2006. С. 20.
134. Редченко К. І. Облікова політика як інформаційна основа системи управлінського контролю. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2015. Т. 20, Вип. 3. С. 274–278.
135. Реєстр аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Аудиторська палата України. URL: <https://www.apu.com.ua/auditory/>
136. Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України // Міністерство юстиції України: веб-сайт: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search/4> (дата звернення: 01.04.2021 р.)
137. Романів С. Р., Голяш І. Д. Економічна експертиза: її сутність і роль у сфері контролю. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові економічні дослідження: теорії та пропозиції». Запоріжжя, 2016. С.76–78.
138. Романов В. Судебная бухгалтерия. Краткий курс [Электронный ресурс] / В. Романов. – Режим доступа: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=38801>.
139. Рузмайкіна І. Облікова політика як складова загальної стратегії управління підприємством. Економіст. 2012. № 5. С. 36–41.
140. Садовська І., Нагірська К. Облік і аудит в управлінні проектами. The XVI International Science Conference «Science and society, patterns and trends of development», March 30-April 02, 2021, Vienna, Austria. 276 p.

141. Садовська І. Б., Божидарнік Т. В., Нагірська К. Є. Бухгалтерський облік: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 688 с.
142. Сайников Е. В. Новые подходы к организации обеспечения медицинским имуществом на региональном уровне. URL: http://www.farosplus.ru/index.htm?/mtmi/mt_4_10/nov_podhody.htm (дата звернення: 21.06.2019).
143. Самотоєнкова О. В. Інвестиційна діяльність в Україні: тенденції та перспективи [Електронний ресурс] / О. В. Самотоєнкова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2019. № 5. Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua.
144. Саченко С. І., Черешнюк О. М. Економічна експертиза взаємовідносин підприємства з споживачами. Приазовський економічний вісник. 2017. № 2. С. 159–163.
145. Саченко С. І., Черешнюк О. М. Економічна експертиза розрахунків з покупцями. Сучасні наукові погляди на вдосконалення економіки: перспективи та розвиток: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. К.: Аналіт. центр «Нова економіка», 2016. С. 69–72.
146. Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. Економічний аналіз: навч. посібник; за ред. проф. Р. В. Федоровича. Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. 416 с.
147. Сидорова М. И., Гуляева А. А. Управленческий учёт как элемент единого информационного пространства организации // Учёт. Анализ. Аудит. 2016. № 5. С. 50–65.
148. Статистичний щорічник України за 2001 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: Техніка, 2002. С. 273. 645 с.
149. Статистичний щорічник України за 2005 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: Консультант, 2006. С. 270. 576 с.
150. Статистичний щорічник України за 2006 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: Консультант, 2007. С. 262. 551 с.
151. Статистичний щорічник України за 2007 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ, «Консультант», 2008. С. 272. 572 с.

152. Статистичний щорічник України за 2011 рік. За редакцією О. Г. Осауленка. Київ: ТОВ «АвгустТрейд», 2012. С. 266. 560 с.
153. Статистичний щорічник України за 2016 рік. За редакцією І. Є. Вернера. Київ: ДП«Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. С. 402. 612 с.
154. Татарульєва А. О. Вплив іноземного інвестування на економічний розвиток країни / А. О. Татарульєва // Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 4. С. 29–34.
155. Теорія бухгалтерського обліку: монографія / Л. В. Нападівська, М. Добія, Ш. Сандлер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л. В. Нападівської. К.: Київський торгово-економічний університет, 2008. 735 с.
156. Теорія бухгалтерського обліку: монографія / Л. В. Нападівська, М. Добія, Ш. Сандлер, Р. Матезіч та ін. К.: КНТЕУ. 2008. 735 с.
157. Теорія доказів: підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров / За заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с.
158. Тюнис И. О. Handbook по дисциплине: «Современные возможности судебной экспертизы» [Электронный ресурс] / И. О. Тюнис, О. А. Пахомов, С. В. Ефимов. Режим доступа: http://www.e-biblio.ru/book/bib/04_pravo/Sovrem_VSD/hb.html.
159. Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті: Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції фахівців, магістрантів, аспірантів та науковців. Одеса: ОДАБА. 2020. 358 с.
160. Фабіянська В. Ю. Система контролю якості аудиторських фірм України як основа їх сталого розвитку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4. С. 132–143.
161. Фармацевтическая логистика. URL: <http://zte.ru/enterprise/solutions/health-protection/pharmaceutical-logistics>. (дата звернення: 12.05.2019).

162. Федчишина В. В. Щодо окремих аспектів податкової експертизи. *Фінансове право*. 2016. № 1 (35). С. 38–42.
163. Ходаківська Л. О. Організація проведення аудиту за допомогою комп'ютерних інформаційних систем. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*, 2017. Вип. 1 (4). Т. 3. С. 230–238.
164. Хоменко М. М. Сучасні тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні. *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 113–119.
165. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення 18.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (дата звернення 27.01.2020).
166. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_. К., 2017. 84 с.
167. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: автореф. дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2002. 20 с.
168. Чечель И. Д. Эксперт-консультант по вопросам образования: особенности подготовки и направления деятельности. И. Д. Чечель. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://iuorao.ru/20120930/222-2012-10-02-08-55-39>
169. Швець В. С. Основи бухгалтерського обліку та судово-бухгалтерської експертизи: підручник. К.: Каравела, 2008. 240 с.
170. Шляхов А., Ромашов А. Судебно-бухгалтерская экспертиза. Социалистическая законность. 1971. № 5. С. 28–32.
171. Шматько Н. XBRL в Європі: нова модель звітування від ESMA. *Практика МСФЗ*. 2020. № 8. URL: <https://ibuhgalter.net/material/1003/20058> (дата звернення 10.10. 2020).
172. Шульга С. В. Теоретичні аспекти класифікації аудиторських послуг в умовах законодавчих новацій. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 63–68
173. Экспертиза в современном мире: от знания к деятельности. Под ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2006. 452 с.

174. Яковлев А. В. Управление производством: планирование и диспетчеризация. М., ИС-Паблицинг. 2018
175. Ярова Л. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку аудиторських послуг в Україні. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2019. № 3. URL: <https://doi.org/10.25313/25202294201934823>
176. Benchmarking The Hospital Logistics Process. URL: <https://logisticsmanagementandsupplychainmanagement.wordpress.com/category/healthcare-logistics/> (дата звернення: 18.06.2019)
177. Borcuch A., 2012, Bankowość elektroniczna w Polsce, CeDeWu.pl., Warszawa.
178. Broniatowska P., Majchrowska A., Żółkiewski Z., 2013, Wynagrodzenie minimalne w Polsce. Czy powinno być zróżnicowane regionalnie?, Studia BAS Nr 4(36).
179. Budnikowski T., 2009, Bezrobocie wyzwaniem współczesności, Instytut Zachodni, Poznań.
180. Chmielarz W., 1999, System elektronicznej bankowości i cyfrowej płatności. Wyższa Szkoła Ekonomiczno – Informatyczna, Warszawa.
181. Dembińska-Cyran I. Internal and external supply chain of hospital. URL: http://www.logforum.net/vol1/issue1/no5/5_1_1_05.html (дата звернення: 2.07.2019).
182. Grzywacz J., 2006, Podstawy bankowości. System bankowy. Kredyty i rozliczenia. Ryzyko i ocena banku. Marketing, Wyd. Difin, Warszawa.
183. Harasim J., 2009, Bankowość detaliczna w Polsce, CeDeWu, Warszawa.
184. Harasim J., 2009, Rola franchisingu w systemach dystrybucji detalicznych usług bankowych. W: Bankowość detaliczna – idee, modele, procesy. Red. Gospodarowicz A., Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 54, Wrocław.
185. Harasim J., 2012, Determinanty upowszechniania się innowacji płatniczych, W: Annales Uniyersitatis Mariae Curie-Skłodowska. Red. Węclawski J., Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

186. Iwańczuk A., 2011, Systemy płatnicze i rynek płatności w Unii Europejskiej, CeDeWu, Warszawa.
187. Jacukowicz Z., 1992, Płaca minimalna w Polsce i w innych krajach o gospodarce rynkowej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
188. Jurkowski A., 2001, Bankowość elektroniczna, Materiały i studia, Zeszyt nr 125, NBP, Warszawa.
189. Kłos B., 2019, Płaca minimalna w państwach członkowskich Unii Europejskiej, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz.
190. Konwencje i Zalecenia Międzynarodowej Organizacji Pracy 1919-1994, PWN, Warszawa 1996.
191. Krajewska A., 2018, Płaca minimalna, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
192. Mikuła A., 2015, Wynagrodzenie minimalne a ubóstwo, nierówności dochodowe i bezrobocie w Polsce, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa.
193. Niczyporuk P., Talecka A., 2011, Bankowość – podstawowe zagadnienia, Wyd. Temida. Białystok.
194. Ocena funkcjonowania ustawy o minimalnym wynagrodzeniu, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1064, Warszawa 2006.
195. Polasik M., 2007, Bankowość elektroniczna. Istota – stan – perspektywy, CeDeWu, Warszawa.
196. Rozpara E., 2010, Marketingowy kryzys czy dojrzałość komunikacji z klientem? «Bank».
197. Smith A., 2007, Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów, PWN, Warszawa.
198. Szambelańczyk J., Lawrynowicz M., 2005, Innowacyjność w polskim sektorze bankowym – problem i dylematy. W: Czy sektor bankowy w Polsce jest innowacyjny? Red. Balcerowicz E., Zeszyty BRE Bank – Case nr 79, Warszawa.
199. Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę. Dz.U. z 2002 r., nr 200, poz. 1679.
200. Ustawa z dnia 12 września 2002 r. o elektronicznych instrumentach płatniczych (Dz. U. nr 169, poz. 1385 ze zm.) ad. 29.

НАШІ АВТОРИ

Людмила БУДНИК – кандидат економічних наук, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Ірина ГАРБАРЕЦЬ – заступник директора з навчальної роботи Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу; викладач кафедри фінансів та економіки, м. Кам'янець-Подільський.

Роберт ДМУХОВСКИЙ – доктор наук, кафедра економіки Ольштинської вищої школи, м. Ольштин, Польща.

Роман КУЛИК – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Марія КУПЕР – магістр, бухгалтер-експерт аудиторської фірми «ТЕР Аудит», м. Тернопіль.

Зоряна ЛИТВИН – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Михайло ЛУЧКО – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, сертифікований аудитор України, м. Тернопіль.

Вадим МАСЛІЙ – кандидат економічних наук, доцент кафедри прикладної математики Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Валентина ПАНАСЮК – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і оподаткування Західноукраїнського національного університету, Заслужений працівник освіти України, м. Тернопіль.

Михайло ПУШКАР – доктор економічних наук, професор кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Михайло ПУШКАР – аспірант кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Світлана САЧЕНКО – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Роман ЦІЩИК – кандидат економічних наук, доцент кафедри прикладної математики Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Оксана ЧЕРЕШНІЮК – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Марія ШЕСТЕРНЯК – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль.

Станіслав ШМІТКА – доктор наук, завідувач кафедри економіки Ольштинської вищої школи, м. Ольштин, Польща.

Ірина ЩИРБА – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, сертифікований аудитор України, м. Тернопіль.

Маркіян ЩИРБА – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового контролю та аудиту Західноукраїнського національного університету, сертифікований аудитор України, м. Тернопіль.

Наукове видання

**ЕКОНОМІЧНА
ЕКСПЕРТИЗА:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ
ТА ОРГАНІЗАЦІЯ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора
Михайла ЛУЧКА*

Підписано до друку 18.03.2021 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 17,90. Облік.-вид. арк. 21,07.
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*